

Έκδοση των επιστολών του
Cod. Suppl. grec. 1311

Διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του
μεταπτυχιακού προγράμματος

Τμήμα Φιλολογίας - Πανεπιστήμιο Κρήτης

Συντάκτης: Αγγελική Γιαννακάκη

Επόπτης: Στέφανος Κακλαμάνης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος του τμήματος Φιλολογίας, στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Το πρωτογενές υλικό που αποτέλεσε τον πυρήνα της δουλειάς αυτής είναι ένα σύνολο επιστολών χρονολογούμενων από το 1530 έως το 1549. Οι επιστολές προέρχονται από χειρόγραφο του 16^{ου} αιώνα (Taur. Gr. LXIV. c. III. 7) που καταστράφηκε σε πυρκαγιά το 1904. Η έκδοση που ακολουθεί βασίζεται σε αντίγραφο του χειρογράφου αυτού από τον E. Legrand. Πρόκειται για τον παρισινό κώδικα Suppl. Gr. 1311 του 1879, ο οποίος μεταφέρει αυτούσιες και με σειρά εμφάνισης όλες τις επιστολές που περιλαμβάνει ο Taur.

Το υλικό αυτό μου δόθηκε σε μορφή μικροφίλμ από τον καθηγητή και επόπτη μου κ. Στέφανο Κακλαμάνη¹. Αφού το ψηφιοποίησα, προχώρησα στην έκδοση και ταξινόμησή του όπως περιγράφεται παρακάτω, στην εισαγωγή.

Βασικός στόχος της εργασίας αυτής είναι βεβαίως η αποκατάσταση και έκδοση των εν λόγω επιστολών, πολλές από τις οποίες παραμένουν άλλωστε ανέκδοτες. Επιχειρείται επίσης μία πρώτη προσέγγιση του υλικού με σκοπό την καταγραφή και μερική αποτύπωση του δικτύου λογίων που συνθέτουν το συγκεκριμένο corpus.

Οπωσδήποτε, το σύνολο των επιστολών αυτών προσφέρεται για πιο εντατική μελέτη, η οποία θα αναδείξει σε μεγαλύτερο βαθμό την εποχή, τη ζωή και τις σχέσεις των προσώπων που περιλαμβάνονται στο ανθρώπινο αυτό πλέγμα.

---

¹ Στο σημείο αυτό οφείλω να ευχαριστήσω θερμά τον κύριο Στέφανο Κακλαμάνη, τόσο για τη χορήγηση του πρωτογενούς υλικού πάνω στο οποίο δομήθηκε η εργασία μου, όσο και για τη συνεχή στήριξη και καθοδήγησή μου καθ' όλη τη διάρκεια της προσπάθειάς μου αυτής.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	i-xxviii
1. Περιγραφή χειρογράφου	
2. Η συγκέντρωση των επιστολών του corpus	
3. Εκδοτική μέθοδος	
4. Χρονολόγηση	
5. Ταξινόμηση επιστολών	
6. Τα πρόσωπα των επιστολών – ο κύκλος του Αλέξανδρου Νερούλη	
7. Κάποια άλυτα εκδοτικά ζητήματα	
8. Εικόνες από τη ζωή του Αλέξανδρου Νερούλη και των συντρόφων του μέσα από τις θεματικές των επιστολών	
Έκδοση επιστολών του Cod. Suppl. Gr. 1311	1-66
Παράρτημα	67-85
Βιβλιογραφία	86-87

1. Περιγραφή χειρογράφου

Οι επιστολές που εκδίδουμε παρακάτω, έχουν μεταγραφεί από ψηφιακές φωτογραφίες του χειρογράφου Supplement grec 1311 του E. Legrand (1879)². Πρόκειται για μία πολύ ευανάγνωστη αντιγραφή σαρανταεπτά επιστολών³ που περιλαμβάνονται στον κώδικα Taurin.c. II (στο εξής: T) χωρίς κάποιο σαφές κριτήριο ταξινόμησης. Στην αρχή κάθε επιστολής σημειώνεται από τον αντιγραφέα ο αριθμός του φύλλου που αντιστοιχούσε στον T, και κάποιες φορές στο τέλος του κειμένου δίνεται η ημερομηνία αποστολής, μεταφρασμένη από το αττικό στο σημερινό ημερολογιακό σύστημα. Σημειώνονται επίσης κάποια σχόλια του αντιγραφέα στο περιθώριο των επιστολών, τα οποία σχετίζονται κυρίως με την ταυτότητα των αναφερόμενων προσώπων, αλλά και με τις σημαντικότερες πληροφορίες που αντλούνται από το κείμενο σχετικά με αυτά. Σε περίπτωση που εντοπίζεται η απάντηση μίας επιστολής προς μία άλλη του corpus, η σχέση τους αυτή σημειώνεται στο πάνω μέρος του φύλλου (π.χ. στο f. 18 διαβάζουμε: “La reponse est p. 30”).⁴

Η παρέμβαση του αντιγραφέα στα διάφορα σφάλματα ή κενά του κειμένου γίνεται με διακριτικές σημειώσεις. Στα ορθογραφικά λάθη σημειώνονται μία ή παραπάνω τελείες κάτω από το σημείο που νοσεί, υπογραμμίζεται μία συλλαβή ή ολόκληρη η λέξη. Τυχόν χάσματα σημειώνονται με αποσιωπητικά σε αγκύλες ή με σχόλιο στο περιθώριο (“lacuna?”). Η εξωτερική επιγραφή της κάθε επιστολής⁵ σημειώνεται στην αρχή κάθε επιστολής, σε ξεχωριστή αράδα, ακριβώς πριν την αρχή του κειμένου.

Πέρα από το χειρόγραφο αυτό, λαμβάνεται υπ’ όψιν και η έκδοση κάποιων από αυτές τις επιστολές από τον Legrand: Οι επιστολές 25 [=3], 5 [=10], 44 [=17], 2 [=38], 46 [=44], 47 [=45], 15 [=46] και 1 [=47] εκδίδονται ολόκληρες. Από τις επιστολές 10 [=25] και 11 [=27] ο Legrand εκδίδει κάποιο απόσπασμα⁶. Τέλος, διάφορα αποσπάσματα εκδίδονται και από τον Φ.

Μπουμπουλίδη.⁷

- 2 Ο τίτλος του κώδικα, όπως τον εντοπίζουμε στο f. 1 της αντιγραφής Legrand: “ΛΟΓΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ. Copies du ms. LXIV. c. III. 7 (du Cat. Parisini), actuell. c. II. 3 de la Bibl. nat. De Turin”. Για τον κατάλογο των επιστολών και μια σύντομη περιγραφή του χειρογράφου, βλ. στον κατάλογο χειρογράφων της BnF, Supplement grec 1311 (στο εξής: S). Εδώ μαθαίνουμε επίσης ότι το χφ. από το οποίο αντιγράφει ο Legrand ανήκε στην εθνική βιβλιοθήκη στο Τορίνο (Taurin.c. II. 3. Στο εξής: T) κι έχει καεί σε πυρκαγιά το 1904.
- 3 Τα κείμενα που έχουμε στα χέρια μας είναι σαρανταεννέα. Από αυτά, εξαιρούμε κατά την αρίθμηση των επιστολών τα αποσπάσματα από τις *Αποδημίες* του Νουκίου, που εντοπίζουμε από το f. 98 έως το τέλος του χειρογράφου. Από τα υπόλοιπα σαρανταοκτώ αυτοτελή (ή φαινομενικά αυτοτελή) κείμενα, δεν προσμετράται η επ. 5 του S (f. 6-7) η οποία αποτελεί παράφραση ενός αποσπάσματος της επ. 12 [=42]. Η επ. 5 παρατίθεται για σύγκριση στην έκδοση της επ. 12 (βλ. σελ. 15 σημ. 1). Επίσης, δεν λογίζεται ως αυτοτελής η επιστολή 35 [=14], η οποία αποτελεί παράφραση της επ. 34 [=24], προσμετράται όμως κανονικά, καθώς εκδίδεται ξεχωριστά. Βλ. την έκδοση των επιστολών αυτών σελ. 43 και σελ. 42 αντίστοιχα.
- 4 Όσον αφορά την αρίθμηση των σελίδων, ο Legrand χρησιμοποιεί είτε τις δικές του αριθμημένες σελίδες από τον S (1-108), είτε την αρίθμηση του T (f. 40 – f. 103v). Εδώ θα αναφερόμαστε στις σελίδες και τον αύξοντα αριθμό της κάθε επιστολής με βάση τη δική μας ταξινόμηση και σελιδαρίθμηση (σελ. 1-63).
- 5 Ν. Τωμαδάκης, *Βυζαντινή επιστολογραφία ήτοι Εισαγωγή εις την βυζαντινήν φιλολογίαν*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 97-100.
- 6 Οι επεμβάσεις του εκδότη Legrand στο κείμενο του S θα σημειώνονται ως L.
- 7 Τις εκδόσεις εντοπίζουμε στους εξής τόμους: E. Legrand, *Bibliographie Hellenique des XV et XVI siecles ou*

2. Η συγκέντρωση των επιστολών του corpus

Ένα ζήτημα που παραμένει αναπάντητο, αφορά τη συγκέντρωση των επιστολών που εκδίδονται παρακάτω, δηλαδή την ταυτότητα εκείνου που κατήρησε τον κώδικα Taur. LXIV. C. III 7. Πρόκειται για ένα σύνολο επιστολών που –όπως θα δούμε παρακάτω– συγκεντρώνει μεγάλη ποικιλία χαρακτηριστικών (δημόσιες και ιδιωτικές⁸, σοβαρές και παιγνιώδεις, εκτενείς και μικρά, πρακτικά σημειώματα κ.α.). Αρχικά λοιπόν, θα πρέπει να διευκρινιστούν οι συνθήκες υπό τις οποίες συγκεντρώθηκε το υλικό.

Είναι γνωστό ότι συνηθιζόταν η διατήρηση χειρόγραφων συλλογών μέσω της συγκέντρωσης αντιγράφων των επιστολών που λάμβαναν και έστελναν οι αλληλογραφούντες λόγιοι⁹. Κατά την αναζήτηση του προσώπου που θα μπορούσε να έχει συλλέξει το υλικό αυτό, μπορεί να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για τον Αλέξανδρο Νερούλη, ή κάποιο άτομο που σχετίζεται άμεσα με αυτόν. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι ο Νερούλης αποτελεί τον πυρήνα του corpus¹⁰ και ο συνδετικός κρίκος του κύκλου λογίων που αυτό ανασυνθέτει (βλ. Παράρτημα, σχήμα 1).

Με αφετηρία λοιπόν την υπόθεση ότι η συγκέντρωση των επιστολών πραγματοποιείται με πρωτοβουλία του Αλέξανδρου Νερούλη, θα πρέπει να εξεταστεί η διαδικασία μέσω της οποίας αυτή ολοκληρώθηκε, δηλαδή το πώς και από ποιο χέρι δημιουργήθηκε ο κώδικας T¹¹. Σύμφωνα με τον Τωμαδάκη, «πρέπει να γίνεται διάκρισις μεταξύ αυτογράφου (...), χειρογράφου (καταστρωθέντος καθ' υπαγόρευσιν του συγγραφέως) και αντιγράφου (αμέσου εκ των χειρογράφων ή εμμέσου εξ άλλων αντιγράφων).»¹² Στην προκειμένη περίπτωση, μπορεί με σχετική ασφάλεια να αποκλειστεί η πρώτη περίπτωση, αυτή του αυτογράφου, η οποία έχει ήδη υποστηριχθεί και απορριφθεί από παλαιότερους μελετητές¹³.

Μπορεί λοιπόν να υποστηριχθεί ότι οι επιστολές αυτές συγκεντρώθηκαν σε έναν τόμο από

---

description raisonnee des ouvrages publies en grec par des Grecs au XV et XVI siecles, Paris 1885 (στο εξής: Legrand), του ίδιου, *Notice biographique sur Jean et Theodose Zygomalas*, Paris 1889 και Φ. Μπουμπουλίδη, “Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, ΕΕΒΣ 32 (‘75- ‘76), σελ. 298-319.

8 Για την ειδολογική διαφοροποίηση ιδιωτικής και δημόσιας επιστολής βλ. επί. παραδειγματι Τωμαδάκης, *Βυζαντινή επιστολογραφία ήτοι εισαγωγή εις την Βυζαντινήν φιλολογίαν*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 24 και Ι. Συκουτρής, *Αρχαία επιστολογραφία*, Αθήνα 1988

9 Ν. Β. Τωμαδάκης, ο.π., σελ. 66-67.

10 Ο Νερούλης είναι είτε αποστολέας είτε παραλήπτης στις 40 από τις 16 επιστολές του corpus. Βλ. και παρακάτω, εισαγωγή, κεφ. 6.

11 Βλ. παραπάνω, σελ. i και σημ. 1.

12 Ν. Β. Τωμαδάκης, ο.π., σελ. 67.

13 Για το ζήτημα βλ. Φ. Μπουμπουλίδη, ο.π., σελ 298, σημ. 4. Ο Ε. Legrand απορρίπτει την άποψη ότι ο T είναι αυτόγραφος του Νερούλη, βασιζόμενος στα αδικαιολόγητα λάθη (“fautes grossieres”) που εντοπίζονται στο κείμενο. Ελλείψει της δυνατότητας να εξετάσουμε τον T, δε γνωρίζουμε πόσα από αυτά τα λάθη έχει διορθώσει ο Legrand κατά την αντιγραφή του. Διαπιστώνεται πάντως και στον S μεγάλη συχνότητα λαθών, τόσο ορθογραφικών όσο και συντακτικών, ώστε η άποψη του Legrand θεωρείται σωστή: ο πολυγραφότατος και λόγιος Νερούλης δε θα μπορούσε να έχει συντάξει το περιεχόμενο του κώδικά T.

κάποιο άλλο, κατώτερης παιδείας άτομο, πιθανότατα λοιπόν κάποιο μαθητή του Νερούλη¹⁴. Η διαδικασία αυτή θα πρέπει να στόχευε τόσο στη συγκέντρωση και διατήρηση των επιστολών, όσο και στην εξάσκηση του μαθητή μέσω της αντιγραφής των γραπτών του δασκάλου του.

3. Εκδοτική μέθοδος

Η καλή κατάσταση στην οποία μας παραδίδει τις επιστολές ο S δε δυσχεραίνουν ιδιαίτερα την προσπάθεια αποκατάστασης των κειμένων. Οι παρεμβάσεις αφορούν κυρίως τη στίξη, η οποία διαμορφώνεται με τρόπο που να αποδίδει το ρυθμό και το νόημα του κειμένου, με βάση τους σημερινούς κανόνες. Οι διορθώσεις των ορθογραφικών σφαλμάτων σημειώνονται στο κριτικό υπόμνημα, όπως και κάθε άλλο σφάλμα που κρίνουμε ότι αλλοιώνει το νόημα. Οι μόνες παρεμβάσεις που δε σημειώνονται, είναι οι διορθώσεις στον τονισμό, όταν αυτές δεν προκαλούν κάποια αλλαγή στο νόημα της λέξης. Γίνεται επίσης παραγραφοποίηση του κειμένου, ώστε να ξεχωρίζουν οι διαφορετικές θεματικές ενότητες. Τέλος, σε όσες επιστολές κρίνεται χρήσιμο, πριν από το κείμενο παρατίθεται μία περίληψη του περιεχομένου.

4. Χρονολόγηση

Η χρονολόγηση των επιστολών μας δυσκόλεψε αρκετά, καθώς η προσπάθεια ταξινόμησης και συσχέτισής τους αποκαλύπτει αρκετά προβλήματα. Ακολουθείται λοιπόν κατ' αρχήν η χρονολόγηση Legrand, έτσι ώστε να διατηρηθεί ένα ενιαίο σύστημα χρονολόγησης που να αποδίδει τη χρονική σχέση των επιστολών του corpus μεταξύ τους. Για τις επιστολές που αναγράφουν αττική ημερομηνία, αλλά δεν έχει αποδοθεί στη σύγχρονη μορφή της από τον Legrand, συμβουλευόμαστε και τον κατάλογο της BnF, όπου δίνεται και η χρονολόγηση των επιστολών.¹⁵

5. Ταξινόμηση επιστολών

Οι επιστολές παρατίθενται στον S χωρίς κάποιο συγκεκριμένο κριτήριο ταξινόμησης. Στη δική μας έκδοση παραθέτουμε αρχικά το επιστολόριο του Αλέξανδρου Νερούλη, καθώς οι επιστολές που στέλνει το συγκεκριμένο πρόσωπο καταλαμβάνουν ένα πολύ σημαντικό μέρος του corpus (28 από τις σαρανταέξι επιστολές). Στη συνέχεια, ακολουθεί το επιστολόριο του Ιάκωβου Διασωρινού

14 Στην υπόθεση αυτήν προχωρά και ο Legrand: "On peut conjecturer que le copiste etait un des eleves de Neroulis, qui transcrivait, comme modeles de style, les lettres ecrites ou recues par son maitre" Legrand, p. 254.

15 Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, *Catalogue des manuscrits grecs. Troisième partie, Le supplément grec. Tome III, n ° 901-1371*, Paris, 1960, cod. Suppl. Gr. 1311, p. 585-589 (στο εξής: BnF)

(12 επιστολές), έπειτα τρεις επιστολές με κοινό αποστολέα τον Ανδρέα Λήσταρχο, και τέλος όσες επιστολές απομένουν, με τη σειρά με την οποία εμφανίζονται στον S. Το υλικό λοιπόν έχει ταξινομηθεί ανά αποστολέα, έτσι ώστε να γίνει ευκρινέστερο το δίκτυο επικοινωνίας των “πρωταγωνιστών” με τους κοινωνικούς “δορυφόρους” και τις συναναστροφές τους.

Σε κάθε επιστολόγιο ακολουθείται κατά το δυνατόν η χρονολογική σειρά, ενώ οι επιστολές για τις οποίες δεν έχουμε καμία χρονολογική ένδειξη εκδίδονται στο τέλος, με κριτήριο ταξινόμησης τη σειρά με την οποία παρατίθενται στον S. Με το ίδιο κριτήριο έχουν ταξινομηθεί και οι πέντε επιστολές που δεν εντάσσονται στις επιμέρους ομαδοποιήσεις της αναταξινόμησής μας.

6. Τα πρόσωπα των επιστολών - Ο κύκλος του Αλέξανδρου Νερούλη

Παρακάτω θα γίνει μία αναφορά στα πρόσωπα τα οποία «παρελαύνουν» μέσα στις επιστολές που εκδίδουμε. Όλες αυτές οι λιγότερο ή περισσότερο γνωστές προσωπικότητες του 16ου αιώνα, μας αποκαλύπτουν ένα σύνθετο δίκτυο επικοινωνίας, όσμωσης και αλληλεπίδρασης μέσα στο οποίο δρουν οι λόγιοι της εποχής. Στην προσπάθεια καταγραφής του δικτύου αυτού, θα παρουσιαστούν οι -χαλαρότεροι ή πιο στενοί- δεσμοί μεταξύ των προσώπων που αναφέρονται στις επιστολές του corpus, με πυρήνα το βασικό πρωταγωνιστή, τον Αλέξανδρο Νερούλη, γύρω από τον οποίο σχηματίζεται το ανθρώπινο αυτό πλέγμα. Καταγράφουμε λοιπόν παρακάτω αναλυτικά τους παραλήπτες των επιστολών του, καθώς και τα πρόσωπα που αναφέρονται σε αυτές ή και σε άλλες επιστολές, ανιχνεύοντας έτσι τους κοινούς γνωστούς του Νερούλη με καθέναν από τους παραλήπτες του. Δυστυχώς, αρκετά είναι τα πρόσωπα τα οποία είτε δεν έχουμε ακόμη ταυτοποιήσει, είτε για τα οποία δεν μπορούμε ως τώρα να δώσουμε περαιτέρω πληροφορίες.

Ο Αλέξανδρος Νερούλης λοιπόν, αποτελεί το βασικό πρωταγωνιστή του κώδικα, καθώς είναι είτε αποστολέας είτε παραλήπτης σε συνολικά 40 από τις 46 επιστολές. Έχουμε στα χέρια μας 13 επιστολές με παραλήπτη τον Αλέξανδρο Νερούλη. Από αυτές, 11 στέλνονται από τον Ιάκωβο Διασωρινό, και από μία στέλνουν οι Ανδρέας Τελουντάς και Ερμόδωρος Λήσταρχος.

Για τον Αλέξανδρο γνωρίζουμε ότι υπήρξε ενεργό μέλος της Ελληνικής Αδελφότητας της Βενετίας, και συγκαταλεγόταν μάλιστα σε αυτούς που ξεχώριζαν ως οι «πολυγραφότεροι και με ευρύτερη καλλιέργεια» συγγραφείς της¹⁶. Παράλληλα, ήταν από τους συνεπέστερους όσον αφορά την πληρωμή της συνδρομής¹⁷. Η δραστηριότητά του στην Αδελφότητα, η οποία διαρκεί συνολικά από το 1543 έως το 1575, φωτίζει διάφορες πτυχές των ενδιαφερόντων του και της μόρφωσής του,

---

16 Φ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο 16ο αιώνα*, έκδοση του β' μητρώου εγγραφών (1533-1562), Αθήνα 1976, σελ 88.

17 Ο.π.

καταδεικνύοντας την πολύπλευρη προσωπικότητά του¹⁸.

Παρακάτω αναφέρονται οι παραλήπτες των 27 επιστολών που συνθέτουν το επιστολάριό του¹⁹, καθώς και τα πρόσωπα που συνδέονται άμεσα με τον Αλέξανδρο και τον κάθε παραλήπτη:

➤ **Ματθαίος Δεβαρής**²⁰: Έχουμε στη διάθεσή μας μία επιστολή του Αλέξανδρου προς το Ματθαίο²¹. Πρόκειται για μαθητή του ελληνικού Γυμνασίου της Ρώμης, που συμμετείχε ενεργά στον κύκλο λογίων της πόλης αυτής για το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του.

Κοινός γνωστός Αλέξανδρου Νερούλη – Ματθαίου Δεβαρή:

Ιάκωβος Διασωρινός

➤ **Ιουστίνος Δεκάδου**: Στο corpus εντοπίζεται μία επιστολή του Ιουστίνου προς το Νικήτα Φάυστο²². Υπήρξε συνεργάτης του Άλδου Μανούτιου²³

➤ **Ίάκωβος Διασωρινός**²⁴: Ρόδιος λόγιος και δάσκαλος, ο Ιάκωβος είναι επίσης πρωταγωνιστικό πρόσωπο, στενός φίλος του Αλεξάνδρου. Έχουμε άλλωστε 12 επιστολές του Ιακώβου, από τις οποίες οι 11 έχουν ως παραλήπτη τον Αλέξανδρο. Πρόκειται για κείμενα γραμμένα με διάφορες αφορμές και διαφορετικό ύφος.

Κοινοί γνωστοί Αλέξανδρου Νερούλη – Ιάκωβου Διασωρινου:

Ερμόδωρος Λήσταρχος

Ίανος Μινδώνιος

Lazare Buonamicì

Μάρκος Σαμαριάρης

Ματθαίος Δεβαρής

Μιχαήλ Ροσέτος

18 Η Φ. Μαυροειδή τον περιγράφει ως εξής: «Ζακύνθιος ιατροφιλόσοφος, διδάσκαλος, κληρικός και ιεροκήρυκας, συγγραφέας φιλολογικών, θεολογικών και ιστορικών πραγματειών.» Βλ. ο.π. σελ. 97. Για το Νερούλη βλ. επίσης ο.π. σημ. 5.

19 Για τον αριθμό των επιστολών βλ. Παράρτημα, πιν. 1.

20 Ι. Ε. Καλλιτσουνάκης, “Ματθαίος Δεβαρής και το εν Ρώμη Ελληνικόν Γυμνάσιον”, *Αθηνά* 26 (1914), σελ. 81-102. Βλ. και Legrand, t.1, p. CXCVI κ.ε., Στ. Κακλαμάνης, *Μιχαήλ Ροσέτος: Κορωνάιος κωδικογράφος του 16ου αιώνα*, σελ. 65-66 και σημ. 27.

21 Βλ. παρακάτω, επιστολή 5

22 Βλ. παρακάτω, επιστολή 46

23 Βλ. Κ. Σπ. Στάικος, *Οι ελληνικές εκδόσεις του Άλδου και οι Έλληνες συνεργάτες του*, Αθήνα 2015, σελ. 67 και Legrand, t.1, p. cv.

24 Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, “Τα επιγράμματα του Ιακ. Διασωρινού. Εκδεδομένα, προσγραφήματα και ανέκδοτα κείμενα”, σελ. 365, σημ. 2.

Ανδρέας Λήσταρχος
Ανδρέας Τελουντάς

➤ **Ιωάννης Ζυγομαλάς**²⁵: Ναυπλιώτης ιερέας, δάσκαλος και νοτάριος. Οι δύο επιστολές του Αλέξανδρου προς τον Ιωάννη Ζυγομαλά (επ. 1 και επ. 15) έχουν σταλεί με μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ τους, το 1549 και το 1530 αντίστοιχα και σηματοδοτούν τα χρονολογικά όρια του corpus. Και οι δύο προδίδουν μία ιδιαίτερα στενή σχέση των δύο ανδρών. Στη δεύτερη μάλιστα (πρώτη χρονολογικά), ο Αλέξανδρος φαίνεται να έχει μεσολαβήσει έτσι ώστε να γίνει δεκτό το αίτημα του Ιωάννη για μεταφορά του στην ενορία του Αγ. Γεωργίου, στην ελληνορθόδοξη ενορία της Βενετίας²⁶

Κοινοί γνωστοί Αλέξανδρου Νερούλη – Ιωάννη Ζυγομαλά:

Ιερέας Τριζέντος
Ερμόδωρος Λήσταρχος

➤ **Αρχιερέας Ιωαννίκιος**: Στον κώδικα εντοπίζεται μία επιστολή του Αλέξανδρου Νερούλη προς τον Ιωαννίκο. Για το περιεχόμενό της και την ταυτότητα του παραλήπτη, βλ. παρακάτω, επ. 24.

Κοινός γνωστός Αλέξανδρου Νερούλη - Ιωαννίκιου:

Ανδρέας Λήσταρχος

➤ **Έμμανουήλ Καντακουζηνός**²⁷: Έμπορος και επιφανές μέλος της ελληνικής αδελφότητας της Βενετίας από το 1553. Διαθέτουμε μόνο μία επιστολή από τον Αλέξανδρο προς τον Εμμανουήλ (βλ. επ. 14).

➤ **Γεώργιος Κορίνθιος**: Μέλος της ελληνικής αδελφότητας της Βενετίας από το 1534, δάσκαλος και κάτοχος μιας πολύ πλούσιας βιβλιοθήκης²⁸. Η επικοινωνία του

25 Γι' αυτόν βλ. E. Legrand, *Notice biographique sur Jean et Theodose Zygomas*, Paris 1889

26 Βλ την έκδοση παρακάτω, επ. 1, σελ. 1 και σημ. 1.

27 Για βιβλιογραφία σχετικά με τον Εμμανουήλ βλ. Φ. Μπουμπουλίδη, “Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 303, σημ. 1. Για την ταυτότητά του βλ. Επίσης Φ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο ιστ' αιώνα, έκδοση του β' μητρώου εγγραφών (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σελ 133-135. Η Μαυροειδή δεν έχει υπ' όψιν της το αντίγραφο Legrand της επιστολής 14 [=9], ώστε δεν έχει προχωρήσει σε ταυτοποίηση του παραλήπτη της. Παρόλα αυτά, η ενεργός θέση του Εμμανουήλ στην αδελφότητα της Βενετίας και η σχέση του με την Κρήτη, περιορίζει τις όποιες αμφιβολίες για την ταυτότητά του.

28 Φ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο ιστ' αιώνα, έκδοση του β' μητρώου εγγραφών (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σελ 89.

Νερούλη με τον Γεώργιο Κορίνθιο σχετίζεται άμεσα με την εν λόγω βιβλιοθήκη, καθώς και στις τρεις επιστολές που έχουμε, ο Αλέξανδρος ζητά να δανειστεί βιβλία από αυτήν²⁹.

➤ **Ερμόδωρος Λήσταρχος**³⁰: Ο Ερμόδωρος υπήρξε δάσκαλος τόσο του Αλέξανδρου Νερούλη όσο και του Ιάκωβου Διασωρινού³¹. Στο corpus περιλαμβάνονται τρεις επιστολές που στέλνει ο Αλέξανδρος στον Ερμόδωρο³², και μία από τον Ερμόδωρο στο μαθητή του³³.

Κοινοί γνωστοί Αλέξανδρου Νερούλη – Ερμόδωρου Λήσταρχου:

Ιάκωβος Διασωρινός

Ιωάννης Μινδώνιος

[Γεώργιος Κορίνθιος]

Κωνσταντίνος Ράλλης

Ιωάννης Ζυγομαλάς

➤ **Ιωάννης Μινδώνιος**: Εμφανίζεται επίσης ως Ίανος ή Ιανός. Μαθητής και αυτός του Ερμόδωρου Λήσταρχου³⁴. Από το μικρό δείγμα της μεταξύ τους αλληλογραφίας³⁵, διαπιστώνουμε ότι ο Αλέξανδρος και ο Ιωάννης είχαν συχνή επικοινωνία, όπως προδίδει η αμεσότητα και η συντομία της πρώτης επιστολής, και ότι ο Ιάκωβος Διασωρινός ήταν κοινός τους φίλος.

Κοινοί γνωστοί Αλέξανδρου Νερούλη – Ιωάννη Μινδώνιου:

Ιάκωβος Διασωρινός

Ερμόδωρος Λήσταρχος

➤ **Ανδρόνικος Νούκιος**³⁶: Ο συγγραφέας των *Αποδημιών*, απόσπασμα των οποίων εντοπίζεται στα τελευταία φύλλα του χειρογράφου, υπήρξε Κερκυραίος «κωδικογράφος,

29 Βλ. και παρακάτω, επ. 25 [=1], σελ. 31, σημ. 1.

30 Για τον Ερμόδωρο Λήσταρχο βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, “Μιχαήλ-Ερμόδωρος Λήσταρχος, Έλλην λόγιος του Ιστ’ αιώνας”, *Παρνασσός* 1 (1959), σελ. 283-300, Π. Χιώτης, *Ιστορικά απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου*, τ. 2, σελ. 556-566, Legrand, t. 1, p. 253-258.

31 Βλ. Α. Ζώης, “Αλέξανδρος ο Νερούλης”, *ΕΕΒΣ* 15 (1939), ειδ. σελ. 79-80.

32 Επιστολές 2, 4 και 11

33 Επιστολή 45

34 Βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, ο.π., σελ. 196-197 και Legrand, t.2, p. 180.

35 Βλ. επιστολές 7 και 17, από τον Αλέξανδρο προς το Μινδώνιο.

36 Δεν περιλαμβάνεται στο corpus κάποια επιστολή από ή προς το Νούκιο, δεν μπορεί λοιπόν να συνδεθεί άμεσα με άλλα πρόσωπα του δικτύου αυτού, παρά μόνο μέσω της βιβλιογραφίας. Είναι πάντως προφανές ότι το πρόσωπο αυτό εντάσσεται στον κύκλο λογίων που εξετάζουμε. Βλ. για παράδειγμα τη συνεργασία του με τον ιερέα Τριζέντο (αναφ. στην επιστολή 1) και το Γεώργιο Κορίνθιο, Στ. Κακλαμάνης, «Τρεις πρώτες εκδόσεις (1548-1549) από το τυπογραφείο του Βασιλείου Βαρέλη και ο Μητροφάνης Καισαρείας», *Θησαυρίσματα*, τ. 20 (1990), σελ. 227, και τη γενικότερη δραστηριοποίησή του στο χώρο αυτόν, J. A. de Foucault, *Nicandre de Corcyre Voyages*, Paris 1962, p. 7-17.

επιμελητής εκδόσεων, μεταφραστής και συγγραφέας», καθώς και μέλος της ελληνικής αδελφότητας, τουλάχιστον από το 1541 και εξής³⁷.

➤ **Ανδρέας Τελουντάς**³⁸: Αρκετά εκτενείς και άμεσες οι επιστολές του προς και από τον Αλέξανδρο³⁹, μας δείχνουν ότι οι δύο άνδρες αντάλλαξαν όχι μόνο βιβλία αλλά και χρηστικά αντικείμενα και προϊόντα της καθημερινής ζωής.

Κοινός γνωστός Αλέξανδρου Νερούλη – Ανδρέα Τελουντά:

Ιάκωβος Διασωρινός

➤ **Φράγκος Τελουντάς**⁴⁰

➤ **Λάζαρος Buonamici**: Δεν έχουμε ως τώρα εντοπίσει στοιχεία σχετικά με το άτομο αυτό. Στην επιστολή που του στέλνει ο Αλέξανδρος, του ζητά να μεσολαβήσει σε προσωπική του υπόθεση σχετικά με τη μετακίνησή του από στο “φροντιστήριο” της Πάδοβας.

Κοινός γνωστός Αλέξανδρου Νερούλη – Λαζάρου Buonamici:

Ιάκωβος Διασωρινός

➤ **Άλλα πρόσωπα που αναφέρονται στις επιστολές:**

- **Αντώνιος Έπαρχος**: Κερκυραίος δάσκαλος. Ίδρυσε δικό του σχολείο στη Βενετία, όπου εγκαταστάθηκε μετά το 1537. Υπήρξε ιδιαίτερα ενεργό μέλος της ελληνικής αδελφότητας και ασχολήθηκε –πέρα από τη διδασκαλία- και με άλλες προσοδοφόρες δραστηριότητες⁴¹.

- **Ανδρέας Λήσταρχος**: Αδελφός του Ερμοδώρου

- **Κωνσταντίνος Ράλλης**: Ένας από τους πρώτους μαθητές του ελληνικού γυμνασίου της Ρώμης⁴²

- **Μιχαήλ Ροσέτος**⁴³

37 Φ. Μαυροειδή, ο.π., σελ 93. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ.: Στ. Κακλαμάνης, ο.π., σελ. 222. σημ. 1.

38 Για το πρόσωπο βλ. επ. 44 [=17], σελ. 54, σημ. 5.

39 Επ. 12 και 44.

40 Βλ. επ. 43, σημ. 1

41 Φ. Μαυροειδή, ο.π., σελ. 91-92.

42 Μ. Ι. Μανούσακας, Μ. Μανούσακας, “Η παρουσίαση από τον Ιανό Λάσκαρη των πρώτων μαθητών του Ελληνικού Γυμνασίου της Ρώμης στον πάπα Λέοντα Γ’ (15 Φεβρουαρίου 1514)”, *Ο Εραμιστής* (1963), σελ. 161-172

43 Στ. Κακλαμάνης, *Μιχαήλ Ροσέτος: Κορωναίος κωδικογράφος του 16ου αιώνα (ανάτυπο από το “Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα”)*

- **Μάρκος Σαμαριάρης:** Μέλος επιφανούς οικογένειας εμπόρων και μελών της ελληνικής αδελφότητας της Βενετίας⁴⁴. Ο ίδιος ήταν πλοιοκτήτης, έμπορος, γαστάλδος της ελληνικής αδελφότητας της Βενετίας, αλλά και χρηματοδότης του τυπογραφείου του Σοφιανού στη Βενετία.
- **Νικόλαος Τριζέντος:** Εφημέριος και περίφημο μέλος της ελληνικής αδελφότητας της Βενετίας⁴⁵.

-

Μέσα από αυτήν την καταγραφή, καταλήγουμε ουσιαστικά σε ένα πλέγμα γνωριμιών και σχέσεων με πυρήνα τον Αλέξανδρο Νερούλη και τον Ιάκωβο Διασωρινό, και βασικούς δορυφόρους τον καθηγητή τους Ερμόδωρο, τον Ιωάννη Μινδώνιο και άλλα πρόσωπα όπως ο Ματθαίος Δεβαρής, ο Ανδρέας Τελουντάς και ο Ιωάννης Ζυγομαλάς⁴⁶.

7. Κάποια άλυτα εκδοτικά ζητήματα

Παρακάτω αναπτύσσονται οι προβληματισμοί μας γύρω από δύο ζητήματα που προκύπτουν από αντικρουόμενες ή ελλιπείς πληροφορίες για τη χρονολογία και την προέλευση των επιστολών. Ενδεχόμενη αποκατάσταση των πληροφοριών προτείνεται μόνον εφόσον τα στοιχεία επαρκούν για μία κάπως ασφαλή υπόθεση.

Το ζήτημα των επιστολών 3 [=18], 4 [=37] και 5 [=10] του Sup. gr. 1311

Οι επιστολές με αριθμό 3, 4 και 5 του corpus, μας δίνουν αντικρουόμενες πληροφορίες όσον αφορά τον τόπο και το χρόνο αποστολής τους, ώστε θα πρέπει να τις μελετήσουμε πιο αναλυτικά πριν διατυπώσουμε κάποια πιθανή εξήγηση. Και οι τρεις φαίνεται να έχουν σταλεί από τον Αλέξανδρο Νερούλη την 11η με 12η Ιανουαρίου του 1544, από διαφορετικό όμως τόπο.

α) Οι τρεις επιστολές

Την **επιστολή 3** στέλνει ο Αλέξανδρος στον Ιάκωβο Διασωρινό. Βρίσκεται στα f. 27-29 του S και φέρεται να εστάλη από τη Ζάκυνθο, στις 11 Ιανουαρίου του 1544 (“έκ Ζακύνθου, τοῦ ἀφμδ γαμηλιῶνος πρώτη ἐπὶ δέκα”)⁴⁷.

Η **επιστολή 4** έχει ως παραλήπτη τον Ερμόδωρο Λήσταρχο. Αναφέρει ως τόπο προέλευσης τη

44 Φ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο 15^ο αιώνα, έκδοση του β' μητρώου εγγραφών (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σελ 119 και 124 και Στ. Κακλαμάνης, «Τρεις πρώτες εκδόσεις (1548-1549) από το τυπογραφείο του Βασιλείου Βαρέλη και ο Μητροφάνης Καισαρείας», *Θησαυρίσματα*, τ. 20 (1990), σελ 238. Βιβλιογραφία και στον Μπουμπουλίδη, “Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 306, σημ. 1.

45 Φ. Μαυροειδή, ο.π., σελ 38 και για την έριδα στην οποία ενεπλάκη σελ. 146 κ.ε.

46 Βλ. παράρτημα, σχήμα 1.

47 Βλ. σελ. 3.

Χίο, και ως ημερομηνία αποστολής επίσης την 11η Ιανουαρίου του 1544 (“Ἀπὸ Χίου. Τοῦ ἀφμδ ἔτους, ἰανουαρίου ἰά’)⁴⁸.

Ἡ **ἐπιστολή 5** αποστέλλεται ἀπὸ τὸ Νερούλη στὸ Ματθαῖο Δεβαρή. Βρίσκεται στα f. 15-16 τοῦ S, καὶ ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν E. Legrand⁴⁹. Ὡς τόπος προέλευσης ἀναγράφεται ἡ Βιτσέντζα, καὶ ὡς ἡμερομηνία ἀποστολής ἡ 12η Ἰανουαρίου τοῦ 1544 (“Ἐκ Βικεντίας, β’ ἐπὶ δέκα ἰανουαρίου ἀφμδ”).

Τὰ παραπάνω λοιπὸν παρουσιάζουν τὸν Ἀλέξανδρο Νερούλη νὰ στέλνει δύο ἐπιστολές στις 11 Ἰανουαρίου τοῦ 1544, τὴ μία ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο καὶ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὴ Χίο, καὶ μία τρίτη τὴν ἐπόμενη ἀκριβῶς ἡμέρα, ἀπὸ τὴ Βιτσέντζα (!). Προφανῶς κάποιος ἢ κάποιες ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα θὰ πρέπει νὰ διορθωθοῦν.

β) Τὰ στοιχεῖα ἀπὸ Legrand καὶ κάποιες σκέψεις

Ὁ Legrand ἐκδίδει -ὡπως εἶδαμε- μόνο τὴν ἐπ. 5, τὴν ὁποία χρονολογεῖ στις 12 Ἰανουαρίου 1544, χωρὶς περαιτέρω σχολιασμό. ΓΙΑ τὴς ἄλλες δύο ἐπιστολές δὲν ἔχουμε κάποιο σχόλιο ἀπὸ τὸν ἐκδότη. Ἐντοπίζουμε ὅμως τὴν ἐκδοσὴ Legrand τῆς ἐπιστολής 2 [=38]⁵⁰, ἡ ὁποία -σύμφωνα με τὸν S ἀλλὰ καὶ τὸν L- ἔχει σταλεῖ ἀπὸ τὴ Χίο στις 26 Νοεμβρίου τοῦ 1543, με ἀποστολέα τὸν Ἀλέξανδρο Νερούλη. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθιστᾷ πιθανή τὴν παρουσία τοῦ Νερούλη στὴ Χίο ἐνάμιση μῆνα μετὰ, ὥστε θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ἀσφαλῆ τὴν πληροφορία πὺν τὸν θέλει νὰ στέλνει τότε τὴν ἐπ. 4 στὸν Ἐρμόδωρο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔχουμε ὑπ’ ὄψη μας καὶ τὴν ἐπιστολή 44 [=17]⁵¹, τὴν ὁποία παραλαμβάνει ὁ Νερούλης στις 7 Φεβρουαρίου τοῦ 1544, εὑρισκόμενος στὴ Ζάκυνθο. Ὅσο ἀσφαλές εἶναι λοιπὸν νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ τελευταῖος διέμενε στὴ Χίο στις ἀρχές τοῦ Γενάρη τοῦ 1544, ἐπειδὴ ξέρουμε ὅτι βρισκόταν ἐκεῖ στις 26 Νοεμβρίου, ἄλλο τόσο μας ἐπιτρέπεται νὰ υποστηρίξουμε ὅτι ἦταν ὁποσδήποτε στὴ Ζάκυνθο, ἀφοῦ τὸν ἐντοπίζουμε ἐκεῖ λιγότερο ἀπὸ ἓνα μῆνα μετὰ.

γ) Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Μπουμπουλίδη

Ὁ Φ. Μπουμπουλίδης ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαντήσῃ στὴν... ἀμηχανία τῶν ἀντικρουόμενων πληροφοριῶν ὡς ἐξής: Ἀρχικά, διορθώνει τὴ χρονολογία τῆς ἐπ. 5, μεταφέροντάς τὴν ἀπὸ τὸ 1544 στὸ 1545⁵². Ὅσον ἀφορᾷ τὴν παρέμβαση αὐτή, ἡ ὁποία στηρίζεται στὴ λογικὴ τῆς μετακίνησης τοῦ Νερούλη ἀρχικά ἀπὸ τὴ Χίο (1543) στὴ Ζάκυνθο, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο στὴ Δύση, σίγουρα

48 Βλ. σελ. 4.

49 Legrand, t. 1, p. 252. Ἡ δική μας ἐκδοσὴ παρακάτω, σελ. 5.

50 Ο.π., p. 256, n. 1. ΓΙΑ τὴ δική μας ἐκδοσὴ βλ. σελ. 2

51 Βλ. σελ. 54

52 Φ. Μπουμπουλίδης, “Τὸ Ἐπιστολάριον τοῦ Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 303, σημ. 5

πρόκειται για μία λογικοφανή υπόθεση, που πάντως απέχει αρκετά από τη βεβαιότητα. Επιπλέον, το έτερο επιχείρημα του Μπουμπουλίδη, ότι δηλαδή ο Νερούλης βρίσκεται στη Ζάκυνθο και το Φεβρουάριο του 1545 (γεγονός που θα καθιστούσε τον παραπάνω ισχυρισμό ασφαλέστερο), δεν μπορεί να συμβάλει στην υπόθεση αυτή, καθώς η επιστολή 8 [=7] την οποία επικαλείται ως τεκμήριο, δεν αναγράφει τόπο⁵³. Αντίθετα, ο ίδιος σχολιαστής έχει υποθέσει ότι η συγκεκριμένη επιστολή εστάλη από τη Ζάκυνθο, στηριζόμενος αποκλειστικά στη δική του χρονολόγηση της επιστολής 5.⁵⁴ Μία ακόμη παρέμβαση του μελετητή γίνεται στην επ. 37, όπου αλλάζει τον τόπο προέλευσης της επιστολής, υποστηρίζοντας ότι δεν έχει σταλεί από τη Χίο, αλλά από τη Ζάκυνθο⁵⁵. Έτσι, για τον Μπουμπουλίδη έχουμε δύο επιστολές που εστάλησαν από τη Ζάκυνθο την ίδια μέρα (επ. 4 και 5), και μία επιστολή που εστάλη από τη Βιτσέντζα ένα χρόνο αργότερα.

δ) Συμπέρασμα

Θεωρώντας ότι τα στοιχεία -στο βαθμό που τα έχουμε επεξεργαστεί- δεν επαρκούν για την διατύπωση μιας, τουλάχιστον πιθανής, υπόθεσης, θα προχωρήσουμε στην έκδοση των επιστολών με τα στοιχεία προέλευσης και χρονολόγησης όπως αυτά εντοπίζονται στον S. Σε δεύτερο χρόνο ίσως επανέλθουμε για την διεξοδικότερη μελέτη του προβλήματος των τριών αυτών επιστολών.

ii) Το ζήτημα των επιστολών 10 [=25], 35 [=14] και 34 [=24] του Sup. gr. 1311

Μέσα στο corpus της αλληλογραφίας Αλέξανδρου Νερούλη και Ιάκωβου Διασωρινού, εντοπίζουμε τρεις επιστολές οι οποίες φαίνεται να σχετίζονται στενά μεταξύ τους. Παρόλα αυτά, οι πληροφορίες που έχουμε γι' αυτές μας καθιστούν αρκετά δύσκολη την ταξινόμησή τους:

α) Οι τρεις επιστολές

Η **επιστολή 34** παραδίδεται στα f. 41-42 του Sup. Gr. 1311⁵⁶. Αποστολέας είναι ο Ιάκωβος Διασωρινός και παραλήπτης ο Αλέξανδρος Νερούλης. Η επιστολή φέρει ημερομηνία (“μαιμακτηριῶνος ε̅ ἐπὶ δέκα”) αλλά όχι χρονολόγηση.

Η **επιστολή 35** βρίσκεται στα f. 20-22 του κώδικα⁵⁷. Έχει ίδιο αποστολέα και παραλήπτη με

53 Βλ. παρακάτω, σελ. 8-9

54 Βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, ο.π., σελ 301, επ. 7, σημ. 3: “Ἄν γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἡ ὑπ’ ἀρ. 10 ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλεξ. Νερούλη πρὸς τὸν Ματθ. Δεβαρῆν, ἐκ Βικεντίας ἀποσταλεῖσα, πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ ἔτος 1545 (ἀντὶ τοῦ 1544), τότε εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ἡ ἐπιστολὴ ὑπ’ ἀρ. 7 ἐγράφη ἐν Βικεντίᾳ” και σελ. 303, επ. 10, σημ. 5: “Εἶναι ὅμως φυσικὸν ὁ Ἄλεξ. Νερούλης [...] νὰ μετέβῃ κατόπιν εἰς Ἑσπερίαν, ἔνθα ἄλλωστε εὐρίσκεται (συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῇ ὑπ’ ἀρ. 7 ἐπιστολῇ ἐκτιθέμενα) τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1545”.

55 Ο.π., σελ. 313, σημ. 2.

56 Βλ. την έκδοσή μας σελ. 42.

57 Σελ. 43.

την επ. 34, αλλά μοιράζεται πολλά ακόμη κοινά στοιχεία. Κατ' ουσίαν θα λέγαμε ότι πρόκειται για μία παράφραση, μία δεύτερη εκδοχή της επιστολής 34. Η επιστολή μοιράζεται ακόμη και την ημερομηνία της με την παραπάνω, παραδίδοντας όμως και τη χρονολογία (“*τοῦ ἀφμδ μαιμακτηριῶνος ἐ ἐπὶ δέκα*”)

Η **επιστολή 10** βρίσκεται στα f. 43-46 του Sup. Gr. 1311⁵⁸. Αποστολέας είναι ο Αλέξανδρος Νερούλης και παραλήπτης ο Ιάκωβος Διασωρινός. Το περιεχόμενό της προδίδει ότι πρόκειται για απάντηση σε κάποια από τις παραπάνω, παρόμοιες επιστολές. Η χρονολόγηση που αναγράφεται εδώ είναι η εξής: “*ἀφμγ ἑκατομβαιῶνος ἔκτη ἐπὶ δέκα*”

β) Οι πληροφορίες που έχουμε από τον Legrand

Από τον E. Legrand έχουμε σχόλια πάνω στις επιστολές 34 και 10. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στην πρώτη επιστολή στο πλαίσιο της αναζήτησης των διαφόρων μετακινήσεων του Ερμοδώρου Λήσταρχου. Έτσι, παραθέτει μία περίοδο της επιστολής 34 -όπου αναφέρεται στη μετακόμισή του στη Βενετία- αναφέροντας έπειτα ότι η απάντηση αυτής της επιστολής είναι η επ. 11⁵⁹. Δυστυχώς, δεν γίνεται κάποιο σχόλιο για το ζήτημα χρονολόγησης της επιστολής.

Όσον αφορά την επιστολή 10, εδώ ο Legrand προσφέρει πιο εκτενή σχόλια. Αρχικά, εκδίδει τις πρώτες γραμμές της επιστολής, αμέσως αφότου αναφέρει ότι πρόκειται για την απάντηση της επιστολής 34.⁶⁰ Έπειτα, εκδίδει ένα ακόμη, εκτενέστερο κομμάτι της επιστολής, σε άλλο σημείο της Β.Η.⁶¹ Στο σημείο αυτό αναφέρεται και η χρονολόγησή της σύμφωνα με το σύγχρονο ημερολογιακό σύστημα (16 Ιουνίου 1543).

γ) Τι υποστηρίζει ο Μπουμπουλίδης

Ο Φαίδων Μπουμπουλίδης επιχειρεί επίσης να δώσει μία απάντηση στο συγκεκριμένο ζήτημα⁶². Ας δούμε λοιπόν τι προτείνει για καθεμία από τις επίμαχες επιστολές, αλλά και για τη μεταξύ τους σχέση:

1) Κατά την εισαγωγική περιγραφή του κώδικα, αναφέρεται στην ομοιότητα των επιστολών 35 και 34, σημειώνοντας ότι δε θα πρέπει να καταμετρηθούν ως δύο ξεχωριστές επιστολές του corpus, αλλά ως μία⁶³.

2) Την επιστολή 35 την τοποθετεί χρονικά στις 15 Σεπτεμβρίου 1544⁶⁴.

58 Δύο αποσπάσματα της επιστολής έχει εκδόσει ο Legrand, t. 1, p. 255, 298. Η δική μας έκδοση παρακάτω, σελ. 11-12.

59 Legrand, t. 1, p. 255. Στο σημείο αυτό μας κάνει εντύπωση η λανθασμένη αναφορά του συντάκτη στο f. 54v, στο οποίο αντιστοιχεί η επιστολή 33 [=23] του corpus, και όχι η 34 στην οποία αναφέρεται εδώ.

60 Ο.π.

61 Ο.π., p. 297-298

62 Φ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 299-309

63 Ο. π., σελ. 299, σημ. 2.

64 Ο.π., σελ. 305.

3) Την επιστολή 34 την τοποθετεί επίσης στις 15 Σεπτεμβρίου του 1544, και σημειώνει την ομοιότητά της με την επ. 35, χαρακτηρίζοντας την πρώτη παραλλαγή της δεύτερης⁶⁵.

4) Κατά το σχολιασμό της επιστολής 10, αναγνωρίζει ότι πρόκειται για απάντηση στην/στις παραπάνω. Όσον αφορά τη χρονολόγηση, υποστηρίζει ότι η αναγραφόμενη χρονολογία “δεν φαίνεται ακριβής”, και την μεταθέτει στο 1544⁶⁶. Ο Μπουμπουλίδης εδώ βασίζεται μόνο στην ακρίβεια της χρονολόγησης που αναγράφεται στην επ. 35. Αναφέρει βέβαια ως στοιχείο και την επ. 11 [=27]⁶⁷, την οποία όμως έχει επίσης χρονολογήσει με βάση την επ. 35, ώστε δεν μπορεί η τοποθέτηση της πρώτης στο 1544 να αποτελέσει επιπλέον διαπίστευση. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι, κατά την απόπειρα χρονολόγησης της επ. 10, ο Μπουμπουλίδης δε λαμβάνει υπ’ όψιν την αναγραφόμενη ημερομηνία (“*ἑκατομβαιῶνος ἕκτη ἑπὶ δέκα*”), η οποία θα προσέθετε περαιτέρω κωλύματα στην προσέγγισή του. Εάν δεχτούμε την ερμηνεία του Legrand, η ημερομηνία αυτή αντιστοιχεί στη 16η Ιουνίου του σύγχρονου ημερολογίου. Πώς λοιπόν μπορεί να είναι απάντηση μίας επιστολής που εστάλη στις 15 Σεπτέμβρη του ίδιου έτους, εάν θεωρήσουμε ότι και οι δύο επιστολές τοποθετούνται στο 1544;

δ) Συμπέρασμα

Συμπερασματικά, η επιστολή 10, η οποία χρονολογείται στις 16/6 του 1543, είναι απάντηση της επ. 34, η οποία δεν αναφέρει χρονολογία, αλλά μας δίνει την ημερομηνία αποστολής: 15 Σεπτεμβρίου. Θα υποστηρίζαμε λοιπόν χωρίς δεύτερη σκέψη, ότι η χρονολογία αποστολής αντιστοιχεί στον ακριβώς προηγούμενο Σεπτέμβριο από τον Ιούνιο του 1543, δηλαδή το Σεπτέμβριο του 1542. Αυτή η χρονολόγηση σίγουρα προκαλεί κάποιον προβληματισμό, καθώς η χρονική απόσταση είναι πολύ μεγάλη, ενώ το περιεχόμενο των δύο επιστολών προδίδει μεγαλύτερη αμεσότητα στην επικοινωνία των δύο συντρόφων και συμμαθητών. Η υιοθέτησή της όμως φαίνεται μονόδρομος, καθώς πράγματι, η επιστολή 10 φαίνεται οπωσδήποτε να απαντά στην 34.

Παρόλα αυτά, η μελέτη της επιστολής 35 -την οποία ο Legrand δε φαίνεται να λαμβάνει υπ’ όψιν- περιπλέκει ακόμη περισσότερο τα δεδομένα. Το περιεχόμενό της είναι ιδιαίτερα συναφές με αυτό της επ. 34, και, όπως αναφέραμε, έχουν κοινή ημερομηνία. Η επ. 35 όμως έχει και χρονολόγηση: αναγράφει το έτος 1544. Εάν η χρονολόγησή της είναι ακριβής, η επιστολή 34 θα πρέπει επίσης να τοποθετηθεί στις 15 Σεπτεμβρίου του 1544, κυρίως για τον εξής λόγο: στην επ. 35 αναφέρεται ότι ο καθηγητής (Ερμόδωρος Λήσταρχος) εγκατέλειψε την Κέρκυρα πριν ένα χρόνο (“*χρονίως*”) ή, σε πιο ελεύθερη απόδοση, πριν από πολύν καιρό. Την ίδια ακριβώς διατύπωση

65 Ο.π., σελ. 308-309, ειδ. σελ 309, σημ. 1.

66 Ο.π., σελ. 309, σημ. 3.

67 Βλ. παρακάτω, σελ. 13-14.

περιέχει και η επιστολή 34 (“Ὁ ἔμδς καθηγητῆς χρονίως πάλαι τὴν Κερκυραίων ἀφήσας”).

Παρομοίως μπορούμε να αναφερθούμε και σε άλλα σημεία των δύο κειμένων που αποκλείουν την περίπτωση να πρόκειται για δύο διαφορετικές επιστολές, που εστάλησαν μάλιστα με διαφορά δύο ετών⁶⁸.

Αναδιατυπώνουμε λοιπόν τα ερωτήματα:

- Μπορούμε να χρονολογήσουμε την επ. 34 στις 15/9 του 1542, χωρίς να μας ξενίζει η μεγάλη χρονική απόσταση από την απάντηση (16/6/1543);

- Μπορούμε να αγνοήσουμε το αναγραφόμενο έτος αποστολής της επ. 35 (15/9/1544), η οποία μας αναγκάζει να θέσουμε υπό αμφισβήτηση τόσο τη χρονολόγηση της επ. 34, όσο και της 10;

Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε το εξής: Η χρονολόγηση της επ. 35 έχει αντιγραφεί λανθασμένα· εάν στη θέση του “αφμδ” είχαμε το έτος “αφμβ”, θα λύναμε πιο εύκολα το “μυστήριο”, υποστηρίζοντας για παράδειγμα ότι η μία επιστολή είναι ελεύθερη απόδοση της άλλης, για να διατηρηθεί το ένα αντίτυπο στο προσωπικό αρχείο του αποστολέα. Ο Ιάκωβος λοιπόν υπενθυμίζει στον Αλέξανδρο το Σεπτέμβρη του 1542 (επ. 35 και 34) την ανάγκη να στείλει άμεσα το ρούχο αν δεν το έχει ήδη κάνει, γιατί ο πατέρας του θα το χρειαζόταν προφανώς για το χειμώνα. Ο Αλέξανδρος από την άλλη, φαίνεται να του απαντά τον επόμενο Ιούνιο (δηλαδή αυτόν του 1543 – επ. 10), και προσπαθεί να δικαιολογήσει την ολιγωρία του αναφερόμενος στις δυσκολίες που αντιμετώπισε με τις συγκοινωνίες των πλοίων (“Ἀπελθόντων γὰρ ὑμῶν, ἐνθένδε μία μόνη ὄλκᾱς ἔς Χίον ἀφίκετο, καὶ αὕτη πάνυ σφαλερά. Οὐκ ἔδοξε δέ μοι πέμψαι τοῦτο, δεδοικῶς τὸ τῶν πειρατῶν πλῆθος, οἱ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἐτύγχανον. Τὴν ταχίστην δὲ τοῦτο ἔς τούτιον πέμψω· μηδὲ μελέτω σοι περὶ τούτου”). Κάποια στιγμή αργότερα, σε επιστολή του Αλέξανδρου προς τον Ερμόδωρο, πληροφορούμαστε ότι έχει στείλει -επιτέλους- το δέμα αυτό: “Τὸν σοφὸν Ἰάκωβον ὡς ἀπ’ ἔμοῦ προσαγόρευσον, καὶ λέξον αὐτῷ ὅτι τὴν ἐξ ἐρίων ἐσθῆτα πέπομφα τῷ ἑαυτοῦ πατρί”⁶⁹.

Από την άλλη, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την άποψη του Μπουμπουλίδη, ότι δηλαδή η επ. 10 χρονολογείται στο 1544 και το έτος έχει αντιγραφεί λανθασμένα (αφμγ αντί για αφμδ). Τότε βέβαια θα έπρεπε να προχωρήσουμε και σε άλλες διορθώσεις, που να τοποθετούν την επιστολή αυτή σε χρόνο μεταγενέστερο από τις 35 και 34, έτσι ώστε η παρέμβαση θα “εκβίαζε” κάπως τα συμπεράσματά μας.

Μία τρίτη υπόθεση, η οποία απαιτεί μικρότερη επέμβαση στα δεδομένα που μας παραδίδει ο S,

68 Όπως, για παράδειγμα, η κοινή και στις δύο επιστολές αναφορά στο ρούχο που είχε αναλάβει να στείλει ο Αλέξανδρος στον πατέρα του Ιακώβου. Ο Ιάκωβος ζητά από τον Αλέξανδρο να τον ενημερώσει εάν το έχει ήδη στείλει, ενώ στην απαντητική επιστολή μαθαίνουμε ότι δεν είχε ακόμη καταφέρει να εκπληρώσει τη δέσμευσή του (βλ. επ. 10, στ. 12: “Περὶ δὲ τοῦ σοῦ ἱματίου, οὐκ ἔπεμψα ἔτι τῷ σῷ πατρί”).

69 Βλ. επ. 11, σημ. 1.

είναι ότι το λάθος βρίσκεται στην επιστολή 10, αλλά δεν αφορά μία απόκλιση ενός έτους, αλλά δύο ετών. Μπορούμε δηλαδή να θεωρήσουμε ότι στην επ. 10 θα έπρεπε, αντί για *αφμγ*, να αναγράφεται το έτος *αφμε*. Έτσι, θα είχαμε το εξής σχήμα: Ο Ιάκωβος θα είχε στείλει στον Αλέξανδρο την επιστολή 35 / 34 στις 15 Σεπτεμβρίου 1544, και θα είχε λάβει απάντηση 9 μήνες μετά, στα μέσα Ιουνίου του 1545.

Εγκαταλείπουμε εδώ τις υποθέσεις, υιοθετώντας προς το παρόν αυτήν που αναφέρουμε τελευταία, καθώς αυτή προϋποθέτει τη διακριτικότερη παρέμβαση στο πρωτογενές υλικό. Μία εκτενέστερη μελέτη των στοιχείων που αντλούνται από το corpus, αλλά και από τη βιβλιογραφία, θα μας οδηγήσει -ίσως- στο μέλλον σε πιο ασφαλή συμπεράσματα.

8. Εικόνες από τη ζωή του Αλέξανδρου Νερούλη και των συντρόφων του, μέσα από τις θεματικές των επιστολών

Κατά τη μελέτη των επιστολών προκύπτουν διάφορες βασικές και επαναλαμβανόμενες θεματικές, και άλλες, περισσότερο εξεζητημένες. Μεγάλο μέρος τους βέβαια δεν αποτελεί μόνο κομμάτι της ζωής των ανθρώπων αυτών, αλλά συμβαδίζει παράλληλα και με τους κοινούς τόπους της επιστολογραφίας· θα πρέπει λοιπόν να έχουμε υπ' όψη μας το διαχωρισμό αυτό, όσο θα αναζητούμε πτυχές της ζωής των ατόμων αυτών μέσω της αλληλογραφίας τους.

Ένας βασικός τόπος της επιστολογραφίας που απαντάται επανειλημμένα στο corpus είναι ο χαιρετισμός κοινών γνωστών, καθώς και η ανταλλαγή νέων για αυτούς⁷⁰. Έχουμε επίσης επιστολές που συνοδεύονται από δώρα του αποστολέα προς τον παραλήπτη⁷¹. Λιγότερο ή περισσότερο συχνά συναντάμε άλλους κοινούς τόπους όπως η παράθεση βιβλικών χωρίων, αποσπασμάτων από τους κλασικούς ή και κάποιου μύθου⁷² (βλ. τον μύθο στην επ. 12).

Τέλος, μία συνήθης θεματική της επιστολογραφίας την οποία εντοπίζουμε και στις επιστολές του Par. Gr. 1311, είναι οι αναφορές σε βιβλία, έντυπα ή χειρόγραφα, αναφορές οι οποίες μπορεί να αφορούν την αγορά, το δανεισμό, την αντιγραφή ή την παραγγελία τους⁷³.

Παρακάτω λοιπόν, θα επιχειρηθεί η συλλογή κάποιων βασικών πληροφοριών σχετικά με την καθημερινότητα και τα ενδιαφέροντα των προσώπων του corpus, μέσα από τις θεματικές που απαντώνται στις επιστολές που ανταλλάσσουν. Τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα μπορούν να χρησιμεύσουν ως πηγή πληροφοριών για τα πρόσωπα (π.χ. εντοπισμός κοινών γνωστών και σχηματισμός του πλέγματος σχέσεων), ενώ τα πιο εξειδικευμένα θέματα φωτίζουν επιμέρους πτυχές των ενδιαφερόντων των πρωταγωνιστών. Η προσέγγισή τους θα γίνει σε ζεύγη αλληλογραφούντων, ώστε να σχηματιστεί παράλληλα και μία συμπαγής εικόνα για τη σχέση των ατόμων που επικοινωνούν συχνότερα.

α) Η αλληλογραφία Αλέξανδρου Νερούλη – Ιάκωβου Διασωρινού

Η αλληλογραφία του Αλέξανδρου Νερούλη με τον Ιάκωβο Διασωρινό καλύπτει ένα μεγάλο μέρος του υλικού, καθώς περιλαμβάνει συνολικά 22 επιστολές, από τις οποίες οι 11 έχουν ως αποστολέα τον Αλέξανδρο⁷⁴. Το χρονικό εύρος της αλληλογραφίας είναι κατά προσέγγιση δύο περίπου χρόνια: ξεκινά από τον Ιανουάριο του 1544 και καταλήγει στο Νοέμβριο του 1545, χωρίς

70 Ν. Β. Τωμαδάκης, *Βυζαντινή επιστολογραφία ήτοι εισαγωγή εις την Βυζαντινήν φιλολογίαν*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 103-104.

71 Ο.π., σελ 120-121.

72 Ο.π., σελ 135-136.

73 Ο.π., σελ 118-119.

74 Βλ και παράρτημα, πιν. 4

όμως να υπολογίζονται τυχόν ανακρίβειες στη χρονολόγηση, αλλά και χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψη οι 6 συνολικά αχρόνιστες επιστολές.

Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ των επιστολών, έχουν εντοπιστεί μέσα στο corpus οι απαντήσεις των επτά από τις εικοσιδύο. Μια πιο προσεκτική μελέτη θα αποκάλυπτε σίγουρα περισσότερα σημεία επαφής. Παρόλα αυτά, το σύνολο της αλληλογραφίας αυτής φαίνεται να εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον, τόσο χωροχρονικά όσο και σε σχέση με τον κοινωνικό κύκλο στον οποίο εντάσσονται οι δύο συντάκτες της.

Μπορούμε λοιπόν να συλλέξουμε αρκετές πληροφορίες σχετικά με τα ενδιαφέροντα και τις ανησυχίες των δύο πρωταγωνιστών του corpus. Οι πληροφορίες αυτές είναι αναρίθμητες και εντοπίζονται διάσπαρτες σε όλη την αλληλογραφία, καθώς σε κάθε επιστολή περιπλέκονται διάφορα θέματα. Λίγες είναι οι περιπτώσεις όπου έχουμε ένα μόνο κεντρικό θέμα, ενώ στις περισσότερες επιστολές τα θέματα ποικίλουν και κινούνται συνήθως γύρω από την καθημερινή ζωή του Αλέξανδρου και του Ιακώβου, καθώς και των κοινών τους φίλων και γνωστών. Ποιες είναι λοιπόν οι βασικές και δευτερεύουσες θεματικές που συναντούμε στις επιστολές των δύο ανδρών;

Αρχικά, μία από τις βασικές θεματικές που επαναλαμβάνονται, ανεξαρτήτως αποστολέα, είναι η επικοινωνία με έναν κύκλο κοινών γνωστών, οι οποίοι είτε βρίσκονται κοντά στον αποστολέα ή τον παραλήπτη, είτε αλληλογραφούν με αυτούς. Πρόκειται για έναν από τους κοινούς τόπους της επιστολογραφίας που αναφέρθηκαν παραπάνω και παράλληλα μία θεματική πολύ σημαντική, καθώς μας επιτρέπει να εντοπίσουμε και να σχηματίσουμε το δίκτυο επικοινωνίας και συνεργασίας των βασικών προσώπων του corpus.

Βασικό πρόσωπο που αναφέρεται στην αλληλογραφία των δύο ανδρών είναι φυσικά ο Ερμόδωρος Μιχαήλ Λήσταρχος, ο οποίος – όπως έχει ήδη αναφερθεί- είναι καθηγητής τους⁷⁵. Έτσι, αναγνωρίζουμε τη στενή σχέση που διατηρούσαν μαζί του οι δύο συμφοιτητές αναφέροντάς τον συχνά, είτε απλά για να διατηρήσουν την επικοινωνία μαζί του, είτε για να τον επικαλεστούν ως παράδειγμα συγγραφικής δεινότητας⁷⁶. Αντίστοιχο ενδιαφέρον δείχνει προς τους δύο φοιτητές του και ο Ερμόδωρος, ο οποίος δεν παραλείπει να στέλνει κάθε τόσο τους χαιρετισμούς του από τον έναν αποστολέα στον άλλο. Βέβαια, πέρα από τον Ερμόδωρο, στις επιστολές των δύο συμφοιτητών “παρελαύνουν” πολλά ακόμη ονόματα, κάποια από τα οποία μπορούμε να ταυτοποιήσουμε και κάποια που μας είναι -προς το παρόν- άγνωστα. Για παράδειγμα, συχνά αναφέρεται ο Ιωάννης Μινδώνιος⁷⁷, ο οποίος είναι επίσης φοιτητής του Ερμοδώρου και φίλος τόσο του Αλέξανδρου όσο και του Ιακώβου, αλλά και ο Ανδρέας, αδελφός του Ερμοδώρου, ο οποίος ανταλλάσσει επιστολές και με τους δύο.

---

75 Βλ. εισαγωγή, σελ iv

76 Βλ. επ. 13, σημ. 2

77 Βλ. εισαγωγή, σελ. v

Μέσα από αυτές τις αναφορές όμως, πέρα από τα ίδια τα ονόματα, παρατίθενται και διάφορες πληροφορίες γι' αυτούς, όπως οι μετακινήσεις τους. Μαθαίνουμε λοιπόν μεταξύ άλλων για την παρουσία του Ερμοδώρου στη Ρώμη το Μάη του 1544⁷⁸ και για το ταξίδι του από την Κέρκυρα στη Βενετία το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους⁷⁹. Μαθαίνουμε επίσης για το επικείμενο ταξίδι του Μινδώνιου, πιθανότατα προς τη Βενετία⁸⁰, για κάποιον Εμμανουήλο και κάποιο Γερμανό που ταξίδευαν -πιθανότατα- για τη Βενετία, ο τελευταίος μάλιστα μεταφέροντας κάποιου είδους εμπόρευμα⁸¹.

Παράλληλα, οι μετακινήσεις που αναφέρονται μέσα στις επιστολές αφορούν φυσικά και τους ίδιους τους πρωταγωνιστές. Στην αλληλογραφία που εξετάζουμε εδώ, ο Ιάκωβος εντοπίζεται κυρίως στη Βενετία: από τις 11 επιστολές που στέλνει, οι 6 έχουν σαφή αναφορά ότι έχουν σταλεί από τη Βενετία, ενώ για τουλάχιστον 3 από τις επιστολές που λαμβάνει από τον Αλέξανδρο, γνωρίζουμε ότι του αποστέλλονται εκεί. Η αντίστοιχη βάση του Αλέξανδρου είναι η πατρίδα του, η Ζάκυνθος: 6 από τις επιστολές που στέλνει έχουν ως αφετηρία τη Ζάκυνθο και οι υπόλοιπες δεν αναγράφουν τόπο, ούτε έχουμε καταφέρει να ανιχνεύσουμε την προέλευσή τους από άλλα στοιχεία. Από τη Βενετία στη Ζάκυνθο και αντίστροφα κινούνται λοιπόν σε μεγάλο βαθμό οι επιστολές που εξετάζουμε εδώ, χωρίς όμως να γνωρίζουμε τι ισχύει για όσες δεν αναγράφουν τοποθεσία. Μας είναι γνωστό βέβαια, τόσο από τη βιβλιογραφία όσο και από άλλες επιστολές του κώδικα, ότι και ο Αλέξανδρος αλλά και ο Ιάκωβος μετακινούνταν αρκετά, όπως άλλωστε και οι σύντροφοί τους που αναφέραμε παραπάνω. Σε επιστολές που ανταλλάσσουν οι δύο άνδρες αναφέρεται η πρόθεση του Αλέξανδρου Νερούλη να πάει, εκτός απροόπτου, στη Βενετία⁸². Σε επιστολή του Ιακώβου αναφέρεται επίσης η ικανοποίησή του για το ότι ο Αλέξανδρος έφτασε με ασφάλεια στη Ζάκυνθο⁸³. Από την άλλη, και ο Ιάκωβος αναφέρει την πρόθεσή του να επισκεφθεί τον Αλέξανδρο στη Ζάκυνθο, ή ότι δεν μπορεί να ταξιδέψει λόγω υποχρεώσεων⁸⁴. Πρόκειται λοιπόν για μετακινήσεις οι οποίες, αν και δε γίνονται πάντα πράξη λόγω των περιστάσεων, σίγουρα αποτελούν ρεαλιστικούς στόχους των δύο ανδρών. Έτσι, με μία συγκεντρωτική ματιά σε όλες αυτές τις αναφορές σε ταξίδια των δύο φίλων ή των κοινών γνωστών τους, καταλήγουμε σε ένα σύνολο δυνητικών ή πραγματικών προορισμών, τόπων διαμονής φίλων, συγγενών ή συναδέλφων, που σίγουρα δεν είναι οι μόνοι, αλλά είναι οπωσδήποτε οι βασικοί: Βενετία, Πάδοβα, Ρώμη, Ζάκυνθος, Κέρκυρα, Κρήτη, Χίος.

Συμπερασματικά, τα ταξίδια ήταν μέρος της ζωής των ανθρώπων αυτών, παρότι η

78 Βλ. επ. 29, στ. 14-15 και σημ. 2

79 Βλ. επ. 34, στ. 8-9

80 Βλ. επ. 10, στ. 20-21

81 Βλ. επ. 39, στ. 5-7

82 Επ. 3, στ. 17-18 και επ. 28, στ. 12-14

83 Επ. 36, στ. 2-4

84 Επ. 36, στ. 8-9

επικινδυνότητα των μετακινήσεων με τα πλοία της εποχής ήταν συχνά τόσο αυξημένη, ώστε αποτελούσε συνήθη πρακτική η έκφραση χαράς και ανακούφισης για την ασφαλή άφιξη των ταξιδιωτών στον τόπο προορισμού. Βασικό κίνδυνο αποτελούσαν τόσο οι καιρικές συνθήκες, όσο και οι πειρατές⁸⁵. Οι μετακινήσεις αυτές είχαν πολλαπλά κίνητρα: την εκ του σύνεγγυς επικοινωνία με φίλους και συγγενείς, την επίσκεψη της ιδιαίτερης πατρίδας την οποία ο ταξιδιώτης έχει εγκαταλείψει, αλλά και το βιοπορισμό, καθώς ο προορισμός παρείχε συχνά ευκαιρίες χρηματικών εσόδων. Για τους πρωταγωνιστές του corpus του Sup. gr. 1311, αλλά και πιο συγκεκριμένα της αλληλογραφίας Νερούλη και Διασωρινού που εξετάζουμε εδώ, οι ευκαιρίες αυτές δε σχετίζονται μόνο με την ακαδημαϊκή ή εκκλησιαστική ιδιότητα των ατόμων αυτών ως μελών ενός κύκλου λογίων και κληρικών, αλλά φαίνεται να αφορούν συχνά παράλληλες κερδοφόρες δραστηριότητες, που τους προσφέρουν τα προς το ζην. Συνήθως, πρόκειται για μία περιορισμένης έκτασης εμπορική δραστηριότητα, όπως είναι, για παράδειγμα, αυτή που εντοπίζουμε στην επ. 3: ο Αλέξανδρος Νερούλης ενημερώνει τον Ιάκωβο ότι με την πρώτη ευκαιρία θα πάει στη Βενετία, έχοντας μαζί του δέκα σακιά βαμβάκι, καθώς και κρασί⁸⁶. Από άλλη επιστολή γνωρίζουμε ότι ο Αλέξανδρος έχει αμπελι⁸⁷, οπότε συμπεραίνουμε ότι κάθε τόσο εμπορεύεται τα προϊόντα του. Και εκείνος λοιπόν όπως και ο σύντροφός του Ιάκωβος (ο οποίος παραπονιέται τον Αύγουστο του 1544 ότι περιφέρεται από εδώ κι από εκεί αναζητώντας “τινα ὁδὸν πρὸς τὸ ζῆν εὐπορον”⁸⁸), συγκαταλέγονται σε έναν κύκλο λογίων οι οποίοι, ευρισκόμενοι “στη σκιά” των μεγάλων διδασκάλων, αλλά και σε πιο υψηλό πνευματικό επίπεδο από τους χειρώνακτες, τους εμπόρους και τους λοιπούς επαγγελματίες του καιρού και του τόπου τους, ισορροπούσαν -συχνά με δυσκολία- σ’ ένα τεντωμένο σκοινί, ανάμεσα στη μία και την άλλη κοινωνική βαθμίδα.

Συνεχίζοντας λοιπόν, έχει ενδιαφέρον να καταγράψουμε κάποιες πληροφορίες που μας δίνονται στην αλληλογραφία αυτή, και που αφορούν το βιοπορισμό των δύο φίλων. Για τον Αλέξανδρο αναφέραμε ήδη ότι καταπιανόταν –τουλάχιστον περιστασιακά- με τη γεωργία και το εμπόριο. Οι πληροφορίες όμως που έχουμε για την οικονομική κατάσταση και το βιοπορισμό του Ιάκωβου Διασωρινού είναι αρκετά πιο πλούσιες. Ο Ιάκωβος φαίνεται να βρίσκεται σε μεγάλη φτώχεια κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου που καλύπτει αυτή η αλληλογραφία⁸⁹. Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη αναφορά στην ένδειά του χρονολογείται το Γενάρη του 1544, οπότε ζητά από τον Αλέξανδρο να αγοράσει και να του στείλει αυγοτάραχο, το οποίο, αν και φτωχός, θα του

85 Για παράδειγμα βλ. στην επ. 10, στ. 12-14, όπου η παρουσία πειρατών στο Αιγαίο χρησιμοποιείται ως δικαιολογία για την καθυστέρηση εκπλήρωσης της δέσμευσης του Νερούλη να στείλει ένα πανωφόρι στον πατέρα του Ιάκωβου στη Χίο.

86 Βλ. επ. 3, στ. 17-19

87 Βλ. επ. 6, στ. 9-12

88 Βλ. επ. 33

89 Βλ. και Legrand, t. 1, p. 298

αποπληρώσει μέχρι τελευταίας δεκάρας⁹⁰. Προφανώς ο Ιάκωβος, ευρισκόμενος σε τόσο δύσκολη οικονομική θέση, σκοπεύει να εμπορευθεί το αυγοτάραχο για να αποκτήσει άμεσα κάποια χρήματα. Με την πώληση του προϊόντος θα καταφέρει να αποπληρώσει και το δάνειο του φίλου του, όπως του υπόσχεται. Στις 25 Αυγούστου του ίδιου έτους, συνεχίζει να βρίσκεται σε δύσκολη θέση, όπως συμπεραίνουμε από το άκρως απαισιόδοξο γράμμα που στέλνει στον Αλέξανδρο περιγράφοντας τη δυστυχία του: Πώς να ευτυχήσει, όσο περιφέρεται ψάχνοντας τρόπο για να ζησει αξιοπρεπώς;⁹¹

Λίγο μετά βέβαια τα πράγματα αλλάζουν για τον Ιάκωβο, καθώς πιάνει δουλειά στο φαρμακείο Del' Angelo στη Βενετία. Την επαγγελματική αυτή αποκατάσταση του Ιακώβου τη συμπεραίνουμε αρχικά από τη νέα διεύθυνση παραλαβής των επιστολών που δίνει στον Αλέξανδρο⁹². Τελικά ο Ιάκωβος ανακοινώνει στο φίλο του ότι έπασε δουλειά, δύο μήνες μετά περίπου, χωρίς αρχικά να του αποκαλύπτει το είδος της απασχόλησης. Περίπου πέντε μήνες μετά, ο Αλέξανδρος παίρνει θέση για την επιλογή του Ιακώβου⁹³: του ασκεί σκληρή κριτική για την επιλογή του, υποστηρίζοντας ότι είναι πολύ κατώτερη σε αξία η ενασχόληση με τη θεραπεία του σώματος, απ' ότι η ενασχόληση με τη φιλοσοφία, που είναι η θεραπεία της ψυχής. Ο Αλέξανδρος επιτίθεται στο φίλο του και τον κατηγορεί ότι θα ξεχάσει κι όσα έχει μάθει σχετικά με τις αρετές του πνεύματος, απασχολώντας το μυαλό του με τα ευτελή γιατροσόφια.

Η απάντηση του Ιακώβου στην επίθεση αυτή είναι επίσης καυστική, αν ερμηνεύσουμε το ύφος του ως ειρωνικό και όχι ως ειλικρινές:

“Τὸ γλαφυρὸν καὶ διάτορον τῶν σῶν λόγων, πρὸς τούτοις δέ καὶ τὸ σεμνὸν τῶν τρόπων, πρὸς ἠθικὴν γὰρ φιλοσοφίαν ἡμᾶς προσκαλεῖς (ἡ περὶ ἀμίδας καὶ σκωραμίδας μὴ καταγινομένη, ἀλλὰ φύρματα ψυχῶν καὶ νόσων ἰωμένη), τοῖς σοῖς θεασάμενος γράμμασι μεγάλην σοὶ τῷ Θεῷ τὴν χάριν ὠμολόγησα, καὶ σὲ, τῆς ἑλληνικῆς ζώπυρον ὄντα παιδείας, εὐδαιμόνησα· (...)”⁹⁴

Διαπιστώνουμε λοιπόν πόσο δύσκολο είναι για τους ανθρώπους αυτούς το πάντρεμα της λογιουσύνης με το βιοπορισμό, και της καλλιέργειας του πνεύματος με την αντιμετώπιση των καθημερινών δυσκολιών. Ακόμη κι αν η θερμή φιλία των δύο ανδρών μας αφήνει να υποθέσουμε ότι η συγκεκριμένη «επίθεση» του Αλέξανδρου γίνεται μεταξύ σοβαρού και αστείου, σίγουρα πάντως το γενικότερο αυτό ζήτημα τους απασχολεί και καθορίζει τις ζωές τους.

Καθώς όμως, όπως είπαμε, οι δύο σύντροφοι άνηκαν σε έναν κύκλο λογίων, πέρα από τις παράλληλες αυτές βιοποριστικές δραστηριότητες επεδίωκαν κυρίως την πνευματική τους

90 Βλ. επ. 28

91 Επ. 33

92 Επ. 32

93 Βλ. και Legrand, t. 1, p. 298-299

94 Επ. 38

αναβάθμιση, τόσο για να κατέχουν θέση σεβαστή σε αυτόν τον κύκλο, όσο και για να διαμορφώσουν μία αξιολογη σταδιοδρομία ως δάσκαλοι. Έτσι λοιπόν, οι παραγγελίες και τα δέματα που ταξίδευαν με τα πλοία της γραμμής, από και προς όλους αυτούς τους προορισμούς που αναφέραμε, δεν περιείχαν μόνο εμπορεύματα ή είδη ανάγκης, αλλά και βιβλία που ο ένας ζητούσε από τον άλλον, είτε από την προσωπική του συλλογή είτε αγορασμένα επί τούτου για τον παραλήπτη.

Σε μία από τις επιστολές που εξετάζουμε εδώ, εντοπίζεται ένας πλούσιος κατάλογος από βιβλία που ζητά ο Αλέξανδρος από τον Ιάκωβο. Το ένα από αυτά είναι ένα χειρόγραφο που ο τελευταίος του έχει υποσχεθεί, και τα υπόλοιπα είναι πιθανότατα έντυπα, τα οποία ο Αλέξανδρος θα πληρώσει σε δεύτερο χρόνο, αφού ενημερωθεί από τον Ιάκωβο για το κόστος:

“Ἄναμνήσθητι πέμψαι ἡμᾶς τὰς ἑλληνικὰς τάξεις, ἃς ὑπέσχου ἡμῖν ἀντίγραφον. (...) Δέομαί σου, τιμία κεφαλή, τὸ τοῦ Στεφάνου λεξικὸν τὸ περὶ πόλεων, ὅπερ ἡ σὴ λογίτης εἶχε ἅμα τινὶ ἐτέρῳ ᾧ ἔλαθον ὀνομάσαι· γράψης τὸ τίμημα πόσον ἐστίν. Εἰ ὁ Θεὸς θέλει, δι’ ἐτέρου πλευσίματος κτήσασθαί με καὶ τοῦ λαθόντος τὸ ὄνομα ὁποῖον ἐστὶν συνδεδεμένον τῷ Στεφάνῳ, καὶ τῶν ἐπιγραμμάτων, καὶ Αἰσχύλου, καὶ Ὀμήρου Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας συνδεδεμένων οὐσῶν ἅμα σχολίοις, Ὀππιανοῦ ἀλιευτικὰ, Ἑρμογένους ῥητορικῆ, τοῦ κέρατος τῆς Ἀμαλθείας, ταῖς Πράξεις τῶν ἀποστόλων, παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ ἄλλα ὅσα ἡμᾶς ὁ καιρὸς εἰδέναί οὐ παρέσχεν”⁹⁵.

Οι τίτλοι αυτοί μας υποψιάζουν ότι η συγκεκριμένη παραγγελία δεν αφορά τον εμπλουτισμό της προσωπικής βιβλιοθήκης του Νερούλη, καθώς πρόκειται για βιβλία που θα πρέπει να είχε ήδη στην κατοχή του. Μοιάζει περισσότερο με παραγγελία διδακτικού υλικού που επρόκειτο να χρησιμοποιήσει για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και γραμματείας.

Όσον αφορά τη γλωσσική καλλιέργεια των ίδιων των αλληλογραφούντων, βρίσκουμε εδώ στοιχεία που δείχνουν ότι οι επιστολές αποτελούσαν χώρο ανταλλαγής υλικού, σχολίων και συμβουλών προς την κατεύθυνση αυτή. Για παράδειγμα, η επιστολή 16 από τον Αλέξανδρο προς τον Ιάκωβο, αποτελεί μία ρητορική άσκηση η οποία ίσως μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως πρότυπο διδασκαλίας, ή εστάλη ως δείγμα προς αξιολόγηση της προόδου του Αλέξανδρου από το φίλο του αλλά και από κοινούς γνωστούς που βρίσκονται κοντά στον Ιάκωβο⁹⁶. Άλλωστε, στην επιστολή 19 ο Αλέξανδρος αναφέρεται επανειλημμένα στην εντατική μελέτη της ελληνικής γραμματείας, στην οποία έχει αφιερωθεί με ζήλο⁹⁷. Μία ακόμη περίπτωση ανταλλαγής πληροφοριών σχετικά με τους

95 Επ. 10, στ. 21-22 και σελ. 12, στ 1-6

96 Βλ. σελ. 21

97 Βλ. σελ 24, στ. 1 και στ. 29-30

κανόνες συγγραφής, συναντάμε σε επιστολή του Ιάκωβου προς τον Αλέξανδρο, στην οποία ο αποστολέας δίνει κάποιες συμβουλές στον παραλήπτη σχετικά με τις πηγές που χρησιμοποιεί ο τελευταίος για τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου των επιστολών του. Εδώ έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το άμεσο και κάπως ειρωνικό ύφος του Ιάκωβου, ο οποίος συμβουλεύει το φίλο του να μη χρησιμοποιεί όλες τις λέξεις που βρίσκει στο λεξικό, καθώς οι επιστολές πρέπει να είναι γραμμένες με πλούσια και σαφή γλώσσα, κι όχι με δύσκολες ποιητικές λέξεις. Τέλος, τον συμβουλεύει να προσέχει την ορθογραφία του⁹⁸.

Μέσα από τις επιστολές λοιπόν, οι δύο συμφοιτητές συναγωνίζονται συχνά για τη συγγραφική τους δεινότητα και ανταλλάσσουν απόψεις ή συμβουλές. Κάποιες φορές επίσης, επαινούν ο ένας τον άλλον για την αισθητική απόλαυση που τους προσέφερε η ανάγνωση της επιστολής που έλαβαν. Τις επαινετικές αυτές εκφράσεις τις εντοπίζουμε βέβαια κυρίως σε εκτενέστερες και περισσότερο τυπικές επιστολές, ώστε δεν μπορούμε να τις λάβουμε υπ' όψη ως ειλικρινείς εκφράσεις θαυμασμού, αλλά περισσότερο ως συγγραφικό τόπο.

Πέρα όμως από τις «διενέξεις» μεταξύ Αλέξανδρου και Ιάκωβου, οι οποίες -όπως είδαμε- επαναλαμβάνονται στη μεταξύ τους αλληλογραφία, οι επιστολές αυτές περιλαμβάνουν και σχόλια για τρίτους, με βασικό παράδειγμα την επιστολή 19. Σε αυτήν ο Αλέξανδρος κατηγορεί και περιγράφει με ιδιαίτερα υποτιμητικό τρόπο δύο πρόσωπα, ένα γιατρό που εγκαταστάθηκε στη Ζάκυνθο, κι έναν καθηγητή, τον οποίον ονομάζει “δάσκαλο της Κρήτης”⁹⁹. Και οι δύο άνδρες που δέχονται την κριτική του Αλέξανδρου είναι άνθρωποι μορφωμένοι, ώστε μπορούμε μέσα από αυτό το παράδειγμα να συμπεράνουμε ότι στο περιβάλλον των λογίων μέσα στο οποίο εντάσσονται και οι δύο συμφοιτητές, διαμορφώνονται συμπάθειες και αντιπάθειες, και μέσω αυτών παρέες και επιμέρους κύκλοι επιρροής.

Τέλος, μία επιστολή του Αλέξανδρου προς τον Ιάκωβο έχει ένα θέμα πολύ διαφορετικό από όλα όσα αναφέραμε. Πρόκειται για την επιστολή 8, στην οποία ο αποστολέας περιγράφει την πυρκαγιά που ξέσπασε στο ξύλινο θέατρο κάποιου Πρυτανείου¹⁰⁰. Εκτός από την ίδια την πυρκαγιά και τη δική του απόδραση, ο Αλέξανδρος περιγράφει εδώ πολύ ζωντανά και το κοινό που παρευρισκόταν σε αυτήν την παράσταση κωμωδίας από φοιτητές, καθώς και την ατμόσφαιρα που επικρατούσε. Πιο συγκεκριμένα, το κοινό ήταν πολυποίκιλο, αφού παρευρίσκονταν εκεί τόσο ανώτεροι κληρικοί και αστοί με τις οικογένειές τους, όσο και εργάτες. Η ατμόσφαιρα ήταν ιδιαίτερα ζωντανή και εύθυμη¹⁰¹. Στη συνέχεια περιγράφεται η πυρκαγιά και η αγωνιώδης

98 Επ. 36, στ. 18-27

99 Ίσως να πρόκειται για το Γεώργιο Κορίνθιο, ο οποίος δίδασκε σε σχολείο ενωτικών στην Κρήτη: Φ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο 1ο αιώνα, έκδοση του β' μητρώου εγγραφών (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σελ 89.

100 Βλ. σελ. 8-9

101 Επ. 8, στ. 7-12

προσπάθεια του κόσμου να σωθεί από αυτήν, ενώ αναφέρονται και οι απώλειες: πέντε φοιτητές έχασαν τη ζωή τους, δεκάδες τραυματίστηκαν. Αυτό που μας ξενίζει ιδιαίτερα, είναι η περιπαικτική διάθεση του Ιάκωβου στην απάντηση αυτής της επιστολής¹⁰². Ο Ιάκωβος φαίνεται να διασκεδάζει με την περιγραφή του φίλου του, παρά την τραγικότητα του συμβάντος:

“πρὸς τούτοις καὶ τὴν καλὴν ἀνδραγαθίαν, ἣν ὡς ἀθλητῆς ἀριστεύων ἀπέφηνας, ἑαυτὸν τῆς θυρίδος χαλάσας τὸ πῦρ δραπετεύσας καὶ τᾶλλα τὰ μορμωρῶπᾶ καὶ δεινὰ ὅσα προεχείρισας ἡμῖν γνωρίσαι περιγράψας, ἔν οἷς μοι πλατὺν κεκίνηκας γέλωτα, ἀνθρώπων, ἀκούοντι, ἑλάφων δίκην ἀλλομένων καὶ μελισσῶν θορυβουμένων, καὶ σοῦ τὸ ἑλληνικὸν ἀποδείξαντος λῆμα κρημνιζομένου”.

Συμπερασματικά, αυτό το μικρό δείγμα της αλληλογραφίας ανάμεσα στον Αλέξανδρο Νερούλη και τον Ιάκωβο Διασωρινό μας δίνει μία αρκετά καθαρή εικόνα για τη μεγάλη ποικιλία που διέπει τις ενασχολήσεις, τα ενδιαφέροντα και τις ανησυχίες των δύο αυτών προσώπων. Επιστολές περισσότερο σοβαρές, παιγνιώδεις ή επιθετικές, προβληματισμός για τις καθημερινές φροντίδες αλλά και τα ανώτερα πνευματικά ζητήματα, σχέσεις αγάπης ή και μίσους με τρίτους, κοινούς γνωστούς των δύο φίλων. Όλα αυτά και πολλά ακόμη χαρακτηριστικά διαμορφώνουν τη μεταξύ τους σχέση και το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν και εξελίσσονται.

β) Ο Νερούλης και η σχέση του με άλλους αποστολείς και παραλήπτες

Πέρα από την παραπάνω αλληλογραφία, ο Sup. gr. 1311 περιλαμβάνει 24 ακόμη επιστολές, στις περισσότερες από τις οποίες ο Αλέξανδρος Νερούλης είναι είτε αποστολέας είτε παραλήπτης. Παρακάτω θα αναφερθούμε στις θεματικές που συναντάμε σε επιστολές από και προς τον Αλέξανδρο, από αποστολείς και παραλήπτες που εμφανίζονται πάνω από μία φορά στο corpus.

Πρώτη τέτοια περίπτωση είναι φυσικά ο **Ερμόδωρος Μιχαήλ Λήσταρχος**, ο οποίος ως φίλος αλλά και -κυρίως- καθηγητής του Αλέξανδρου, διατηρεί συχνή επικοινωνία μαζί του. Εδώ έχουμε στη διάθεσή μας τέσσερις επιστολές, τρεις από τις οποίες στέλνει ο Αλέξανδρος στο δάσκαλό του και μία την οποία λαμβάνει από αυτόν. Οι επιστολές αυτές εκτείνονται χρονικά από το Νοέμβριο του 1543 μέχρι το καλοκαίρι του 1545.

Το ιδιαίτερα φιλικό ύφος προδίδει μία θερμή σχέση ανάμεσα στον Αλέξανδρο και τον Ερμόδωρο. Βασικό μοτίβο που επαναλαμβάνεται στις μεταξύ τους επιστολές, είναι η αναφορά στη μεταξύ τους φιλία, και την ανάγκη αναζωπύρωσής της με τη συχνή ανταλλαγή επιστολών. Στην επιστολή του Ερμοδώρου προς τον Αλέξανδρο για παράδειγμα, ο αποστολέας εκφράζει την

---

102 Βλ. επ. 37

ανησυχία του γιατί έχει καιρό να λάβει γράμμα του μαθητή του, και τον παρακαλεί: “*Τὴν ταχίστην γράψε, ἵνα με τῆς λύπης ἀπαλλάξῃς.*”¹⁰³. Στην τελευταία -χρονολογικά- επιστολή που έχουμε στη διάθεσή μας, ο Αλέξανδρος διαβεβαιώνει τον Ερμόδωρο ότι τίποτε, ούτε ο χρόνος που περνά ούτε η απόσταση, δεν μπορούν να σβήσουν την αγάπη του για τον καθηγητή του¹⁰⁴. Εκτός από τη μεταξύ τους φιλία, οι δύο άνδρες αναφέρονται και σε κοινούς γνωστούς, στέλνοντας και μεταφέροντας χαιρετισμούς ή ενημερώνοντας τον παραλήπτη για τα νέα τους, γεγονός που μας δείχνει και πάλι ότι ο Αλέξανδρος και ο Ερμόδωρος εντάσσονται σε έναν ευρύτερο κοινωνικό κύκλο ανθρώπων διάσπαρτων σε διάφορα σημεία, που βασίζονται στην αλληλογραφία για να επικοινωνούν και να ανταλλάσσουν πληροφορίες και αγαθά.

Βεβαίως, τα παραπάνω χαρακτηριστικά αποτελούν κοινούς τόπους της επιστολογραφίας, γεγονός όμως που δεν αναιρεί τη στενή σχέση των δύο ανδρών, αλλά δείχνει επιπλέον ότι η αλληλογραφία που αντάλασσαν ήταν προσεγμένη και σε συμφωνία με τους κανόνες του είδους.

Σε δύο από τις επιστολές του Αλέξανδρου προς τον Ερμόδωρο, εντοπίζονται και πληροφορίες για βιβλία που ζητά να λάβει ο αποστολέας. Στη μία περίπτωση, ο Αλέξανδρος ζητά από το δάσκαλό του να υπενθυμίσει στον Ιωάννη Μινδώνιο, εφόσον βρίσκεται ακόμη μαζί του, να του στείλει ένα βιβλίο που του έχει ζητήσει¹⁰⁵. Στην άλλη περίπτωση, ο Αλέξανδρος ζητά από τον Ερμόδωρο να του αγοράσει ένα αντίγραφο από τις Πράξεις των Αποστόλων, το οποίο θα αποπληρώσει κάποιος Ματθαίος¹⁰⁶. Παράλληλα, στην ίδια επιστολή ο Αλέξανδρος πληροφορεί τον καθηγητή του για την πρόοδο της αντιγραφής ενός χειρογράφου: το κομμάτι που είχε αναλάβει να αντιγράψει ο Κωνσταντίνος Ράλλης έχει ολοκληρωθεί, χωρίς ο τελευταίος να ζητήσει αντίτιμο. Το υπόλοιπο το αντέγραψε κάποιος Κοσμάς, νεκρός πλέον, και για την εργασία του ο Αλέξανδρος έδωσε στη μητέρα του δύο υπέρπυρα.

Από το λίγο υλικό που έχουμε λοιπόν για την αλληλογραφία μεταξύ Αλέξανδρου Νερούλη και Ερμόδωρου Λήσταρχου, μπορούμε να συμπεράνουμε τη στενή σχέση και τη συχνή επικοινωνία των δύο ανδρών, καθώς και τις βασικές θεματικές που πραγματεύονταν τα γράμματά τους: αποστολή βιβλίων και νέα της καθημερινότητας για τους ίδιους και τους κοινούς γνωστούς.

Ένας άλλος παραλήπτης που εμφανίζεται στον κώδικα πάνω από μία φορά είναι ο **Ιωάννης Μινδώνιος**, τον οποίον έχουμε ήδη αναφέρει ως φίλο του Αλέξανδρου και του Ιάκωβου, μαθητή του Ερμόδωρου Λήσταρχου. Οι δύο επιστολές που έχουμε στα χέρια μας δεν απομακρύνονται ιδιαίτερα από τον κανόνα των θεματικών που έχουμε ήδη συναντήσει. Και στις δύο άλλωστε συναντούμε τους γνώριμους πια φίλους του Νερούλη, τον Ιάκωβο Διασωρινό και τον Ερμόδωρο

---

103 Επ. 45, στ. 4

104 Επ. 12,

105 Επ. 12, στ. 13-14

106 Επ. 3, στ. 4-5

Λήσταρχο. Η μία -συντομότερη μάλιστα- επιστολή προς τον Ιωάννη, μας δείχνει ότι ο Μινδώνιος λειτουργούσε ως ενδιάμεσος την περίοδο εκείνη ανάμεσα στον Αλέξανδρο και τον Ιάκωβο, καθώς ο Αλέξανδρος του ζητά να προωθήσει τις συνημμένες επιστολές στον Ιάκωβο, και να του στείλει πίσω αυτές που εκείνος θα του δώσει¹⁰⁷. Η πρακτική αυτή προϋποθέτει ότι είναι ευκολότερη η επικοινωνία Ιάκωβου-Ιωάννη, άρα είτε βρίσκονται στον ίδιο τόπο τη δεδομένη περίοδο (πράγμα που δεν μπορούμε να γνωρίζουμε καθώς η επιστολή είναι αχρόνιστη) ή τουλάχιστον βρίσκονται σε περιοχές όπου η συγκοινωνία είναι συχνότερη και ασφαλέστερη. Όσον αφορά τον κοινό τους δάσκαλο, στην έτερη επιστολή που εξετάζουμε ο Αλέξανδρος ενημερώνει τον Ιωάννη ότι ο Ερμόδωρος βρίσκεται στη Ρώμη, και στέλνει τους χαιρετισμούς του.

Διαπιστώνουμε λοιπόν κι εδώ, ότι μεταξύ των ατόμων που αναφέρουμε υπάρχει μία σχέση οικειότητας τέτοια, ώστε πολλές από τις επιστολές στέλνονται αποκλειστικά για πρακτικούς σκοπούς και διεκπεραιώνουν συγκεκριμένες ανάγκες. Παρόλα αυτά, πάντα υπάρχει λίγος χώρος για φιλοφρονήσεις και για τη διατήρηση της φιλίας μεταξύ τους, την οποία, καθώς οι μετακινήσεις ήταν δύσκολες και επικίνδυνες, συντηρούσαν με τα λόγια αγάπης που ταξίδευαν αντί γι' αυτούς.

Πριν προχωρήσουμε όμως ας αναφέρουμε και την επιστολή 30, η οποία έχει επίσης ως παραλήπτη τον Ιωάννη, αλλά αποστολέας είναι ο Ιάκωβος Διασωρινός. Εδώ θα διαπιστώσουμε για μία ακόμη φορά ότι πέρα από την αγάπη και τη συντροφικότητα, γεννιούνται και άλλα συναισθήματα μεταξύ φίλων. Η επιστολή αυτή περιέχει βέβαια τις συνήθεις θεματικές, όπως την ενημέρωση του παραλήπτη ότι η επιστολή του προωθήθηκε στον Ερμόδωρο, ή την αναφορά στα δρομολόγια των πλοίων. Το μεγαλύτερο μέρος της όμως αποτελεί ένα «ξεκαθάρισμα» σχετικά με τη σχέση των δύο συμφοιτητών. Ο Ιάκωβος έχει πληροφορηθεί από τρίτους ότι ο Ιωάννης τον δυσφημεί πίσω από την πλάτη του, και του ζητά το λόγο γι' αυτό, με ύφος ιδιαίτερα έντονο. Η αλληλογραφία λοιπόν, εκτός από πεδίο μάθησης, ανταλλαγής πληροφοριών, βιβλίων και άλλων αγαθών, αποτελεί και «χώρο» διατήρησης αλλά και διαμόρφωσης σχέσεων, πρόκλησης συγκρούσεων και επίλυσης παρεξηγήσεων.

Την καθαρά πρακτική, διαδικαστική εκδοχή της αλληλογραφίας συναντάμε σε ένα ακόμη σύνολο επιστολών του Αλέξανδρου, συγκεκριμένα τις τρεις επιστολές 25, 26 και 27 του corpus. Με παραλήπτη το **Γεώργιο Κορίνθιο**¹⁰⁸, οι συντομότερες αυτές επιστολές (4-6 στίχοι) περιορίζονται σε ένα θέμα και ένα σκοπό: το αίτημα του Αλέξανδρου Νερούλη για βιβλία που έχει στην κατοχή του ο Γεώργιος, και που φαίνεται να του δανείζει με ευχαρίστηση. Έτσι, ο Αλέξανδρος δε χρειάζεται να “κρατήσει τα προσχήματα”, ούτε να υποσχεθεί κάποιο αντάλλαγμα στο Γεώργιο, όπως θα έκανε εάν ένιωθε αμηχανία ή υποχρέωση για την εξυπηρέτηση που δέχεται. Αντίθετα, φαίνεται να υπάρχει τέτοια οικειότητα μεταξύ των δύο ανδρών, ώστε ο Αλέξανδρος αρκείται στην

107 Επ. 17

108 Βλ. επ. 25, σημ. 1

καταγραφή των βιβλίων που χρειάζεται, σε συνδυασμό βέβαια με μία θερμή έκφραση φιλίας και επαίνου προς τον παραλήπτη του. Και στις τρεις επιστολές μάλιστα, ο αποστολέας ζητά να του σταλούν τα εκάστοτε βιβλία με το “παιδί”, προφανώς κάποιο νεαρό αγόρι που έχει ο Αλέξανδρος στην υπηρεσία του για τα διάφορα θελήματα. Η λεπτομέρεια αυτή, και ειδικά στην περίπτωση της επιστολής 25, από όπου καταλαβαίνουμε ότι το αγόρι αυτό το στέλνει ο Αλέξανδρος (“... παρέξιν τοίνυν τῷ ἑμῷ παιδί...”), μας βοηθά να διαπιστώσουμε ότι την περίοδο εκείνη ο Γεώργιος, όπως και ο αποστολέας, διαμένει στη Βενετία. Έτσι ο Αλέξανδρος, για να ζητήσει τα βιβλία που χρειάζεται, στέλνει το “παιδί” που έχει στην υπηρεσία του μαζί με μία επιστολή, και το αγόρι επιστρέφει κρατώντας τα εν λόγω βιβλία. Σε αυτή τη διαπίστωση μας οδηγεί επίσης το γεγονός ότι οι δύο επιστολές εστάλησαν με τρεις ημέρες διαφορά, στις 3 και στις 6 Ιουλίου του 1550 και η τρίτη, με βάση τη δική μας διόρθωση, προς το τέλος του ίδιου μήνα¹⁰⁹. Προφανώς λοιπόν, κατά την περίοδο εκείνη οι δύο φίλοι κατοικούσαν αρκετά κοντά και πιθανότατα είχε προηγηθεί κάποια συνεννόηση μεταξύ τους, η οποία θα δικαιολογούσε την τόσο συχνή απεύθυνση του Αλέξανδρου προς το Γεώργιο και τη βιβλιοθήκη του.

γ) Τέσσερις ιδιαίτερες περιπτώσεις

Κλείνοντας, θα αναφερθούμε σε τέσσερις ακόμη επιστολές του Αλέξανδρου, κάθε μία με διαφορετικό παραλήπτη, οι οποίες μας δείχνουν μία άλλη πλευρά της αλληλογραφίας του. Πρόκειται για επιστολές που επιχειρούν να διευθετήσουν σημαντικά επαγγελματικά ζητήματα, και για το λόγο αυτό έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα.

Η πρώτη περίπτωση, η επιστολή 1, αποστέλλεται προς τον **Ιωάννη Ζυγομαλά** το 1530¹¹⁰. Με αυτήν, ο Αλέξανδρος ενημερώνει τον παραλήπτη ότι το αίτημά του να λάβει τη θέση του εφημέριου στο ναό του Αγ. Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία, έχει γίνει δεκτό. Μαζί με την ανακοίνωση αυτή, του μεταβιβάζει και τους όρους που έθεσαν οι ανώτεροι κληρικοί και παράγοντες της ελληνικής αδελφότητας της Βενετίας, καθώς και τον κατάλογο των ονομάτων που συνυπέγραψαν τη λήψη της απόφασης, τα οποία δε μας σώζονται.

Η δεύτερη περίπτωση είναι η επιστολή 5, προς το **Ματθαίο Δεβαρή**, με την οποία ο Αλέξανδρος εκφράζει ευθέως ένα παράπονο: κάποιος μαθητής του, ονόματι Γεώργιος Βλακούδης, τον εγκατέλειψε για να μαθητεύσει κοντά στο Ματθαίο¹¹¹. Ο Αλέξανδρος είναι απόλυτα ξεκάθαρος με το συνάδελφό του, καθώς του εξηγεί ότι τον πείραξε που το έμαθε τελευταίος, και τον προειδοποιεί ότι είναι πολύ πιθανό να βρεθεί κι εκείνος αδικημένος από το Βλακούδη, ο οποίος δε φαίνεται να έχει ειλικρινή κίνητρα. Μας εντυπωσιάζει η ευθύτητα του Νερούλη, ο οποίος μπαίνει

¹⁰⁹ Για τη διόρθωση στη χρονολογία της επιστολής βλ. επ. 27, σημ. 1

¹¹⁰ Βλ. σελ. 1

¹¹¹ Βλ. σελ. 5

στο θέμα από τον πρώτο στίχο της επιστολής, και δεν παραλείπει κλείνοντας να ενθαρρύνει τον παραλήπτη να απευθυνθεί σε αυτόν για ο, τι χρειαστεί, παρά τη συγκεκριμένη διένεξή τους.

Και στην τρίτη επιστολή ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται ιδιαίτερα δυσαρεστημένος¹¹². Εδώ, στέλνει στον αρχιερέα **Ιωαννίκιο**, για να του περιγράψει μία πολύ δύσκολη κατάσταση την οποία με λύπη του αντιμετωπίζει. Φαίνεται ότι αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πατρίδα του -και πατρίδα του Ιωαννίκιου- τη Ζάκυνθο, και να εγκατασταθεί στη Βενετία χωρίς να το θέλει. Υπαίτιοι αυτής της ταλαιπωρίας είναι “οί ἔν τῷ πανσέπτῳ καὶ θείῳ ναῶ παντοκράτορος”, οι οποίοι στράφηκαν ενάντια στον Αλέξανδρο και προκάλεσαν την αποδημία του στη Βενετία. Πιθανώς η επιστολή αυτή να έπεται της περιόδου κατά την οποία ο Αλέξανδρος, μετά την επιστροφή του από την Πάδοβα όπου δίδασκε ελληνικά στο εκεί γυμνάσιο, χειροτονήθηκε ιερέας στη Ζάκυνθο¹¹³. Φαίνεται ότι οι συσχετισμοί στο ναό του Παντοκράτορα στη Ζάκυνθο διαμορφώθηκαν εναντίον του, καθιστώντας τον ανεπιθύμητο στους εκεί εκκλησιαστικούς κύκλους, και οδηγώντας τον στη Βενετία. Με την επιστολή του αυτή λοιπόν, ο Αλέξανδρος δε στοχεύει μόνο στην ενημέρωση του αρχιερέα Ιωαννίκιου για την κατάσταση αυτή, αλλά και στην επιρροή που εκείνος έχει, ώστε να αποκατασταθεί το συντομότερο η αδικία. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος άλλωστε υποστηρίζει ότι ενημερώνει τους πάντες για ό, τι του συνέβη, όπως ακριβώς όφειλε να πράξει¹¹⁴. Ενώ λοιπόν δε ζητά ευθέως από τον Ιωαννίκιο να βοηθήσει, και μόνο η ενημέρωση ενός ανώτερου κληρικού στοχεύει οπωσδήποτε στη επαναδιαμόρφωση ενός ευνοϊκού κλίματος για τον Αλέξανδρο στους εκκλησιαστικούς κύκλους της Ζακύνθου.

Στην τέταρτη περίπτωση ο Αλέξανδρος είναι πιο ξεκάθαρος απέναντι στον παραλήπτη του, το **Λάζαρο Buonamici**, και του ζητά άμεσα να μεσολαβήσει για προσωπική του υπόθεση. Πιο συγκεκριμένα, αυτή τη φορά ο Αλέξανδρος εξαναγκάζεται να μεταφερθεί από τη Φεράρα στο γυμνάσιο της Πάδοβας, για να διδάξει εκεί τα ελληνικά γράμματα. Ο ίδιος δε θέλει επουδενί αυτή τη θέση, γι’ αυτό απευθύνεται στο Λάζαρο, καθηγητή στην Πάδοβα και προφανώς σεβαστό στους ακαδημαϊκούς κύκλους τόσο της πόλης αυτής όσο και της Φεράρας. Ο Αλέξανδρος του ζητά λοιπόν να στείλει επιστολή στους ιθύνοντες και να τους συμβουλεύσει να μην τον απομακρύνουν από την τωρινή του θέση, αλλά να τον ανεχθούν και να τον κρατήσουν κοντά τους.

Συμπερασματικά, οι επιστολές οι οποίες εκδίδονται παρακάτω προσφέρονται οπωσδήποτε για μια εντατικότερη έρευνα όσον αφορά τις πληροφορίες που μπορούν να αντληθούν από το περιεχόμενό τους, τόσο για τα πρόσωπα όσο και για την εποχή. Με την παραπάνω περιγραφή επιχειρήθηκε η αποτύπωση των βασικών θεματικών του corpus, έτσι ώστε να σχηματιστεί μια πρώτη εικόνα της ποικιλίας των ζητημάτων που απασχολούσαν τους ανθρώπους αυτούς, και τους

112 Επ. 24

113 Λ. Ζώης, “Αλέξανδρος ο Νερούλης”, *ΕΕΒΣ* 15 (1939), σελ. 82

114 Επ. 24, στ. 9-11

τρόπους με τους οποίους οι επιστολές λειτουργούσαν μέσα στη ζωή τους.

Το επιστολάριο
του Αλέξανδρου Νερούλη
(επιστολές 1-27)

[1] Ο Αλέξανδρος Νερούλης καλεί τον Ιωάννη Ζυγομαλά στη Βενετία¹

Ο Αλέξανδρος ενημερώνει τον Ιωάννη ότι έχει γίνει δεκτό το αίτημά του για να αναλάβει τη θέση του εφημέριου στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων, στη Βενετία. Ως μεσολαβητής, ο Αλέξανδρος μετέφερε την επιθυμία του Ιωάννη στους ανώτερους παράγοντες της ελληνικής αδελφότητας και ενορίας, και ενημερώνει τώρα τον παραλήπτη τόσο για την απόφαση που έλαβαν, όσο και για τους όρους της συμφωνίας.

Βενετία
9 Αυγούστου 1530

Supplement grec 1311, f. 93-95. Έκδοση: E. Legrand, Notice biographique, p. 85-86.

Ένετίησι.

Εὐλαβέστατε καὶ τιμιώτατε ἐν ἱερεῦσι ἐκ μέσης μου τῆς ψυχῆς, λίαν ἠγαπημένε μοι ἀδελφὲ ἐν Χριστῷ κύριε Ἰωάννη, τὸν Θεὸν παρακαλῶ τοῦ ὑγιαίνειν τὴν σὴν ἀγιωσύνην πανοικί. Καὶ γὰρ ἐγώ, διὰ τῶν σῶν ἀγίων εὐχῶν ἀκουομένων τῷ Θεῷ, ἕως νῦν καλῶς μὲν ἔχω
5 τῷ σώματι, τῇ δὲ ψυχῇ Κύριος οἶδε ὅ πάντα ἐπιστάμενος. Πλήν, γινωσκέτω ἡ σὴ τιμιότης, πῶς τὴν ἐχθὲς ἔλαβον τὴν γραφὴν ἥνπερ μοι ἔπεμψας, καὶ εἶπον διὰ τὴν σὴν ἀγιωσύνην τοῖς πανευγενεστάτοις καὶ ψυχαῖς καὶ σώμασι λαμπροτάτοις, πρώτοις δὲ ἄρχουσι καὶ ἀδελφοῖς λέγω τοῦ ἀγίου καὶ πανσέπτου ναοῦ τοῦ μεγάλου Γεωργίου. Καὶ πάντες λίαν ἀσμένως ἐδέξαντο τὴν σὴν ἀγιωσύνην, ἵνα ἡ σὴ τιμιότης ἔλθῃ καὶ ἐφημερεύειν εἰς τὸν ναὸν χρόνον ἕνα καὶ
10 ἐξαγορεύειν τὰς ψυχὰς τοῦ χριστοφόρου λαοῦ· καὶ ἂν ἀρέσκη τοῖς ἀδελφοῖς, ποιήσεις δ' ἂν καὶ ἑτέρους χρόνους. Εἰ δὲ σὲ βούλει εἰς τὸν οἶκον σου ἐπανελθεῖν τοιούτῳ δὲ τρόπῳ, ἵνα ὀφείλῃν σὲ δοῦναι τῷ εὐλαβεστάτῳ ἱερεῖ Τριζέντῳ² φλουρία πενήτηκοντα τὸν καθέκαστον χρόνον.

Καὶ οὕτως ὁ σὸς Ἀλέξανδρος Νερούλης γράφω τῇ σῇ ἀγιωσύνη μετὰ βουλῆς καὶ
15 θελήσεως, τῶν ὑψηλοτάτων μοι αὐθεντῶν καὶ ἀδελφῶν τῶν κάτω γεγραμμένων³, καὶ εἰ βούλεται ἐλθεῖν ἡ σὴ τιμιότης, τὴν ταχίστην ἐλθέ, ἢ πέμψον ἡμῖν ἀπόκρισιν.

αφλ μηνὸς αὐγούστου θ'.

8 τιμιότης corr. L : τίότης S **9** καὶ ἐφημερεύειν : καὶ ἐφημερεῖν S : ἐφημερεύειν L
9/10 ἂν L : ἄμ' S ἀρέσκη L : ἀρέσκει S **10** σὲ βούλει : βούλει om. S : σὲ om. L **14** εἰ L : ἡ S

1 Ο Ιωάννης είχε ζητήσει από τον Αλέξανδρο Νερούλη να μεσολαβήσει για να τοποθετηθεί ο πρώτος στην ελληνική ενορία του Αγίου Γεωργίου στη Βενετία. Με την επιστολή αυτή ο Αλέξανδρος καλεί τον Ζυγομαλά να αναλάβει την εν λόγω θέση. Βλ. E. Legrand, *Notice biographique sur Jean et Theodose Zygomalas*, p. 8-9 και Φ. Μπουμπουλίδης, "Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7", επ. 47, σελ. 317-318.

2 Για το ρόλο του ιερέα Τριζέντου στην ελληνορθόδοξη ενορία της Βενετίας βλ. Ιωάννη Βελούδου, *Ελλήνων ορθοδόξων αποικία εν Βενετία*, Βενετία, 1893, ειδ. σελ 61 κ.ε.

3 Προφανώς η επιστολή περιείχε έναν κατάλογο ονομάτων που τη συνυπέγραφαν, τα οποία δε σώζονται σε κανένα από τα δύο αντίγραφα της. Πιθανότατα θα επρόκειτο για το ιερατείο της ενορίας Αγίου Γεωργίου, οι οποίοι και ενέκριναν το αίτημα του Ζυγομαλά για την εκεί μετακίνησή του.

[2] Ο Αλέξανδρος Νερούλης παραγγέλλει βιβλία στον καθηγητή του Ερμόδωρο

Ο Αλέξανδρος, σε αυτήν τη σύντομη επιστολή, ζητά από τον Ερμόδωρο να αγοράσει για λογαριασμό του ένα βιβλίο, με τη δέσμευση ότι θα το πληρώσει κάποιος Ματθαίος. Στη συνέχεια, του δίνει πληροφορίες σχετικά με την διεκπεραίωση της αντιγραφής ενός χειρογράφου, τους αντιγραφείς που εργάστηκαν και την πληρωμή τους.

Χίος
26 Νοεμβρίου 1543

Supplement grec 1311, f. 68. Έκδοση: E. Legrand, B.H., t.1, p. 256

Ἀλέξανδρος κυρίῳ Ἑρμοδώρῳ τῷ Ληστάρχῳ ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

5 Σοφώτατε καὶ φρονιμώτατε αὐθέντα, χρόνος οὐ μικρὸς παρῆλθεν ἐξ ὅτου περ οὗθ' ἡμεῖς ἐδεξάμεθα γράμματα, οὗθ' ὑμεῖς. Νῦν δέ σοι μικρὰ καὶ πάνυ ὀλίγα νέμω, ἐπεὶ ὁ προσκομίζων ταῦτα ζῶσα καὶ σαφεστάτη τυγχάνει ἐπιστολή, ὡς κατὰ πάντα ἡμέτερος. Ὠνησόν μοι τὰ ἀποστολικὰ βιβλία, φίλτατε¹. τὴν δ' ὠνησιν κύριος Ματθαῖος ὁ Πικρολάδης ἀποτίσει. Τὰ δ' ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ τέκνα ἀγαπητὰ Ἰάκωβον², Ἰωάννην³ καὶ Γεώργιον⁴ ἐν Χριστῷ ἀσπάζομαι. Τὸ κατὰ Λατίνων βιβλίον κυρίου Νείλου, ὅσον ὁ Ῥάλλης ἔγραψε, ἀδωροδοκῆτως ἐποίησε⁵. Εἰς δὲ τὸ ἐπίλοιπον ὅπερ ὁ μακαρίτης Κοσμᾶς ἔγραψεν, ἀπεπληρώσαμεν πρὸς τὴν ἐκείνου μητέρα ὑπέρπυρα δύο. Οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἐν Χριστῷ ὑμᾶς ἀσπάζονται. Ἐρρωσθε.

10 Ἀπὸ Χίου, ἀμφγ νοεμβρίου κστ'.

5 ἀποτίσει L : ἀποτίση S 8 ὑπέρπυρα δύο add. L 10 κστ' L : χστ' S

1 Οι Πράξεις των Αποστόλων

2 Πιθανώς αναφ. στον Ιάκωβο Διασωρινό, μαθητή του Ερμοδώρου (βλ. Εισαγωγή, σελ. ν).

3 Πιθανώς πρόκειται για τον Ιωάννη Μινδώνιο, επίσης μαθητή του Ερμοδώρου Λήσταρχου.

4 Εάν η επιστολή παραλαμβάνεται στη Βενετία, αυτός θα μπορούσε να είναι ο Γεώργιος Κορίνθιος, ο οποίος διαμένει στη Βενετία κατά το διάστημα 1540-1550, και είναι ενεργός στους κύκλους λογίων. Βλ. Στ. Κακλαμάνη, "Το Επιστολάριο του Κρητικού λογίου Αντωνίου Καλλέργη", *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β, σελ. 154.

5 Αντίγραφο του έργου *Κατά Λατίνων λόγος συνοπτικός* του Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Νείλου Καβάσιλα, σε χειρόγραφο από το χέρι του Κωνσταντίνου Ράλλη. Για τον Ράλλη, έναν από τους πρώτους μαθητές του Ελληνικού Γυμνασίου της Ρώμης, βλ. Μ. Μανούσασκας, "Η παρουσίαση από τον Ιανό Λάσκαρη των πρώτων μαθητών του Ελληνικού Γυμνασίου της Ρώμης στον πάπα Λέοντα Γ' (15 Φεβρουαρίου 1514)", *Ο Εραμιστής* (1963), σελ. 161-172 και Στ. Κακλαμάνης, *Μιχαήλ Ροσέτος: Κορωνάιος κωδικογράφος του 16ου αιώνα*, ειδ. σελ 65-66 και σημ. 28.

[3] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιάκωβο Διασωρινό

Ο Αλέξανδρος ευχαριστεί και επαινεί θερμότατα τον Ιάκωβο, και εκφράζει τη λύπη του για το ότι ο τελευταίος δε θα πάει στη Ζάκυνθο, παρά την υπόσχεσή του. Έπειτα, παραπονιέται για τους χαρακτηρισμούς που του προσάπτει ο φίλος του σε προηγούμενη επιστολή, τονίζοντας πάντως την αγάπη και την εκτίμησή του. Τέλος, ο Αλέξανδρος ενημερώνει τον παραλήπτη ότι πρόκειται να τον επισκεφθεί στη Βενετία, φέρνοντας μαζί του βαμβάκι και κρασί, και στέλνει χαιρετισμούς σε όλους τους κοινούς συμφοιτητές τους.

Ζάκυνθος
11 Ιανουαρίου 1544¹

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 27-29.

Ἀλέξανδρος Νερούλης τῷ σοφωτάτῳ Ἰακώβῳ τῷ Διασωρινῷ εὖ πράττειν.

5 Λαβὼν τὴν σὴν ἐπιστολὴν εἰς χεῖράς μου, ἀριστοπρεπέστατε πᾶσιν Ἰάκωβε, ἦσθην τῷ πνεύματί μου λίαν, καὶ ταῦτ' ἐν τῇ τοῦ μεγάλου Βασιλείου πυανοψία. Εἶπον δὲ σὺν τούτοις: “πάλιν ἡμῖν ἢ τοῦ σοφωτάτου Ἰακώβου θύρα ἀνέωκται· πάλιν ὁ τῷ τοῦ φρονήματος βάθει, τὴν
10 τοῦ γράμματος ἐν βάθει ἀνιχνεύων ἀλήθειαν καὶ τὰς τῶν φιλοσόφων κεκρυμμένας προρρήσεις, πέπομφε ἡμῖν γράμμα τοῖσδε τοῖς ἐγκωμίοις.” Ἀναπτύξας δὲ αὐτὴν, σαφῶς οἶδα σοι τὸ γραφέν, πρῶτον μὲν τῇ εὐπραξίᾳ σου καὶ τῇ προρρήσει τῶν ἀντεπιστελλόντων συμφοιτητῶν ἡδομαι· δεῦτερον δέ, τὸ οὐ δύνασ' ἐλθεῖν, ὀδυνωμένους ἡμᾶς ἀνιᾶς, ὃ δ' ὑπέσχου μοι καὶ τῷ ἄλλῳ
15 εὐγενεῖ ἐν τῇ λαοφύρῳ, οὐδέν τι χρή· τρίτον δὲ σὲ λέγειν με σοφὸν τε καὶ λεκτικὸν οἶδα, ὅπερ καὶ κάκιστον, ὅμοιον με ποιῶν τῷ λόγῳ κατὰ τὸν παροιμαζόμενον Ἀστυδάμαντα.² Καίτοι ἐχρῆν σέ, οὔτε διδάσκαλόν τε, τοιαῦτα τῷ σῷ φοιτητῇ προβάλλειν, ὥ καὶ τὸν τοῦ μηνὸς σκιρροφοριῶνος βότρυν πέπειρον ἄγειν, ἢ τῷ ὑψητέτῳ ἀετῷ ἕοικας, ὃ ἀνάγοντι εἰς ὕψος ὄρνέα τινα, καταλιπόντι ἐκεῖθεν ἐκτραχηλισθέντα;

15 Ἄλλ' ὡγαθέ, ἐπίστελλε τί τῶν χρησίμων, ἃ καὶ σὲ δείξουσι καὶ μὲ νουθετήσουσι, καὶ μὴ ἔστω σοι εἰς βάρος οἱ λόγοι. Οὐ μὴν ἄλλ' οὐδὲ τοῦτο παραλείψω: ἐπὶ τούτοις οὐδεπόποτε με προσφιλεστέραν ἡμέραν, νῆ τὸν φίλιον, φημί ἔχει, ἢ ἔωρακένας τὰ σὰ γράμματα, καὶ τὴν δὲ ἄκραν εὖνοϊαν πρὸς ἐμέ, καὶ τὸν τῆς ἡμετέρας φιλίας ὄρον ἀποδεχόμενος, ἐπαινῶ. Ἔρρωσο. Ἴσθι δὲ τὴν ταχίστην ἐλθεῖν βούλομαι ἐνετίασδε, ἢν θεὸς θέλῃ, σὺν βαμβάκων σάκταις δέκα καὶ
20 μετὰ μαλβισίων. Τὸν σοφὸν δὲ Ἰωάννην τὸν Μενδώνιον καὶ τοὺς συμφοιτητὰς ἡμῶν πάντας ὡς ἅπ' ἐμοῦ προσαγόρευε.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς Νερούλης, ἐκ Ζακύνθου, τοῦ ἀφμδ γαμηλιῶνος πρώτη ἐπὶ δέκα.

4 ἀνέωκται : ἠνέωκται S 6 πέπομφε : πέμπομφε S τοῖσδε : τοῖς δὲ S 8 ἀνιᾶς : ἀνίης S
9 λαοφύρω : λεοφύρω S 12 ὦ : ἦ S 13 καταλιπόντι : κάτα λιπόντι S

1 Η ημερομηνία αποστολής συμπίπτει απόλυτα με την ημερομηνία της επ. 4 που έχει επίσης ως αποστολέα το Νερούλη, ενώ αναγράφει ως τόπο προέλευσης τη Χίο. Μία μόνο ημέρα διαφορά από αυτές έχει η επ. 5, την οποία φαίνεται να έχει στείλει ο Νερούλης από τη Βιτσέντζα. Για το ζήτημα βλ. παραπάνω, εισαγωγή, σελ. ix-xi.

2 Αναφ. Στην παροιμία “*Σαυτὸν ἐπαινεῖς ὡσπερ Ἀστυδάμας*”, που σατυρίζει τον τραγικό ποιητή Αστυδάμαντα για την ἐφεσή του στην αυτοπροβολή. Μία πρώτη εκδοχή της παροιμίας πρέπει να είναι ο στίχος του Φιλήμονος “*Σαυτὴν ἐπαινεῖς, ὡσπερ Ἀστυδάμας, γύναι.*”. T. Kock, *Comicorum atticorum fragmenta* 2, fr. 190, p. 530.

[4] Ο Αλεξάνδρος Νερούλης στον Ερμόδωρο Λήσταρχο³

Χίος
11 Ιανουαρίου 1544²

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 67.

Ἀλέξανδρος Ἐρμοδώρῳ εὖ πράττειν.

Οὐ πολλῶν ἔτι δεήσει λόγων, αὐτός τε γὰρ ἔρχομαι τύχη ἀγαθῇ τῶν αὐτῶν ἡμῖν μεθέξων πόνων, ὥστε τὰ μὲν πολλὰ ταμιεύεσθω τῇ ὑστεραίᾳ. Σὺ δ' ἐπίστελλε, εἰ ἄρα καὶ αἱ μοῦσαι με προσίοιτο.

Ἀπὸ Χίου. Τοῦ αἰμδ ἔτους, ἰανουαρίου ἰά.

Ἀσπάζεται σε Νικόλαος ὁ ἡμέτερος, ἐν Ἐφέσῳ διάγων.

Ἀλέξανδρος Νερούλης.

---

3 ἐπίστελλε : ἐπίστελε S

3 Για τον καθηγητή του Νερούλη βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, «Μιχαὴλ Ἐρμόδωρος Λήσταρχος. Ἕλλην λόγιος τοῦ ἱστ' αἰῶνος», *Παρνασσός* 1 (1959), σσ. 283-300.

2 Την ίδια ακριβῶς μέρα φαίνεται να ἔχει στείλει ο Νερούλης την επ. 3 ἀπὸ τη Ζάκυνθο, ἐνὸς μίας μέρα μετὰ εἶναι η ἡμερομηνία ἀποστολῆς μίας ἀκόμη ἐπιστολῆς τοῦ Νερούλη, αὐτὴ τῆς φορᾶ ἀπὸ τη Βιτσέντζα (επ. 5). Για το ζήτημα βλ. παραπάνω, εἰσαγωγή, σελ. ix-xi.

[5] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στο Ματθαίο Δεβαρή για το ζήτημα του μαθητή Γεωργίου Βλακούδη

Ο Αλέξανδρος γράφει εμφανώς ενοχλημένος στο Ματθαίο, σχετικά με το ζήτημα του Γ. Βλακούδη. Υποστηρίζει ότι ο τελευταίος ζήτησε τη διακοπή των μαθημάτων μαζί του, επειδή προτιμά να παρακολουθεί τη διδασκαλία του Ματθαίου, χωρίς μάλιστα να τον ενημερώσει έγκαιρα. Ο Αλέξανδρος προειδοποιεί τον παραλήπτη ότι τα κίνητρα του Βλακούδη ίσως να μην είναι αγαθά, και θα μπορούσαν να καθοδηγούνται από συμφέροντα άλλων.

Βιτσέντζα
12 Ιανουαρίου 1544¹

Supplement grec 1311, f. 15-16. Έκδοση: E. Legrand, B.H., t. 1, p. 252

Ἀλέξανδρος Ματθαίῳ Δεβαρῆ².

5 Γεώργιος ὁ Βλακούδης ἤτήσατό με ἀπόλυσιν τῆς πρὸς ἐμὲ συνουσίας, οὐδὲν οὔτε
ἐγκαλῶν μοι, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖ, οὔτε προῖσχύμενος ἄλλο, εἰ μὴ ὅτι σοὶ βούλοιο συνεῖναι καὶ
σε θεραπεύειν, εἰπέρ τινα καὶ ἄλλον. Ἐγὼ δὲ ὅτι μὲν ἀντ' ἐμοῦ σὲ προκέκρικε, καὶ ἐπαινῶ
10 αὐτὸν καὶ θαυμάζω, εἰ μόνον ἐξ ἰδίας γνώμης τοῦτο ἐντεθύμηται· εἰ δὲ μὴ, ἐκδέχοιτό ποτε ὑπ'
ἄλλου τοῦ αὐτοῦ παραπεφάνθαι, ὥστε σὲ ἀπολιπόντα ἐκείνῳ συνεῖναι. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν σοὶ
μελήσει. Ἐμὲ δὲ νῦν ἓν καὶ μόνον ἐλύπησε, τὸ μὴ πρότερον τοῦτ' ἐπελθεῖν αὐτῷ ποιῆσαι πρὶν
μὲ τῷ καρδινάλει περὶ αὐτοῦ λόγους προσενεγκεῖν· ὅπερ ἴσθ' ὅτι καὶ αἰσθόμενος μὴ χρῆζειν σὲ
10 αὐτοῦ, ἐπέσχε τοῦ μὴ ἐνθένδε σοὶ ἀπερχομένῳ αὐτὸν ἐπιδεδωκέναι.
Ἐρρωσο, καὶ εἴ τιнос ἄλλου χρῆζεις, θαρρύντων μοι ὡς ἀδελφῶ μήνυε.

Ἐκ Βικεντίας, β' ἐπὶ δέκα ἰανουαρίου αφμδ. Ὁ σὸς Ἀλέξανδρος Νερούλης.

6 παραπεφάνθαι : παραπεφάσθαι S L 8 αἰσθόμενος L : αἰσθόμενον S

1 Δύο άλλες επιστολές του corpus με αποστολέα τον Αλέξανδρο Νερούλη, οι 3 [=18] και 4 [=37], χρονολογούνται μία μόλις μέρα νωρίτερα από αυτήν εδώ, και αναγράφουν ως τόπο προέλευσης τη Ζάκυνθο και τη Χίο. Για το ζήτημα βλ. παρακάτω, εισαγωγή, σελ. ix-xi.

2 Για το Ματθαίο Δεβαρή βλ. I. E. Καλλιτσουνάκης, "Ματθαίος Δεβαρής και το εν Ρώμη Ελληνικόν Γυμνάσιον", Αθηνά 26 (1914), σελ. 81-102 και Legrand, t.1, p. CXCVI κ.ε.

[6] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιάκωβο Διασωρινό

Το πρώτο μέρος της επιστολής περιέχει τα τρέχοντα νέα που αφορούν τους δύο συντρόφους: η Κανάλα έφτασε στη Βενετία και μαζί της κάποιος Εμμανουήλος, οι συνημμένες επιστολές θα προωθηθούν στους παραλήπτες τους. Στη συνέχεια ο Αλέξανδρος δίνει μία συμβουλή στον Ιάκωβο, να μη συνομιλεί με συκοφάντες, και κλείνοντας τον ενημερώνει για μια μεγάλη καταστροφή στα νέα αμπέλια, τα οποία πλημμύρισαν.

T.a.q: Τέλη Αυγούστου 1544¹

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 52-53.

Ἀλέξανδρος τῷ σοφῷ Ἰακώβω.

Ἐπιθόμην καὶ ὡς Κανάλα πρὸς ὑμᾶς², καὶ ὡς Ἐμμανουήλος ὁ φίλτατος, ἐδεξάμην καὶ γράμματα παρὰ πατρός, καὶ παρὰ σοῦ, καὶ παρ' Ἰγνατίου καὶ παρ' ὠτῶν (sic) ἀγνώστων. Νῦν δὲ διὰ βραχέων δηλῶ σοι, ὅτι πέμψω σοι ταχέως ἐπιστολάς, ἃς μὲν πατρί, ἃς δὲ Ματθαίω, ἃς δὲ Ἐμμανουήλῳ· καὶ δήλου μοι εἶ Ἐμμανουήλος ἐνθάδε διάγειν ἐθέλη.

Παραίνῳ σοι, μὴ συκοφάνταις ὀμιλεῖν· οὐ γὰρ ἐστὶ τῷ διαβόλῳ μέρος ἐν παραδείσῳ. Ἄν δέ γε λάθη διαδὺς ἐξελαύνεται, ὅμως ἀκτὶς ἡλίου, ἔφη τις, ἂν κἂν ὀμιλήσῃ βορβόρῳ, μένει καθαρὰ καὶ ἀμόλυντος· ἀλλὰ βραδύνουσα, λοιμὸν ἐπεισάγει.

Ἴσθι καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ ποταμὸς ἂν ἐσκίρτησε καὶ κακὸν ἡμῖν ὠρχήσατο σκίρτημα. Ὅλον τὸν ἀγρὸν ἐπεκλύσατο, καὶ τὰ νεογόνα τῶν ἀμπέλων ὁ φοβερὸς ἀπεβύθισε. Τὸ δὲ μεῖζον δυστύχημα, οὐκ ἐθέλει ὁ μιαρὸς τῶν ἐντεῦθεν ἀπαίρειν, ἐμφιλοχωρεῖ γὰρ τῷ γηδίῳ, καὶ κοίτη τὸν ἀγρὸν πεποιήται τὸν ἡμέτερον. Καὶ ταῦτα τῷ Ἐμμανουήλῳ ὡς ἀπ' ἐμοῦ εἶπέ.

1 Η επιστολή δε χρονολογείται στον S. Επιχειρούμε λοιπόν την τοποθέτησή της στο χρόνο, μελετώντας τις επιστολές με τις οποίες συνδέεται. Η επιστολή στην οποία απαντά (βλ. επ. 31, σελ. 39) στερείται επίσης χρονολόγησης. Η απάντηση όμως αυτής εδώ (βλ. επ. 32, σελ. 40), μας προσφέρει ένα terminus ante quem, έτσι ώστε μπορούμε να την τοποθετήσουμε με σχετική ασφάλεια μέσα στο καλοκαίρι του 1544 (βλ. σελ. 40, σημ. 2). Ο Μπουμπουλίδης αναγράφει εδώ ως έτος αποστολής το 1545, ακολουθώντας την κατά προσέγγιση χρονολόγηση της επ. 36 στις αρχές του ίδιου έτους (βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, “Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 311, επ. 29 και σελ. 312, επ. 36).

2 Όνομα πλοίου. Βλ. και επ. 30, σελ. 38, στ. 25-26.

[7] Ο Αλέξανδρος Νερούλης προς κάποιον Ιωάννη^{1 2}

Ο Αλέξανδρος επιζητά τη διατήρηση της φιλικής επικοινωνίας με τον Ιωάννη, και επισυνάπτει πράγματα που του έχει ζητήσει στο παρελθόν ο παραλήπτης. Επί τη ευκαιρία, στέλνει χαιρετισμούς σε διάφορους κοινούς γνωστούς, καθώς και τα χαιρετίσματα του Ερμόδωρου Λήσταρχου από τη Ρώμη.

Ζάκυνθος
21 Νοεμβρίου 1544

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 22-23

Ἀλέξανδρος Ἰωάννη·

Ἐναγχός σοι γέγραπται, ἃ δ' εἰκός, παρ' ἐμοὶ πάντων βέλτιστε· δεῖ γὰρ τοὺς ἀγαθοὺς τῆς
φιλίας ἀδιαλείπτως καὶ ταῦτα δεσπότης προσαγορεύειν. Νῦν δὲ τήνδε σοι γράφω δυοῖν ἔνεκεν·
τοῦ μὲν προσρήσεως, τοῦ δὲ ὅτι καὶ τῷ τῆς σῆς πρὸς με κομισθέντι, τῷ καὶ τα νῦν τοῦτ' αὐτὸ
5 πρὸς σὲ δρῶντι λόγον τῆς πάλαι σοι κομισθείσης ἐμοὶ αἰτησαμένῳ, ἔδει παρασχεῖν. Ἐφυγον γὰρ
ἀμελεῖ ἄλλως ποιήσας, ὥστε καὶ προοίμιον καὶ τέλος τὸ εὖ σοι πράττειν. Ἄμα τοῖς τῷ σῶ καὶ
οἰκοῦσι καὶ τοῖς φίλοις εἰλικρινεῖ πέμπω τῇ διαθέσει, προσθεὶς καὶ τόδε: εἰ τῶν ἐνταῦθα τινὸς
χρήζεις, ἀσμένως γράφε, ἕξεις γὰρ δούλους ἐξ ἧν ἔχομεν ποιῆσαι προθύμως ὑμᾶς ὑπηρετῆσαι.

10 Τοὺς εὐπατρίδας ἐμοῦ δὲ δέσποτας Δημήτριον³, Κωνσταντῖνον, Ἀλογιζον, Μιχαῆλον⁴,
τοὺς ἐντιμοτάτους, ὡς ἀπ' ἐμοῦ ἀξιοῦντος σε προσαγόρευσον. Ἐρρωσο.
Ὁ ἐμὸς καθηγητὴς καὶ δεσπότης ἐν Ῥώμῃ διάγων, σέ τε καὶ τοὺς ὄντως φίλους προσαγορεύει.⁵

Ἄνθεστηριῶνος δεκάτη φθίνοντος, ἐν Ζακύνθῳ, ἀφμδ'

2 Ἐναγχός : ἔναγκός S   7 εἰλικρινεῖ : εἰλικρινῆ S

1 Η επιστολή αυτή μοιάζει πολύ με την επ. 14, την οποία απευθύνει ο Νερούλης στον Εμμανουήλ Καντακουζηνό (βλ. σελ. 19, σημ. 1).

2 Στον S βρίσκουμε το σχόλιο της αντιγραφέως: «[Mindonios?】». Πράγματι, είναι πολύ πιθανό η επιστολή αυτή του Νερούλη να απευθύνεται στον επίσης μαθητή του Ερμοδώρου, Ιωάννη Μινδώνιο, στον οποίον απευθύνει τους χαιρετισμούς του ο Δάσκαλος, μέσω του Αλεξάνδρου (“Ο ἐμὸς...προσαγορεύει”).

3 Και αυτός μαθητής του Ερμοδώρου; Βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, “Μιχαήλ – Ερμόδωρος Λήσταρχος, Έλλην λόγιος του ΙΣΤ' αιώνας”, *Παρνασσός 1* (1959), σελ. 296

4 Είναι ο Μιχαήλ Σοφιανός, επίσης μαθητής του Ερμοδώρου; Βλ. και Μπουμπουλίδης, “Μιχαήλ – Ερμόδωρος Λήσταρχος”, σελ. 297.

5 Ο Ερμόδωρος Μιχαήλ Λήσταρχος

[8] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιάκωβο Διασωρινό για μια πυρκαγιά στο θέατρο του Πρυτανείου

Ο Αλέξανδρος ενημερώνει αρχικά για την πρόοδο κάποιου Νικολάου, τον οποίον ο Ιάκωβος του έχει συστήσει με την παράκληση -όπως φαίνεται- να τον επιβλέπει. Έπειτα, περνά στο βασικό θέμα της επιστολής που είναι η αφήγηση ενός περιστατικού πυρκαγιάς στο ξύλινο θέατρο κάποιου Πρυτανείου, την ημέρα που παιζόταν μία κωμωδία, και η περιγραφή της επεισοδιακής διάσωσης του ίδιου.

19 Φεβρουαρίου 1545

Supplement grec 1311, ff. 8-11. Έκδοση (Ed. Part.) Φ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολόριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7, σελ 301-302 (“ Κοινή τοῖς φοιτηταῖς ... τῷ Θεῷ χάριν οἶδα”)

Αλέξανδρος Ἰακώβω.

Ἦσθην δεξάμενος τὰ σά, ἃ καὶ ἀναγνοὺς ἔγνων περὶ τε τῆς σῆς ὑγείας καὶ τῶν <σῶν> ὅτι οὐπω ἴξονται. Καὶ πρὸς τούτοις, ὅτι μοι Νικολάου συνίστης ὅς οὐκ ἔλαττον σου ταῦτον φροντίζω. Ἄλλ' οὐκ ἐμὸν ὅτι ἀποτυχάνειν τῶν μαθημάτων, ἀλλ' ἐκείνου παιδαγωγῶ γάρ τινα
5 τυχόν, ὅς τοῦτον τὰ Λατίνων διδάσκει γράμματα, οὐκ εὐπορεῖ ἄλλης ὥρας, εἰμὴ εἴκοστοῦ β'. Ἐγὼ δέ, τῇ αὐτῇ ὡς τὰ διδασκαλεῖα φοιτῶ, τῶν διαλεγομένων ἀκροασόμενος.

Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα. Βούλομαι δέ σε τι καινὸν τῶν ἐνθάδε γεγονότων εἰδέναί. Κοινή τοῖς φοιτηταῖς ἔδοξε κωμωδίαν τῆς <...> ἀπαγγεῖλαι, ὅπου ἐκλήθη ἡ Γερουσία. Ἦλθον δὲ καὶ πάντες φοιτηταὶ καὶ χυδαῖοι καὶ χειρώνακτες. Ξύλινον θέατρον ἦν μέγιστον ἐν τῷ Πρυτανεῖῳ ὑπ' ἐκείνων πεπονημένον, μέγιστον πάνυ. Ἦλθον δὲ καὶ τῶν ἐπισκόπων οἱ πλεῖστοι. Ἦμεν δὲ ὑπὲρ τοὺς τρισχιλίους. Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες καὶ τῶν πλουσίων τὰ ἀκρόβια μεράκια. Ἀπηγγέλλετο δὲ ὑπὸ τῶν φοιτητῶν ἡ κωμωδία διὰ παλαιᾶς, καὶ ἐκρότουσιν οἱ θεαταί, ὡς καλῆ, ὡς γλαφυρά.

Εἶτα - ὡ τῆς τύχης! - ὅτε τρόπαια σάκχαρι πεπονημένα καὶ σατύρους κατεσκευασμένους, ταῖς ἀδραῖς οἱ φοιτηταὶ ἔφερον γυναῖξιν ἐκ τῆς σκηνῆς, πῦρ ἀνέφαινε καὶ ἤδη κατεκαίετο, καὶ ὁ Κυλλοποδίων ἠύφραίνετο ὀρών γυναῖκας καὶ παρθένους καὶ τρυφερὰ μεράκια καὶ πλουσίους πολίτας καὶ ἐπισκόπους συγκεχυμένους, ὡ τῇ τούτου φλογὶ καυθησομένους. Ἐδάκρυον δὲ κάγῳ, οὐ γάρ μοι εἶμαρτο πυρὶ καυθῆναι καὶ ὀλοκαύτωμα γενέσθαι. Ἦδη δὲ διερρήγγυντο αἱ σαλάμβαι καὶ αἱ θύραι ἠνοίγοντο καὶ ὁ ὄχλος ἐξήρχετο. Κατεπατοῦντο αἱ γυναῖκες, ὁ τοῦ πάπα υἱωνὸς ἀπὸ θυρίδος ἐκρεμάσθη καὶ ἀνίετο, κλαυθμὸς δ' ἦν καὶ οἰμωγὴ ἀνδρῶν, καὶ γυναικῶν ὀλολυγμὸς, καὶ γραϊδίων κολοσυρτός. Ἐγὼ δ' ἀναστὰς σὺν τινι νεανίσκῳ ἔφην: “οὐ θιῶ γενναῖε τόλμα καὶ δέδεθι μηδέν.” Καὶ ταῦτ' εἰπὼν, τῆς θυρίδος ἐκρεμάσθη καὶ μετὰ σαλάμβης ἐγὼ καὶ ὁ νεανίας ἐξερρίφθημεν. Καὶ ἡ φλόξ πολλὴ καὶ ἐπάλληλος φερομένη, πρῶτον μὲν περιεκύκλει, ἔπειτα εἰς ὕψος ἤρετο.

3 ἴξονται : ἴξον S 4 παιδαγωγῶ : παιδαγωγῶ S 6 διδασκαλεῖα : διδασκαλία S 8 τῆς et lac. om. B
11 ἀπηγγέλλετο B : ἀπηγγέλετο S 13 σάκχαρι B : ζάκχαρι S
σατύρους κατεσκευασμένους S : σατύρας κατεσκευασμένας B 19 ἀνίετο : ἰνίετο S : ἠνίετο B
κλαυθμὸς B : κλαυθμᾶ S 21 ἐκρεμάσθη B : ἐκρεμάσθη S 22 ἐξερρίφθημεν B : ἐκσερρίφθημεν S
23 ἤρετο B : ἤρετο S

Τεθνήκασι δὲ πέντε ἄθλιοι φοιτηταί, εἴκοσι τὰ σκέλη ἐπηρώθησαν, δέκα τοὺς ὀφθαλμούς, εἷς τοὺς ὀδόντας ἅπαντας τοῖς ποσὶ πατούμενος. Ἄλλος τὴν τήβεννον καὶ τὸ ἱμάτιον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ τὰ σανδάλια ἀπώλει. Ἐγὼ δὲ, χάριτι Ἡφαίστου τοῦ σεμνοῦ Θεοῦ, ὑγιῆς ἔμεινα, καὶ τῷ Θεῷ χάριν οἶδα. Σὺ δὲ καὶ ἀπ' ἄλλους ἀκούσεις.

Ἔρρωσο. Ἐλαφροβλιῶνος ἰθ' ἵσταμένου. Αφμε.

Al molto mio charissimo cucino messer Jacobo Rodio [Rodio]tto¹, gentilhomo greco, a San Zuane niovo al ponte piera, in casa di messer Zuane Gamiano.

---

24 ἐπηρώθησαν B : ἐπηρύθησαν S 25 ἅπαντας : ἅπαντα S 26 Ἡφαίστου om. B ἔμεινα : ἔμεινον L

---

¹ Η αναφορά στην καταγωγή του Ιακώβου από τη Ρόδο, επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για το Διασωρινό. Βλ. Legrand, t.1, p. 297.

[9] Ο Αλέξανδρος Νερούλης για την επιλογή του Ιάκωβου Διασωρινού να πιάσει δουλειά σε φαρμακείο¹

Ο Αλέξανδρος, με καυστικό ύφος, απαντά σε κάποιες λεξιλογικές παρατηρήσεις που έλαβε από το σύντροφό του, προσάπτοντάς του ότι αρχίζει να ξεχνά. Στη συνέχεια, ασκεί σκληρή κριτική στον Ιάκωβο για την επιλογή του να πιάσει δουλειά σε φαρμακείο, υπηρετώντας έτσι τις ποταπές φροντίδες του σώματος και παραμελώντας τη φιλοσοφία, τη θεραπεία της ψυχής.

Ζάκυνθος
3 Μαΐου <1545>²

Supplement grec 1311, p. 18-19. Έκδοση (Ed. Part.): Φ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7, σελ. 304 (“ὡ πάντες Θεοὶ ... καταγινομένη”).

Ἀλέξανδρος Ἰακώβω τῷ σοφῷ εὐπράττειν.

Σὺ τὰ τῆς ἰατρικῆς τέχνης ὄργανα ὡς τῶν γραμμάτων ἐμπεποιηκότα σοι λήθην αἰτιώμενος, οὕτω κομψῶς καὶ ἀττικῶς γράφεις, ὥστε σὲ μᾶλλον διὰ τούτων ἐπιδεδωκότα ἢ τι τῶν συνειλεγμένων, ὡς φῆς, ἀποβεβληκότα δοκεῖν³. Μὴ γάρ, ὡ πάντες Θεοὶ, τοσοῦτον ἰσχύσειέ ποτε τέχνη βάνουσος ἢ φθόνος τις τῆς Ἑλλήνων γλώττης, ὥστε τὸν σοφὸν Ἰακώβον δεῖ, 5
θευεῖα προσκείμενον, ὧν ἔξ ἀπαλῶν, τὸ δὴ λεγόμενον, ὀνύχων, ἰδρῶσι συνεκομίσαστο, νῦν ἐπλαθέσθαι; Κοινὴ γὰρ ἂν εἴη συμφορὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλησιν. Εἰ δέ σοι καὶ ἰατρικῆς ἐπιστήμης δεῖ, σκόπει πότερον ψυχῶν ἢ σωμάτων ἐπιμελεῖσθαι βέλτιον εἴη, ἤγουν φιλοσοφία μόνη ψυχῆς νόσον ἰᾶται, οὐ περὶ ἀμίδας ἢ σκωραμίδας καταγινομένη. Ἐρρωσο καὶ ἡμῶν μὴ ἀμνημόνει. 10
Ἀπὸ Ζακύνθου, μαΐου γ' ἴσταμένου.

Τὴν ἐγκεκλεισμένην ταυτηνὶ ἐπιστολὴν Ἰάνω πέμψον τῷ Μινδωνίω⁴.

Al nobil giovane messer Giacomo Diassorino Greco, da fratello carissimo, in Venetia, al campo de S. Bartolomeo, a la Speciarìa de l' Angelo.⁵

7 Ἐπιστήμης om. B 9 ἢ : καὶ B 12 Giacomo Diassorino : Hiacomio Diasorino S

1 Μετά από μία μακρά περίοδο ένδειας στη Βενετία, ο Ιάκωβος ξεκινά να εργάζεται στο φαρμακείο Del' Angelo. Ανακοινώνει τη νέα αυτή εξέλιξη στον Αλέξανδρο Νερούλη τον Οκτώβρη του '44 (βλ. επ. 36, σελ. 44, στ. 8-9), ο οποίος του απαντά με την επιστολή αυτή, ασκώντας δρυμεία κριτική στην επιλογή του. Για το ζήτημα, όπως το παρακολουθούμε μέσα στην αλληλογραφία των δύο ανδρών, βλ. Legrand, t. 1, p.298-299. Ο Μπουμπουλίδης υποθέτει την ύπαρξη μίας χαμένης επιστολής στην οποία ο Ιάκωβος εκφράζει παράπονα για τα εμπόδια που του θέτει η νέα του δουλειά στη μελέτη των ελληνικών γραμμάτων (βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7, σελ. 304). Θεωρούμε πάντως πιο πιθανό ο Αλέξανδρος να σαρκάζει ευθέως τον Ιάκωβο -χωρίς να έχει παρεμβληθεί η εν λόγω παραδοχή του τελευταίου- προσάπτοντάς του ότι θα απωλέσει κάθε γνώση και δεξιότητα του πνεύματος, όσο ασχολείται με ποταπές ανάγκες του σώματος.

2 Η επιστολή δεν αναγράφει χρονολογία. Σωστά όμως ο Legrand την τοποθετεί στο 1545, καθώς η επιστολή με την οποία ο Ιάκωβος ενημερώνει τον Αλέξανδρο ότι ξεκίνησε να εργάζεται, χρονολογείται στις 26/10/1544 (βλ. επ. 36). Legrand, t. 1, p. 299 (“*Cette lettre... ne porte d' autre date que celle du 3 mai, mais elle est certainement de 1545*”) και Φ. Μπουμπουλίδης, “Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 304, επ. 12.

3 Στην επιστολή που προηγείται (επ. 36), ο Ιάκωβος κάνει κάποιες παρατηρήσεις στον Αλέξανδρο σχετικά με το ύφος του, και με την τάση του να παραθέτει λέξεις των τραγικών στις επιστολές του («Ἄ δ' ἀναγινώσκων, Λυκόφρονα ἢ Αἰσχύλον ὦμεν ἀναγινώσκειν, νῆ τὸν φίλιον, καὶ οὐκ ἔπιστολήν.»). Εδώ ο Αλέξανδρος απαντά, με τρόπο καυστικό, στις παρατηρήσεις αυτές του συντρόφου του.

4 Μία αναφορά στον Ιωάννη ἢ Ἰανο Μινδώνιο έχουμε στον Legrand, t.2, p. 180. Βλ. και Φ. Μπουμπουλίδη, “Μιχαήλ-Ερμόδωρος Λήσταρχος”, σελ. 296.

5 Ο Ιάκωβος δέχεται πλέον τις επιστολές του στο φαρμακείο Del' Angelo. Έχει ενημερώσει τον Αλέξανδρο για τη νέα του διεύθυνση με προγενέστερη επιστολή του, διαφορετική από αυτή στην οποία τον ενημερώνει για την πρόσληψή του στο φαρμακείο (βλ. επ. 32, σελ. 40).

[10] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιάκωβο Διασωρινό

Ο Αλέξανδρος ξεκινά με μια θερμότερη εισαγωγή, η οποία αναφέρεται στο περιεχόμενο της προηγούμενης επιστολής του Ιακώβου, τις αρετές του τελευταίου και τη μεταξύ τους φιλία. Στη συνέχεια, περνά στα τρέχοντα, πρακτικά ζητήματα: Δεν έστειλε ακόμη το ρούχο στον πατέρα του Ιακώβου, στέλνει χαιρετισμούς στον κοινό τους καθηγητή Ερμόδωρο, αναφέρει τα νέα του συμμαθητή τους Μινδωνίου και ζητά να του στείλει ο Ιάκωβος ένα χειρόγραφο και διάφορα ακόμη βιβλία.

Ζάκυνθος
16 Ιουνίου [1545]¹

Supplement grec 1311, f. 43-46. Έκδοση (ed. Part.): E. Legrand, B.H., t. 1, p. 255 (“τὰ παρά σου... πάνυ”), ο.π. p. 298 (“πῶς γὰρ... πέμψω”)

Ἀλέξανδρος τῷ σοφῷ Ἰακώβω.

Τὰ παρά σου μοι πεμφθέντα δεξάμενος γράμματα, καὶ νοήσας τὸ προσηνὲς τῆς φιλίας ὃ πρὸς ἡμᾶς κέκτησαι, μᾶλλον δὲ τὸ τῆς σῆς ὑγείας εὐθαλὲς καὶ ἀνόσητον, καὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ καθηγητοῦ τὴν ἐκ Κερκυραίων ἀποδημίαν, ἦσθην πάνυ, νῆ τὸν φίλιον, παρὰ τῆς σῆς λαβὼν τὸ προοίμιον· ἐν ἐνὶ μόνον ἡμᾶς ἠνίασας, τὸ γράφειν οὐκ ἄξιον εἶναι σὲ τῆς ἐμῆς φιλίας. Πῶς γάρ, ἄριστ' ἀνδρῶν, τὸ τῆς σῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς καλοκαγαθίας ἀκρότατον, μᾶλλον δὲ τῆς σοφίας ἄρρητον, καὶ τὸ τῆς γλώττης ἠδύ τε καὶ εὐστροφον, (ἐὼ τὰ τῆς ἀνδραγαθίας καὶ γενναιότητος ἔργα, καὶ τὸ τῶν Ῥοδίων ὄνομα περίφημον, ἃ εἰσὶν ἄξια οὐ μόνον φιλιωθῆναι πρὸς ἡγεμόνας καὶ ἄρχοντας, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐν τέλει τῆς φιλοσοφίας ἀκροτάτους), οὐκ ἄξια ἔσσονται ἀρμοσθῆναι πρὸς τὴν ἐμὴν φιλίαν, τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἀναξίου; Μηκέτι οὖν, ἀντιβολῶ, περὶ τούτου ἡμῖν γράφε.

Περὶ δὲ τοῦ σοῦ ἱματίου, οὐκ ἔπεμψα ἔτι τῷ σῷ πατρί. Ἀπελθόντων γὰρ ὑμῶν, ἐνθένδε μία μόνη ὀλκὰς ἐς Χίον ἀφίκετο, καὶ αὕτη πάνυ σφαλερά. Οὐκ ἔδοξε δέ μοι πέμψαι τοῦτο, δεδοικῶς τὸ τῶν πειρατῶν πλῆθος, οἱ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἐτύγχανον². Τὴν ταχίστην δὲ τοῦτο ἐς τοῦπιδὸν πέμψω· μηδὲ μελέτω σοι περὶ τούτου. Τὰς προσαγορεύσεις πρὸς τοὺς σοὺς φίλους ἐποίησα, οἱ τὰς ὁμοίας σοι ἀντιπέμπουσι.

2 πεμφθέντα L : πεμφέντα S   5 ἠνίασας : ἠνίσας S   7 ὑδύ τε : ἠδότη S : ἠδύ τι L
11 ἡμῖν : ἡμᾶς S : πρὸς ἡμᾶς L   12 ἐνθένδε L : ἐνθάδε S

1 Διορθώνουμε ἐδῶ το ἀναγραφόμενο ἔτος (1543), γιὰ λόγους που ἐξηγοῦνται ἐκτενῶς στὴν ἐισαγωγή (βλ. σελ. xi-xv).

2 Δύο χρόνια νωρίτερα, τὸ 1543, οἱ πειρατικὲς ἐπιδρομὲς σημείωναν ἐξάρση στὸ χῶρο τοῦ Ἰονίου Πελάγους (βλ. Α. Κραντονέλλη, *Ἱστορία τῆς πειρατείας στους μέσους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας 1538-1699*, σελ. 15). Στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἐπιστολῆς, πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ ἐνέδρες τῶν πειρατῶν ἔχουν μετακινηθεῖ στὸ Αἰγαῖο (βλ. Καὶ Κραντονέλλη, ο.π. Σελ. 266)

Τὸν δεσπότην ἡμῶν καὶ καθηγητὴν ὡς ἀπ' ἐμοῦ προσαγόρευσον, καὶ φράσον ὅτι συνίστημι αὐτῷ ἐμαυτόν¹. ἀεὶ δὲ ἔτοιμος εἰμὶ ὑπηρετῆσαι αὐτῷ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν· ὃ δὲ βούλεται θαρρῶν πρὸς ἡμᾶς γραφέτω, καὶ ἔξει μετὰ πάσης ἡμῶν προθυμίας. Λίσσομαι δὲ αὐτῷ ἀναμνησθεῖν τὸν εὐγενῆ κύριον Καλλιέργην περὶ τὴν ὤνησιν τῶν κωμῶν. Οἶδα γὰρ ὅτι, ἡμῶν εὖ ἐχόντων, καὶ ὑμεῖς σὺν ἡμῖν χαρήσεσθαι. Κύριος Ἰωάννης ὁ Μινδώνιος τάχιον ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ μαθήσῃ τὰ περὶ αὐτοῦ². Ἀναμνήσθητι πέμψαι ἡμᾶς τὰς ἑλληνικὰς τάξεις, ἃς ὑπέσχου ἡμῖν ἀντίγραφον. Μὴ μέμψη μου τὴν ἀμαθίαν, ἀλλ' εἴπου ἡμαρτον, διόρθωσον, ἔτι γὰρ ἀμαθὴς τυγχάνω, καὶ νέος τοῦ τοιοῦτου ἔργου.
Ἔρρωσον. Αφμγ ἑκατομβαιῶνος ἕκτη ἐπὶ δέκα. Ἐν νήσῳ Ζακύνθου.

Δέομαί σου, τιμία κεφαλῇ, τὸ τοῦ Στεφάνου λεξικὸν τὸ περὶ πόλεων, ὅπερ ἡ σὴ λογιότης εἶχε ἅμα τινὲ ἐτέρῳ ᾧ ἔλαθον ὀνομάσαι³. γράψης τὸ τίμημα πόσον ἐστίν. Εἰ ὁ Θεὸς θέλει, δι' ἐτέρου πλευσίματος κτήσασθαί με καὶ τοῦ λαθόντος τὸ ὄνομα ὅποῖον ἐστὶν συνδεδεμένον τῷ Στεφάνῳ, καὶ τῶν ἐπιγραμμάτων, καὶ Αἰσχύλου, καὶ Ὀμήρου Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας συνδεδεμένων οὐσῶν ἅμα σχολίοις, Ὀπιανοῦ ἀλιευτικά, Ἑρμογένους ῥητορικῇ, τοῦ κέρατος τῆς Ἀμαλθείας, ταῖς Πράξεις τῶν ἀποστόλων, παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ ἄλλα ὅσα ἡμᾶς ὁ καιρὸς εἶδέναι οὐ παρέσχεν.

---

20 Καλλιέργην : Καλιέργην S 21 χαρήσεσθαι : χαρίσεσθαι S 22 ὑμᾶς : ἡμᾶς S
23 ἀντίγραφον : ἀντίγραφον S 27 εἶχε : εἶπε S ἐτέρῳ ᾧ : ἐτέρων ὄν S 30 σχολίοις : σχολαίοις S
31 ταῖς : αἱ S

---

1 Ο Ερμόδωρος λοιπὸν βρίσκεται κοντὰ στον Ιάκωβο. Ἄρα το ταξίδι του ἀπὸ τὴν Κέρκυρα («Ἐκ Κερκυραίων ἀποδημίαν») θὰ πρέπει νὰ κατέληξε σίγουρα στὴν Ἰταλία, καὶ πιθανῶς στὴν πόλιν τῆς Βενετίας, ὅπου ἐντοπίζουμε καὶ τὸν Ιάκωβο τουλάχιστον ἐδῶ κι ἓνα μῆνα. Βλ. Legrand, t. 1, p. 297-298 καὶ τὴ διεύθυνση τῆς ἐπ. 9.
2 Καὶ αὐτὸς μαθητὴς τοῦ Ερμόδωρου Λήσταρχου. Φ. Μπουμπουλίδης, Μιχαήλ-Ερμόδωρος Λήσταρχος, σελ. 296. Βλ. καὶ σημ. 6 γιὰ Legrand.
3 Πιθανῶς πρόκειται γιὰ τὴν ἐκδοσὴν τοῦ ἔργου τοῦ Στεφάνου Βυζάντιου, Περὶ πόλεων, ἀπὸ τὸν Ἄλδο Μανούτιο (Βενετία, 1502). Βλ. Κ. Σπ. Στάικος, *Οἱ ἐλληνικὲς ἐκδόσεις τοῦ Ἄλδου καὶ οἱ Ἕλληνες συνεργάτες του*, σελ. 176. Το αἴτημα τοῦ Ἀλέξανδρου δὲν ικανοποιήθηκε, τουλάχιστον ὄχι γιὰ τοὺς ἐπόμενους 5 μῆνες. Βλ. Ἐπ 13, σελ. 17, σημ. 1 καὶ σελ. 18, σημ. 2.

[11] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ερμόδωρο Μιχαήλ Λήσταρχο

Ο Αλέξανδρος επαινεί τον καθηγητή του και εκφράζει τη χαρά του για την πρόσφατη, ασφαλή μετακίνηση του τελευταίου από την Κέρκυρα προς την Ιταλία. Στη συνέχεια αναφέρεται στη δύναμη της μεταξύ τους φιλίας κι έπειτα περνά σε πιο πρακτικά ζητήματα: Ζητά από τον Ερμόδωρο να πληροφορήσει τον Ιάκωβο Διασωρινό ότι έχει σταλεί το ρούχο στον πατέρα του, να υπενθυμίσει στον Ίανο Μινδώνιο το βιβλίο που περιμένει, και να στείλει τους καθιερωμένους χαιρετισμούς.

Τ.ρ.γ.: 16 Ιουνίου 1545¹

Supplement grec 1311, f. 49-51. Έκδοση (Ed. Part.): E. Legrand, B. H., t.1, p. 255 (“Λαβών... Έρμοδώρου”), Φ. Μπουρμπουλίδης, “Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 310 (“Λαβών ... ήμων Έρμοδώρου”).

Αλέξανδρος Έρμοδώρω τῷ Ληστάρχῳ.

5 Λαβὼν τὴν παρὰ σοῦ πρὸς ἡμᾶς πεμφθεῖσαν ποθεινοτάτην ἐπιστολήν, τοσοῦτον εὐφράνθην ὥστε ὑπολαμβάνειν με ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εἶναι μεθ’ ὑμῶν καὶ ἀκούειν τῆς τῶν ἐπῶν σου ἠδύτητος, ἃ παρὰ τῆς σῆς γλώσσης ῥέόμενα, τὴν τοῦ ἀκούοντος καταγλυκαίνει καὶ φωτίζει
10 ψυχὴν. Μᾶλλον δὲ ἦσθην ἐπὶ τὸ καλῶς παραγεγονέναι σε ἐν ταύτῃ τῇ περιβοήτῳ πόλει, καὶ τὸ εὐτυχῶς διελεθεῖν σε τοὺς ἐν θαλάττῃ κινδύνους². Ὁ δὲ πρὸς ἡμᾶς γράφεις, ὅτι διατηρεῖν ἀνάγκη ἔστι γράμμασιν τὴν ἡμῶν φιλίαν, ἵνα μὴ τὸ τοῦ χρόνου καὶ τόπου διάλειμμα ἐξαλειψῇ αὐτήν, λέγω δὲ τῇ σῇ ἐνδοξότητι ὅτι οὔτε χρόνου καὶ τόπου διάστημα, οὔτε τὶ ἕτερον ἰσχύσειεν ἂν ἐξαλειψαὶ τὴν ἀγάπην τοῦ κυρίου καὶ καθηγητοῦ ἡμῶν Έρμοδώρου³. Ἄλλ’ οὖν, ἵνα μὴ καὶ ἐν τούτῳ ῥάθυμος δόξω, οὐκ ἀμελήσω ἀεὶ γράφειν πρὸς σέ, ὅπως με αἰτίαν ἀντιγράφειν παρέξω σοι, ὅπως τὸ ἐκ τῶν σῶν ἐπιστολῶν μέρος τὶ τῆς σῆς σοφίας καὶ χάριτος, τοῦτο πάνυ μοι ἐράσμιον ἔσσειται.

10 αἰτίαν : ἔτιαν S 11 τὸ : τὸν S τε ante καὶ ad. B

1 Εντοπίζουμε ένα terminus post quem για την επιστολή αυτή από το απόσπασμα που αναφέρεται στον Ιάκωβο Διασωρινό (“Τὸν σοφὸν Ἰάκωβον ὡς ἀπ’ ἐμοῦ προσαγόρευσον, καὶ λέξον αὐτῷ ὅτι τὴν ἐξ ἐρίων ἐσθῆτα πέπομφα τῷ ἑαυτοῦ πατρί”). Σχετικά με το ρούχο αυτό που είχε αναλάβει να στείλει ο Αλέξανδρος στον πατέρα του Ιακώβου, διαβάζουμε και στην επιστολή 10 (βλ. σελ. 11-12). Εκεί μαθαίνουμε ότι ο πατέρας του Ιακώβου βρίσκεται στη Χίο, όπου και θα του στείλει το δέμα ο Αλέξανδρος. Πληροφορούμαστε επίσης ότι στις 16/6/1545 (ημ/νία αποστολής της επ. 10) το δέμα δεν έχει ακόμη σταλεί από τον Αλέξανδρο. (“Περὶ δὲ τοῦ σοῦ ἱματίου, οὐκ ἔπεμψα ἔτι τῷ σῷ πατρί. Ἀπελθόντων γὰρ ὑμῶν, ἐνθένδε μία μόνη ὀλκὰς ἐς Χίον ἀφίκετο, καὶ αὕτη πάνυ σφαλερά”). Ἄλλα στοιχεία που συνδέουν τις δύο επιστολές, καθιστώντας πιο πιθανή τη μικρή μεταξύ τους χρονική απόσταση, είναι το γεγονός ότι και στις δύο ο Ιάκωβος βρίσκεται κοντά στον Ερμόδωρο, καθώς και το γεγονός ότι στην προγενέστερη επ. 10, ο Αλέξανδρος προαναγγέλλει τη μεταφορά του Ίανου Μινδώνιου στον τόπο που βρίσκονται οι δύο ἄλλοι, μεταφορά η οποία έχει πραγματοποιηθεῖ σ’ αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἐπιστολή (βλ. καὶ σελ. 13, σημ. 3).

2 Ο Ερμόδωρος έχει προσφάτως ταξιδέψει από την Κέρκυρα προς την Ιταλία. Βλ. επ. 10, σημ. 2.

3 Σημαντική πληροφορία. Επιβεβαιώνεται ἐδῶ ὅτι ο Ερμόδωρος Λήσταρχος είναι καθηγητὴς του Αλέξανδρου Νερούλη και του Ιάκωβου Διασωρινού. Στο S βρίσκουμε και την εξής σημείωση από την αντιγραφέα: “*Importante. Hermodoros etait donc le maitre de Diassorinos, de Neroulis et de Basilicos*”.

Τὸν σοφὸν Ἰάκωβον ὡς ἀπ' ἐμοῦ προσαγόρευσον, καὶ λέξον αὐτῷ ὅτι τὴν ἐξ ἐρίων ἐσθῆτα πέπομφα τῷ ἑαυτοῦ πατρί. Τὸ δὲ τῶν συντάξεων βιβλίον, μὴ ἀμελησάτω πρὸς ἡμᾶς πέμψαι ὁ κύριος Ἰωάννης ὁ Μινδώνιος· δοκῶ εἶναι μέχρι τοῦ νῦν μεθ' ὑμῶν, ὃν παρ' ἐμοῦ προσαγόρευσον¹. Ἀντιβολῶ δὲ τῆ σῆ ἐνδοξότητι, εἰ ἔστι σοι τί χρεῖα τῆς ἐνταῦθα, χρῶ ἡμᾶς καὶ ἀσμένως ὑπηρετήσομέν σοι. Συνίστημί σοι τὸν παρόντα κύριον Βίγλαν ὡς ἐμέ.
Ἔρρωσον.

---

16 τῆς : τὴν S 17 τὸν - Βίγλαν] τὸν παρὸν κύριον παρόντα Βίγλαν S

---

¹ Ο Ἰανὸς Μινδώνιος, ἐπίσης μαθητὴς τοῦ Ερμοδώρου, βρίσκεται τώρα μαζί με τὸν Ἰάκωβο καὶ τὸν κοινὸ τους καθηγητὴ. Στὴν ἐπιστολὴ 10, ἡ ὁποία προηγείται χρονικὰ αὐτῆς ἐδῶ (βλ. σελ. 13, σημ. 1), ὁ Ἀλέξανδρος πληροφορεῖ τὸν Ἰάκωβο ὅτι ὁ Ἰανὸς πρόκειται σύντομα νὰ μεταφερθεῖ κοντὰ σ' ἐκεῖνον καὶ τὸν Ερμόδωρο (“Κύριος Ἰωάννης ὁ Μινδώνιος τάχιον ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς”).

[12] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ανδρέα Τελουντά^{1 2}

Η εισαγωγή της επιστολής μοιάζει να γράφεται εν είδει ρητορικής άσκησης. Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος σχολιάζει –με αρκετά καυστικό ύφος- τα βιβλία που του είχε στείλει νωρίτερα ο Ανδρέας, και αναφέρει κάποια δώρα που στέλνει γι’ αυτόν και άλλους φίλους. Έπειτα διαβάζουμε την αφήγηση ενός μύθου, τον οποίο ο αποστολέας αφιερώνει, μαζί με την ερμηνεία του, στον Ιάκωβο Διασωρινό, μέσω του Ανδρέα. Κλείνοντας, ο Αλέξανδρος ενημερώνει τον παραλήπτη ότι ο πατέρας του ελευθερώθηκε μετά την αποπληρωμή κάποιου προστίμου, στέλνει χαιρετισμούς και ζητά να του σταλούν πρώτες ύλες και κρασί.

Ζάκυνθος

1 Οκτωβρίου 1545

Supplement grec 1311, f. 72-76. Έκδοση (“ed. Part.”): E. Legrand, B.H., t.1, p. 262 (“Ένθυμηθείς ... έωρακώς”), Φ. Μπουμπουλίδης, “Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 314 (“Ένθυμηθείς ... τὸ τίμημα πόσον έστι”).

Αλέξανδρος Νερούλης, Ζακυνθίων ελάχιστος, σοι τε τῷ σοφῷ Ανδρέα, καὶ φιλοσόφῳ πατρί, καὶ ῥήτορι ἀδελφῷ, καὶ λογίοις ἀταδέλφοις χαίρειν.

Ἐπειδὴ ὁ καρπὸς τῆς σοφίας χρυσίῳ καὶ ἀργυρίῳ ἢ λίθοις πολυτελέσι ὑπάρχει
 5 τιμιώτερος, καὶ οὐκ ἄξιον αὐτοῦ πᾶν δε τίμιον, ὡς φησὶν ὁ θεῖος, σοφώτατος καὶ θεόκλυτος
 Σολομών, καὶ ὑμεῖς ὁσημέραι ἐς αὐτὸν προθύμως μετέρχεσθε, καὶ γὰρ εἰκότως αὐτὸν δεξάμενοι
 θεοὶ ἐπίγειοι γεγονάτε τῇ χάριτι τοῦ παναγίου πνεύματος, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἀθάνατοι
 φανήσεσθε, καὶ γε, εἰ τῆς σοφίας τοῦ θείου ἀνδρὸς τούτου, αἰεὶ μὲν καὶ πανταχοῦ τοῖς λόγοις
 10 τρυφᾶτε, τῆς αἰωνίου ζωῆς μέτοχοι ἔσεσθε καὶ τὸν ζωπάροχον παράδεισον ἔξετε, καὶ τὰς
 ψυχὰς ἡμῶν σὺν τοῖς σώμασι φαιδρύνετε, οὐκ ἄλλο γὰρ ἔστι τῆς σοφίας ἡδίων, ἢ γὰρ ἡμᾶς ἐκ
 τοῦ σκότους ἐξερύοιτε, μετασχόντας τῶν καρπῶν αὐτῆς ἀθάνατοι φράξεσθε· καὶ μᾶλλον τοὺς
 πάντας παροξύνετε, ἵνα ἐς αὐτὴν τῇ ἀσκήσει καὶ ἀγρυπνίᾳ προσέλθουσι, ὅπως καὶ αὐτοὶ
 τοιοῦτοι καρποῖς ὡς ὑμᾶς ποιήσουσι. Πόσον δὲ χρὴ ἐγκωμιάζειν ὑμᾶς ἐπὶ νωθρότητι καὶ
 ἀφουίᾳ.

1 σοι : σοῦ S 5 ὁσημέραι : ὡς ἡμέραι S 6 χάριτι : χάριτη S 10 ἐξερύοιτε : ἐξερύοι S
 μετασχόντας : μετασχόντα S

Ἄλλ’ οὐκ ἄξιός ἔσομαι, πρὸς τὴν περίφημον ὑμῶν εὐδοξίαν διηγήσασθαι ὁ εὐτελής καὶ ἀνάξιος,
 ἄλλ οὖν, μὴ δυνάμενος, τὸν Θεὸν ἱκετεύσω μόνον καθαρῶς τῇ καρδίᾳ, ὅς ἔστι αἰτία πάντων τῶν

1 Στα f. 6-7 του S βρίσκουμε μία παραλλαγή μέρους της επιστολής αυτής, την οποία παραθέτουμε εδώ:
 “Αλέξανδρος τῷ σοφῷ Ανδρέα εὐπράττειν. Ένθυμηθείς τὴν πάλαι μοι πεμφθεῖσαν ἔπιστολὴν, ἀπολογίαν ἐκείνης,
 εἰ καὶ χρονίως, σοι πέμπω, σὺν ἧ καὶ βιβλίδια δύο μοι πέπομφας: Ἐν μὲν ἡ τοῦ θεολογικωτάτου Γρηγορίου
 τραγωδία· τὸ δ’ ἕτερον, ὁ τοῦ σοφοῦ ποιητοῦ Αντωνίου ἐπάρχου Θρηῆνος ἦν τῆς Ἑλλάδος. Δικαίως δὲ ἄμφω
 ἔδησας, συγκρίναι βουλόμενος τὸν πυρὸν τῇ μελίῃ. Ἐπῆλθέ μοι τότε γέλασαι, νῆ τὸν φίλιον, καὶ νῆ Δία, πλατὺν
 κεκίνηκα τὸν γέλωτα τὸν ἄθρηνον Θρηῆνον ἔωρακώς. Ἐγὼ δὲ, σὺν τούτοις καὶ ἄνευ τούτοις σὸς αἰεὶ διατελῶ.
 Μικρὸν τι ἀμφορίδιον, σίκλα ἔχον [δέκα καὶ τέσσαρα], ἐπιγεγραμμένον τῷ σημείῳ τωδι, χάριν φιλίας σοι πέμπω,
 εἰ μὲν καὶ μικρὸν δῶρον διατελοῦν, μεγάλην ἔφεισιν τῆς ἐμῆς καρδίας χαρακτηρίσει σοι, ἐξ οὗ δύο παράδος σίκλα
 τῷ Θεοδοσίῳ. Καὶ ἐξ ὧν δυνατὸς ἐν Ζακύνθῳ διατελῶ ἔτοιμως ὑπηρετῆσαι σοι. Χαίρω δὲ μακαρίοις καὶ
 τοιοῦτοις ἀνδράσι ὑπηρετεῖν”. Για την σύμπτωση περιεχομένου αυτών των δύο επιστολών βλ. Legrand, t.1, p. 262,
 σημ. 3 καὶ Φ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 299, σημ. 2.

2 Σχετικά με την ταυτότητα του παραλήπτη παραθέτουμε και το σχόλιο του αντιγραφέα πάνω στο φύλλο του χειρογράφου: “C’est Andre Deloundas, voy. p. 26 et lire la lettre”. Ο Legrand επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι παραλήπτης είναι ο Τελουντάς, εντοπίζοντας την επιστολή στην οποία αναφέρεται εδώ ο Αλέξανδρος “Ένθυμηθείς τὴν πάλαι μοι πεμφθεῖσαν ἔπιστολὴν...” και στην οποία απαντάει. (βλ. επ. 44, σελ. 54). Για την οικογένεια Τελουντά βλ. P. Canart, “Les epigrammes de Thomas Trevisanos”, *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ 236-238.

ἀγαθῶν, σοφία τε καὶ ἀλήθεια, ἵνα μέτοχόν μοι ποιήσῃ τῇ αἰώνιῳ ζωῇ καὶ τῇ παρουσίᾳ ὑμῶν ἀρετῇ τῆς γνώσεως.

Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐνθυμηθεὶς τὴν πάλαι μοι πεμφθεῖσαν ἐπιστολήν, ἄριστ' Ἀνδρέα, ἀπολογίαν ἐκείνης, εἰ καὶ χρονίως, σοι πέμπω¹. Σὺν ἧ καὶ βιβλίδια δύο μοι πέπομφας: ἓν μὲν ἡ τοῦ θεολογικωτάτου Γρηγορίου τραγωδία, τὸ δ' ἕτερον ὁ τοῦ σοφοῦ ποιητοῦ Ἀντωνίου Ἐπαρχοῦ Θρηῆνος ἦν τῆς Ἑλλάδος². Δικαίως δὲ ἄμφω ἔδησας, συγκρῖναι βουλόμενος τὸν πυρὸν τῆς μελίης. Ἐπῆλθέ μοι τότε γελᾶσαι, νῆ τὸν φίλιον, καὶ, νῆ Δία, πλατὺν κεκίνηκα τὸν γέλωτα³, τὸν ἄθρηνον Θρηῆνον ἑωρακῶς. Ἐγὼ δέ, σὺν τούτοις καὶ ἄνευ τούτοις, σὸς ἀεὶ διατελῶ. Μικρόν τι ἀμφορίδιον ὃ καὶ μαλβισίου ἐρυθροῦ πεπλήρωκα, σίκλα ἔχον δέκα καὶ τέσσαρα, ἐπιγεγραμμένον τωδὶ σημείῳ, χάριν φιλίας σοὶ τε καὶ τῷ σοφῷ Θεοδοσίῳ καὶ Ἀντωνίῳ λογίῳ πέμπω, μικρὸν δῶρον διατελοῦν, μεγάλην ἔφεσιν τῆς ἐμῆς καρδίας χαρακτηρίσει ὑμῖν.

Ὁ ἐμὸς καθηγητής, ὁ πνευματικὸς ἀδελφὸς καὶ σωματικὸς Ἰάκωβος, εἰ Ἐνετίησι διάγει, παράδος αὐτῷ σίκλα τέτταρα, ὃν ὡς ἄπ' ἐμοῦ προσαγορεύσας φράσον αὐτῷ τὸν παλαιὸν τουτονὶ μῦθον⁴: Ὡς ἄρα δὴ τις, ἀλεκτρυόνας ἔχων ποτὲ ἐπὶ τῆς οἰκίας, πριάμενος πέρδικα σὺν ἐκείνοις ἀφῆκε νέμεσθαι. Τῶν δὲ τυπτόντων αὐτὴν καὶ ἀπελαυνόντων, ἐκείνος ἠθύμει σφόδρα, νομίζων ὡς ἀλλόφυλος ταῦτα πάσχειν ὑπὸ τῶν ἀλεκτρυόνων. Ὡς δὲ μετὰ μικρὸν κάκεινους ἑώρα μαχομένους καὶ ἀλλήλους κόπτοντας, τῆς λύπης ἀπολυθεὶς εἶπεν: “ἀλλ' ἔγωγε, ἀπὸ τοῦ νῦν οὐ λυπήσομαι ὄρων καὶ αὐτοὺς μαχομένους ἀλλήλοις”. Δηλοῖ δ', ὡς φασιν, ὁ μῦθος, οὐτοσὶ τοὺς φρονίμους ῥαδίως φέρειν τὰς παρὰ τῶν ἀλλοτρίων ἐπηρείας καὶ ὕβρεις, ὅταν αὐτοὺς ἴδωσι μηδὲ τῶν οἰκείων ἀπεχομένους· προσήκει τοιγαροῦν κάκεινῳ, φρονίμῳ γε ὄντι, καὶ ἐπὶ ξένης τὰς τῶν ἡγεμόνων ὕβριστικὰς καὶ ὑπερηφάνους ἐπιταγὰς μετρίως φέρειν, κάκεινοις ἢ μάλιστα δυνατὸν πειθαρχεῖν.

Τὸν τὴν ἰταλικὴν διάλεκτον καὶ σοφίαν διδάσκοντα τὸν καθηγητὴν ἡμῶν, τὸν τῶν Αὐσονίων κόσμον, ὡς ἄπ' ἐμοῦ προσαγόρευσον καὶ τὸν αὐτοῦ ἀνεψιόν, καὶ τοὺς εὐπατρίδας ῥήτορας καὶ μεγαλοπρεπεῖς κύριον Ἰωάννην καὶ Κωνσταντῖνον, καὶ τοῖς φίλοις ἡμῶν ἅπασι εἰλικρινῆ πέμπω τῇ διαθέσει· καὶ πάντες ἐμοὶ συγχαίρετῶσαν, ὅτι ὁ πατήρ μου τῆς δουλείας τῶν ἀσεβῶν ἠλευθέρωται θείῳ βουλήματι. Χρημάτων ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ὁ ἀδελφός μοι δέδωκεν, καὶ τῷ ἀγίῳ Θεῷ χάριν οἶδαμεν⁵· καὶ ἐξ ὧν, δυνατὸς ἐν Ζακύνθῳ διατελῶ ἔτοιμος ὑπηρετῆσαι σοι, χαίρω δὲ μακαρίοις καὶ τοιούτοις ἀνδράσι ὑπηρετεῖν. Ἐρρωσθε.

Δέομαί σου, τιμία κεφαλή, περὶ τὰ τῶν σηρῶν νήματα, καὶ ἐρίων Πελοποννήσου, καὶ βαμβάκων Ζακύνθου, καὶ ἐτέρων ἄλλων ἐμπορίας, καὶ τῶν τοῦ Γερμανοῦ χρημάτων ἔνεκεν· γράψεις τὸ τίμημα πόσον ἐστὶ, καὶ τὸ ἀμφορίδιον τὴν ταχίστην πέμψεις. Ἐκ Ζακύνθου, τοῦ αἴμα, πυανειψιῶνος νομηνία.

19 πέπομφας L B : πέμποφας S 21 ἔδησας S L : ἔδεισας B τὸν - μελίη L: πυρὸν trsp. post τῇ μελίη S B 22 γελᾶσαι L : κλάσαι S τὸν γέλωτα L : θρηῆνον SB 27 χαρακτηρίσει : χαρακτηρίζει S 33 ἀπολυθεὶς : ἀπολυσθεὶς S 43 μοι S : μου B

1 Αναφέρεται στην επ. 44 στην οποία απαντά με τη συγκεκριμένη.

2 Για τα έργα αυτά βλ. σελ. 54, σημ. 3 και 4.

3 Η παρέμβασή μας στο κείμενο στο σημείο αυτό, με την αντικατάσταση του “θρηῆνον” με τον “γέλωτα”, ακολουθεῖ τη διαπίστωση του Legrand ὅτι το κείμενο των f. 6-7, το οποίο αναπαράγει και παραφράζει μέρος αυτής της ἐπιστολῆς (βλ. σελ. 17, σημ. 1) εἶναι περισσότερο αξιόπιστο, ἐτσι ὥστε μπορούμε στο σημείο αυτό να το ακολουθήσουμε.

4 Μῦθος του Αἰσώπου, “Αλεκτρυόνας και πέρδικη”. Η παράθεση μῦθων αποτελεί συνήθη τόπο της ἐπιστολογραφίας. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκης, *Βυζαντινὴ ἐπιστολογραφία ἡτοι εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν φιλολογίαν*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 135-136.

5 Φαίνεται ὅτι ὁ πατέρας του Αλέξανδρου Νερούλη, ὀνόματι Νικόλαος (Λ. Ζῶης, “Αλέξανδρος Νερούλης”, σελ. 79, σημ. 1), υπῆρξε αιχμάλωτος και ἀπελευθερώθηκε με χρηματικὴ ἀμοιβή.

[13] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιάκωβο Διασωρινό

Ο Αλέξανδρος εξηγεί στον Ιάκωβο ότι δεν μπορεί να φύγει από τη Ζάκυνθο λόγω φόρτου εργασίας. Έπειτα τον επαινεί θερμά, για τη συγγραφική δεινότητα αλλά και τις ευρύτερες αρετές του, και του ζητά να στείλει ένα συγκεκριμένο βιβλίο.

Ζάκυνθος
9 Νοεμβρίου <1545>¹

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 46-49.

Ἀλέξανδρος τῷ σοφωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Ἰακώβῳ Διασωρινῷ.

Δέχου τὴν χάριν διπλῆν ὁμολογουμένην σοι παρ' ἐμοῦ, τὴν μὲν ὅτι καὶ ἡμᾶς ἀναγνῶναι δοῦναι οὐκ ἀπηξίωσας, τὴν δ' ὅτι καὶ ταχέως, μηδὲν ἀναβαλλόμενος, ἔπεμψας. Ὅτι δὲ χρὴ μὴ μεμφομένον με τῇ εἰμαρμένῃ, ὡς ἐμποδῶν οὔση τὴν περὶ τοὺς λόγους ἔχω προθυμίαν, καὶ ἔχειν
5 πρῶως ὁμολογῶ καὶ αὐτός. Ἀλλὰ πάθος τοῦτο ἐμὸν ἢ ἀμαρτιῶν εἴρξις, ἢ ὅτι σοι φίλος ἄλλον ἄλλο καλεῖν, ὅμως, ἔστι τοιοῦτον πόνημα τὸ εἰς λόγους εἰ μὴ πολὺ διελθῶν, ἄχθομαι τοῦτο εὐθὺς ἀπαλλάττεσθαι. Οὔτε γὰρ τυφλὸς χωρὶς ὀδηγοῦ βαδίσαι ῥαδίως δύναται, οὔτε μαθητὴς ὑπεξελεθεῖν τὰ τῶν Γραφῶν ἄδυτα, διδασκάλου μὴ ὄντος.

Ἐγὼ τοίνυν, φιλονεικῶν ὡσπερ κόρον λαβεῖν τοῦ καλοῦ, οὐκ ἔχω ῥαδίως ἐντεῦθεν
10 ἀναχωρεῖν, οὐχ ἔνεκα φίλης ἀλόχου καὶ τέκνων γλυκυτάτων, ὡς ἢ σὴ τιμότης φησί, (οἶδα γὰρ καὶ ἄλλους ἀποδημοῦντας ἢ δι' ἐμπορείαν ἢ <δι> ἄλλο τι τῶν τοιούτων οὐκ ὀλίγον χρόνον), ἀλλὰ βιωτικῶν χρείας, ὅσας γε ἡμᾶς εἰδέναί ὁ παρ' ἡμῖν καιρὸς ἤνεγκε. Τοιούτῳ γὰρ πάθει με ἐνεχόμενον, καὶ τὸν σὸν εἰς χεῖρας τιμιώτατον λόγον λαβόντα, τί ἔδει ποιεῖν πρὸς τῶν λόγων αὐτῶν; ἀναγινώσκων σφόδρα λαμπρῶς τε καὶ χαριέντως, ἐδόκει μοι ἐντυγχάνειν τῷ πάνυ μοι καὶ
15 θαυμασίῳ φίλῳ καθηγητῇ.² Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ἀρχῇ· ἐπεὶ δὲ καὶ τὸν νοῦν ταῖς ἐννοίαις προσέσχηκα, τότε δὴ τότε ἀγάλλεσθαι καὶ σκιρτᾶν ἐπήγει μοι, μαθῶν περὶ τῆς σῆς ὑγείας καὶ εὐοδώσεως, καὶ ὅπως μέλει σοι τῶν φίλων, καὶ μᾶλλον, τᾶλθηθὲς εἴποιμι, δούλων καὶ σῶν φοιτητῶν. Καὶ κατ' ἐμαυτὸν ἀναλογιζόμενος ἔλεγον: “Ἄρα, θεόπεμπτος πέλων, ἡμᾶς ἔλαθεν;” Οὐ γὰρ τῶν νῦν ἀνδρῶν παῖδες τοιαύτας καλλιεργείας ὑποδεικνύουσιν, ὧν οἱ πλείους, διὰ τε τὸ
20 ψυχῆιον τῆς ἀγάπης, καὶ ἐπιβουλίας καὶ μίσους μεστόν, δεδούλωνται οἱ ταλαίπωροι.

1 Διασωρινῷ : Διασσωρινῷ S 4 τὴν : ἡ S προθυμίαν : προθυμία S 5 ἄλλον : ἄλλο S
20 ψυχῆιον : ψηγουζὸν S

1 Η επιστολή δεν αναφέρει χρονολογία. Την τοποθετούμε στο 1545, ίδιο έτος με αυτό που υποθέτουμε ότι εστάλη και η επ. 11, καθώς στις δύο επιστολές επαναλαμβάνεται το (ανεκπλήρωτο προφανώς) αίτημα του Νερούλη να λάβει από τον Ιάκωβο το *Περὶ Πόλεων* του Στεφάνου. Δεν επιλέγουμε το Νοέμβριο του προηγούμενου έτους, καθώς η επιστολή 10 (που αποστέλλεται στις 16/6/45), φαίνεται να προηγείται αυτής εδώ. Αυτό το διαπιστώνουμε από την αναφορά των δύο επιστολών στον Ίανο Μινδώνιο: στην επ. 10 ο Αλέξανδρος ενημερώνει την Ιάκωβο ότι ο Μινδώνιος θα πάει σύντομα στη Βενετία (“*Κύριος Ἰωάννης ὁ Μινδώνιος τάχιον ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς*”)• στην επ. 13 (9/11/45), ο Μινδώνιος φαίνεται να βρίσκεται πλέον μαζί με τον Ιάκωβο στη Βενετία (“*Τὸν κύριον Ἀντώνιον ἀσπάζομαι μυριάκις καὶ τὸν σοφὸν Ἰανὸν τὸν Μινδώνιον, καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι πεφιλημένοι ὑπὸ σοῦ ὦσιν*”).

2 Αναφέρεται στο Μιχαήλ Ερμόδωρο Λήσταρχο. Ο Νερούλης επαινεί τον Ιάκωβο παρομοιάζοντας τη συγγραφική του δεινότητα με αυτήν του κοινού τους καθηγητή.

Τεθαυμάκαμεν οὖν τὰ σὰ, καὶ θαυμάζων οὐ παύσομαι καὶ ἐπαινώ σε τῆς ἀρετῆς καὶ φιλίας· καὶ τὸν εἰπόντα περὶ αὐτόν, οὐδὲν ἄλλον ἢ μένοι ἐπὶ πλεῖστον τῷ βίῳ. Τοιαύταις ὑποθέσεισι θέλων ἡμᾶς, καὶ ἀγαπῶν τὸν ἐξῆς πάντα χρόνον, ὥστε καὶ αὐτοψεὶ θεασοίμην τὸ πάνυ μοι πεποθημένον σοι σῶμα, καὶ εἰς ὅπερ ἄν χρήζοι τελείως ἔχοντα. Τὸν κύριον Ἀντώνιον ἀσπάζομαι μυριάκις, καὶ τὸν σοφὸν Ἴανον τὸν Μινδώνιον, καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι πεφιλημένοι ὑπὸ σοῦ ὄσιν.

Ἐκ Ζακύνθου, ἀνθεστηριῶνος θ' ἰσταμένου.

Δέομαί σου, τιμία κεφαλῆ, τὸ τοῦ Στεφάνου λεξικὸν τὸ Περὶ Πόλεων¹, ὅπερ ἢ σὴ λογιότης εἶχε ἅμα τινὶ ἐτέρῳ, ὃ ἔλαθον ὀνομάσαι· Γράψης τὸ τίμημα πόσον ἐστίν. Εἰ ὁ Θεὸς θέλει, δι' ἐτέρου πλευσίματος κτήσασθαί με καὶ τοῦ <...>².

Τῷ σοφωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Ἰακώβῳ, ὡς δεσπότη σεβασμίῳ.

---

23 ἀγαπῶν : ἀγαπῶης S

1 Πρόκειται για το ἔργο *Περὶ Πόλεων* του Στέφανου Βυζάντιου, πηθ. ἀντίτυπο της ἐκδόσης Ἄλδου Μανούτιου (Βενετία, 1502)

2 Εἰς τὴν ἐκδομένην ἐπιτομὴν τοῦ κειμένου, τὸ ἀπόσπασμα ἐπαναλαμβάνεται αὐτοῦσιο ἐπὶ τῆς ἐπ. 10, ὅπου μας δίνεται καὶ ἡ συνέχειά του: “Δέομαί σου, τιμία κεφαλῆ, τὸ τοῦ Στεφάνου λεξικὸν τὸ περὶ πόλεων, ὅπερ ἢ σὴ λογιότης εἶχε ἅμα τινὶ ἐτέρῳ ὃ ἔλαθον ὀνομάσαι· γράψης τὸ τίμημα πόσον ἐστίν. Εἰ ὁ Θεὸς θέλει, δι' ἐτέρου πλευσίματος κτήσασθαί με καὶ τοῦ λαθόντος τὸ ὄνομα ὁποῖον ἐστὶν συνδεδεμένον τῷ Στεφάνῳ, καὶ τῶν ἐπιγραμμάτων, καὶ Αἰσχύλου, καὶ Ὀμήρου Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας συνδεδεμένων οὐσῶν ἅμα σχολίοις, Ὀπιανοῦ ἀλιευτικῶν, Ἑρμογένους ῥητορικῆς, τοῦ κέρατος τῆς Ἀμαλθείας, ταῖς Πράξεις τῶν ἀποστόλων, παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ ἄλλα ὅσα ἡμᾶς ὁ καιρὸς εἰδέναι οὐ παρέσχευεν.”

[14] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Εμμανουήλ Καντακουζηνό^{1 2}

Ο Αλέξανδρος, σε αυτή την επιστολή, επισυνάπτει πράγματα που ο Εμμανουήλ του έχει ζητήσει παλιότερα. Με την ευκαιρία, στέλνει τους χαιρετισμούς του σε διάφορους κοινούς γνωστούς, και ενημερώνει τον Εμμανουήλ ότι ο Ερμόδωρος βρίσκεται στη Ρώμη, από όπου χαιρετά τον ίδιο και τους φίλους.

Βενετία
Τέλη Νοεμβρίου 1545

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 14-15.

Ἀλέξανδρος Νερούλης, τῷ σοφῷ καὶ γενναίῳ Ἐμμανουήλῳ Καντακουζηνῷ, εὐπράττειν.

Ἐναγχός σοι γέγραπται, ἃ δ' εἰκός, παρ' ἐμοὶ πάντων βέλτιστε, νῦν δὲ τήνδε σοι γράφω
 δυοῖν ἔνεκεν: τῆς μὲν προρρήσεως, δεῖ γὰρ τοὺς ἀγαθοὺς τῶν φίλων ἀδιαλείπτως καὶ ταῦτα
 δεσπότης προσαγορεύειν· τοῦ δέ ὅτι καὶ τῷ τῆς σῆς πρὸς με κομισθέντι, τῷ καὶ τανῦν τοῦτ' αὐτὸ
 5 πρὸς σε δρῶντι λόγον, τῆς πάλαι σοι κομισθείσης ἐμοὶ αἰτησαμένῳ ἔδει παρασχεῖν. Ἐφυγον γὰρ
 ἀμελεῖ ἄλλως ποιήσας, ὥστε καὶ προοίμενον καὶ τέλος τὸ εὖ σοι πράττειν, ἅμα τοῖς τῷ σῷ
 οἰκοῦσι καὶ τοῖς φίλοις εἰλικρινεῖ πέμπῳ τῇ διαθέσει, προσθεῖς καὶ τόδε: Εἰ τῶν ἐνταῦθα τινὸς
 χρήζεις ἀσμένως γράφε· ἔξεις γὰρ δούλους, ἐξῶν ἔχομεν ποιῆσαι, προθύμως ἡμᾶς σοι
 ὑπηρετῆσαι.

10 Τοὺς εὐπατρίδας, κάμοῦ δὲ δέσποτας Δημήτριον, Κωνσταντῖνον, Ἀλογίζον, Μιχαῆλον
 τὸν Πετροκόκκινον³, τοὺς ἐντιμοτάτους, ὡς ἀπ' ἐμοῦ ἀξιοῦντός σε προσαγόρευσον. Ὁ ἐμὸς
 καθηγητὴς καὶ δεσπότης ἐν Ρώμῃ διάγων σέ τε καὶ τοὺς ὄντως φίλους προσαγορεύει⁴. Ἐρρωσο.

Τοῦ ἀφμε ἀνθεστηριῶνος φθίνοντος. Ἐνετίησι.

15 Τῷ ἐντιμοτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἄρχοντι κυρίῳ Ἐμμανουήλῳ τῷ Κατακουζηνῷ, ὡς δεσπότη, ἐς
 τῆς Κρήτης Κνωσσοί.

1 Για τον παραλήπτη βλ. Εισαγωγή, σελ. vi και σημ. 27.

2 Η επιστολή αυτή παρουσιάζει πολύ μεγάλη ομοιότητα με την επ. 7, την οποία στέλνει ο Αλέξανδρος Νερούλης σε κάποιον Ιωάννη, ίσως τον Μινδώνιο (βλ. σελ. 7). Η μία αποτελεί ουσιαστικά παράφραση της άλλης. Εάν δεν θέλουμε να αμφισβητήσουμε τη χρονολόγηση των επιστολών, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Νερούλης είχε διαθέσιμα κάποια πρότυπα επιστολών, τα οποία χρησιμοποιούσε χάριν ευκολίας. Μας ξενίζει πάντως η χρονική απόσταση ενός έτους ανάμεσα στις δύο επιστολές, ειδικά σε σημεία όπως εκείνο που ενημερώνει τον παραλήπτη για την παραμονή του Ερμόδωρου στη Ρώμη, και στέλνει τους χαιρετισμούς του τελευταίου. Για το ενδεχόμενο να πρόκειται για αντίγραφα επιστολών με στόχο την εξάσκηση μαθητών του Νερούλη, και όχι την αποστολή τους, βλ. και στην Εισαγωγή, κεφ. 2.

3 Η ταυτότητα των τεσσάρων αυτών “εντιμότατων δεσπότηων” αποτελεί μυστήριο. Συγκεκριμένα για το Μιχαήλ Πετροκόκκινο βλ. και Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριο του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7, σελ. 303, σημ. 2.

4 Πρόκειται για τον Ερμόδωρο Μιχαήλ Λήσταρχο. Βλ. και Legrand, t.1, p. 256.

[15] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιωάννη Ζυγομαλά

Πρόκειται για μία επιστολή γραμμένη σε ύφος επίσημο. Μετά τις τυπικές φιλοφρονήσεις, ο Αλέξανδρος αναφέρεται στο περιεχόμενο της σταλθείσας από τον Ιωάννη επιστολής που προηγήθηκε. Έτσι μαθαίνουμε για την επιστροφή του Ζυγομαλά στην πατρίδα του, το Ναύπλιο, το ταξίδι του στην Κων/πολη, αλλά και την πιθανή επικείμενη επίσκεψή του στη Ζάκυνθο. Κλείνοντας, ο Αλέξανδρος μεταφέρει τους χαιρετισμούς των επιφανέστερων κληρικών της Ζακύνθου.

Ζάκυνθος
1 Οκτωβρίου 1549

Supplement grec 1311, f. 91-93. Έκδοση: E. Legrand, Notice biographique, p. 93-94.

5 Αλέξανδρος Νερούλης Ζακυνθίων ἐλάχιστος, σοί τε τῷ σοφῷ καὶ γενναίῳ ῥήτορι
 Ναυπλίου καὶ ὑμῶν θείῳ πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ, θεοφιλεστάτοις ἐπισκόποις, πανοσιωτάτοις
 ἱερομονάχοις καὶ μοναχοῖς, εὐλαβεστάτοις πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις κληρικοῖς τε καὶ ἀξίαις
 μοναστρίαις, τὴν προσήκουσαν ἐδαφιαίαν μετάνοιαν ἐπεικῶς προσάγω τοῖς πᾶσιν·
 10 εὐγενεστάτοις καὶ ὑψηλοτάτοις δὲ ἄρχουσι, πλουσίοις καὶ μὴ πλουσίοις καὶ πᾶσι τοῖς
 χριστοποθήτοις καὶ ἐρασμίοις λαοῖς τῆς θεοφρουρήτου μητροπόλεως ὑμῶν χαίρειν.
 Ἐπειδὴ πρὸς ἡμᾶς ἦκεν ἢ παρὰ σοῦ πεμφθεῖσα ποθεινοτάτη ἐπιστολή, ἐλλογιμώτατε
 Ἰωάννη, τοσοῦτον εὐφράνθην, ὥστε ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἤπερ ἀναπτύξας αὐτὴν καὶ ἀνέγνων,
 15 ὑπολαμβάνειν με εἶναι καὶ ἀκούειν τῆς τῶν ἐπιστολῶν μεγάλου Βασιλείου ἠδύτητος, ἦν παρὰ
 τῆς σῆς ῥεομένην γλυκύτητα τὴν τοῦ ἀκούοντος θάλλειν ψυχὴν. Μᾶλλον δὲ ἐπὶ τὸ καλῶς καὶ
 ἄνευ πλάνης τινὸς πρὸς τὴν πατρίδα σὲ ἀφικέσθαι, καὶ τὸ εὐθαλὲς καὶ παλινόρσον ῥαιβὸν τῆς
 20 σῆς ὑγείας καὶ τὰς προσαγορεύσεις ἅς ἡμῖν πολλὰς πέπομφας ὑπερήσθην, νῆ τὸν φίλιον, τὴν δὲ
 ἐς Κωνσταντινούπολιν ἀποδημίαν τὴν σὴν λίαν ἠνιάθην, νῆ κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας ὄντα· καίπερ
 ἡμεῖς καθ' ἡμέραν καὶ ἐς τὴν αὔριον παρακεχνηότες τῷ αἰγιαλῷ καὶ τὰς ἀκάτους
 15 περισκοποῦντες εἴποτέ σε θεάσωμεν. Νῦν δὲ σοὶ ἀνάγκης κατεπειγούσης ὡς ἔφης, συνόδου
 ἔνεκεν¹, ἀνελθε σὲ καλοῦντι, ἀγαθῇ τύχῃ, καὶ βίος σωτήριος ἔστω ὑμῖν, ὅς ἔστι καὶ ἔνεστι, καὶ
 ἡμῶν μὴ ἀμνημονῆς δεόμεθα.
 Ὁ γὰρ θεοφιλέστατος ἡμῶν καὶ πρῶτος ἐν ἱερεῦσι καὶ ὁ θεοφιλὴς σακελλάριος, καὶ πᾶς
 20 ὁ θεῖος καὶ ἱερατικὸς κλῆρος καὶ οἱ εὐπατρίδαι μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, ἰλαρῷ τῷ προσώπῳ σὲ
 προσαγορεύουσι.
 Πυανεψιώνος νομηγία ἀφμθ'. Ἐκ Ζακύνθου.

Al nobile et honorabile come patre, domino domino Joanne Sigomala.

3 καὶ ἀξίαις L : ἀξίως S 5 εὐγενεστάτοις καὶ ... ἄρχουσι] εὐγενεστάτοις, ... ἄρχουσι S]
 εὐγενεστάτοις δὲ καὶ ... ἄρχουσι L 7 ἦκεν L : ἦκει S
 8 ἤπερ L : ἤπερα S ἀνέγνω L : ἀνέγνω S 9 ῥεομένην : ῥεσμένην S 11 ῥαιβὸν L : ῥεύον S
 12 πέπομφας L : πέπμοφας S ἐς L : ἐν S 13 τῆς ἀληθείας S : τὴν ἀληθειάν L
 14 αἰγιαλῷ L : γυαλῷ S 15 περισκοποῦντες L : περισκοπῶντες S
 17 ἀμνημονῆς L : ἀμνημονεῖς S 18 ἐν add. L ante ἱερεῖσι

1 Ἀναφορά στη σύνοδο αὐτὴ που συγκαλεῖ ο Πατριάρχης ἔχουμε ἀπὸ τον Ιωάννη Ζυγομαλά στην επ. 47 (βλ. σελ. 58).

[16] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιάκωβο Διασωρινό

Η επιστολή αυτή αποτελεί μία άσκηση ρητορικής συγγραφής, που πραγματεύεται την αξία της γνώσης και της σοφίας.

[Ανέκδοτη] Supplement Grec 1311, f. 17-18.

Ἀλέξανδρος τῷ σοφῷ Ἰακώβω·

Ἐπειδὴ ὁ καρπὸς τῆς γνώσεως τίμιος ἐστὶν ἐν ἀνθρώποις, καὶ οὐδὲν τῶν ὄντων ἐστὶ
τιμιώτερον -ὡς φῆ ὁ θεῖος φιλόσοφος καὶ θεοτίμητος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός- μὴ ὀκνήσωμεν, ὡ
5 φίλοι, ἐπελθεῖν ἐς αὐτόν. Καὶ γὰρ ὅσοι αὐτὸν ἔλαβον, Θεοὶ ἐπίγειοι ἐγένοντο, τοίνυν καὶ ἡμεῖς
ἂν αὐτὸν λάβωμεν ἀθάνατοι ἐσόμεθα. Καί γε, εἰ τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ ἀνδρὸς τούτου
τρυφήσωμεν, ἐπιτύχοιμεν τῆς αἰωνίου ζωῆς, καὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν λαμπρύνοιμεν σὺν τῷ σώματι,
οὐκ ἄλλο γὰρ ἔστι τῆς φιλοσοφίας ἡδίων· αὕτη γὰρ ἡμᾶς ἐκ τοῦ σκότους ἀποσπᾷ καὶ τῷ φωτὶ
τῆς γνώσεως καὶ τῶν καρπῶν αὐτῆς τρυφήν κελεύει, τῶν καρπῶν αὐτῆς μετασχόντας ἀθάνατοι
10 φράζονται, καὶ σὺν αὐτῇ ἀεὶ ὁδοιποροῦσιν εὐφραϊνόμενοι καὶ ἀγαλλόμενοι. Προσέλθετε οὖν, ὡ
φίλοι, σπουδαίως καὶ μὴ χρονίζειν βούλησθε, μᾶλλον σπεύσατε, ἵνα ποιήσωμεν καὶ ἡμεῖς, ὡς
ἐκεῖνοι, καὶ τοιούτων δὲ καρπῶν ἀπολαύσωμεν καὶ πορευθῆναι σὺν τούτοις. Ἄν δὲ ἡ ἀμέλεια
οὐκ ἔῃ ἡμᾶς ἀποδιώξωμεν αὐτήν, καὶ τῷ νοῖ ἡμῶν καθαρῶσι καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν
Χριστὸν ἱκετεύσωμεν καθαρῶς τῇ καρδίᾳ, ὅς ἐστὶν αἰτία πάντων τῶν ἀγαθῶν ἔργων, σοφία τε
15 καὶ ἀλήθεια, καὶ ἡμᾶς ἀξιῶσι ποιήσει ἐπιτυχεῖν τῆς αἰωνίου ζωῆς καὶ τοῦ παρόντος θησαυροῦ
τῆς γνώσεως.

---

6 λαμπρύνοιμεν : λαμπρύνομεν S 8 μετασχόντας : μετασχόντα S 9 φράζονται : φράζονται S

[17] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ίανο Μινδώνιο¹

Με τη συντομότητα αυτήν επιστολή, ο Αλέξανδρος ζητά συχνότερη αλληλογραφία με τον Ιωάννη, και αναφέρει τον Ιάκωβο Διασωρινό ως υπεύθυνο να μεταφέρει τις επιστολές τους.

(Ανέκδοτη) Supplement grec 1311, f. 20.

Ἀλέξανδρος Ἰωάννη τῷ Μινδωνίῳ.

Εἰ μὲν τὸ παρ' ἐμοῦ κομισάμενος γράμμα, Ἰανε φίλτατε, οὐκ ἀντεπιστέλλεις, ἀδικεῖς με· εἰ δέ μή, τὸν κομίσαντα μὴ ἀποδόντα αἴτιον ἦγοῦ, σὺ δὲ ἄλλα τό γε νῦν εἶναι ἐπίστεilon, ἵνα μὴ δοκοίης ἐπιλεησμένος τῶν φίλων. Ἔρρωσον. Τὰ δὲ γράμματα τῷ Ἰακώβῳ πέμπε², ὅς δὲ παρέξει πρὸς ἡμᾶς διακομισθῆναι.

---

2 Ἰανε : Ἰαννε S

¹ Για τον παραλήπτη βλ. Εισαγωγή, σελ. vii

² Ο Αλέξανδρος ζητά από τον Ίανο να του γράψει σύντομα, και να στείλει την επιστολή στον Ιάκωβο Διασωρινό, ο οποίος θα φροντίσει να τη μεταφέρει.

[18] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιάκωβο Διασωρινό

Πρόκειται για μια επιστολή σε έντονο ύφος, με την οποία ο Αλέξανδρος απαντάει στους αντίστοιχα καυστικούς χαρακτηρισμούς του Ιακώβου. Η επιστολή κλείνει πάντως με αναφορά σε πρακτικά ζητήματα, όπως νέα για κτήματα και οικονομικές οφειλές, και τους συνήθεις χαιρετισμούς σε κοινούς φίλους.

Τ.ρ.ρ: 7 Μαΐου¹

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, ff.32-33.

Ἀλέξανδρος Ἰακώβω.

5 Τοῖς τελουμένοις ἰδίως ἕοικας, ὧ̃ θαυμάσιε, φθόνον γὰρ εἰσάγεις καὶ σκώμματα ἐν τοῖς
γράμμασι· μετεωρολογικοὺς ἡμᾶς καλῶν, ὑμᾶς δὲ βαναύσους, καὶ ἐναλλαγὰς τοὺς Φιλίππους
ποιήσιν καὶ ἄλλα τινὰ ὕθλους καὶ γραϊδίων κολοσυρτοὺς οὐκ ἤσχύνῃ; οἶδα μὲν τίνος ἔνεκεν
ταῦτα, οὐτιδανοῖς γὰρ γράφων, οὐτιδανὰ γράφεις γράμματα, καὶ κύνας ὑλακομῶρους καλῶν, οἷς
σιγάσθωσαν τὰ σκώμματα, μηδὲ θαυμάσεις τῷ τοιούτῳ γράμματι. Ὅποῖον γὰρ, κατὰ τὸν
ποιητὴν, εἴπης ἔπος τοῖον κ' ἐπακούσης².

10 Περὶ δὲ τῶν κτηματιδίων μηκέτι. Ἐπίσης δέκα γὰρ αἰτεῖ Χρυσίνους· ἐγὼ δ' ἀπορῶν οὐκ
ἔχω δοῦναι. Ἔρρωσο. Ἐβδόμη ἰσταμένου σκιρροφοριῶνος τὰς προσαγορεύσεις σου ἀπήγγειλα
ἐκείνοις· ὁσημέραι γράφων μίαν σου ἐδεξάμην.

All man di messer Jacomo a San Moyses passa il ponte di piera, casa del caleger.

1 Ο Μπουμπουλίδης προτείνει την τοποθέτηση της επιστολής στο 1545, καθώς “πρέπει ενδεχομένως να συσχετισθεί” με τις επιστολές 8 και 37. Πράγματι, η επιστολή 8 ιδιαίτερα, έχει ύφος ανάλογο αυτής εδώ (βλ. σελ. 8-9). Απέχουμε πάντως πολύ από το να χρονολογήσουμε την επιστολή μας, όσο δεν εντοπίζουμε περισσότερο χαρακτηριστικά σημεία επαφής. Το *Terminus post quem* που δίνουμε αφορά την ημερομηνία που αναφέρεται μέσα στην επιστολή ως παρελθοντική (“Ἐβδόμη ἰσταμένου σκιρροφοριῶνος τὰς προσαγορεύσεις σου ἀπήγγειλα ἐκείνοις”).

2 Ἰλιάδα, Υ 250. T.W. Allen, *Homeri Ilias*, vols. 2-3. Oxford: Clarendon Press, 1931.

[19] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιάκωβο Διασωρινό

Ο Αλέξανδρος ξεκινά με την περιγραφή και τον ψόγο ενός γιατρού που έχει προσφάτως εγκατασταθεί στη Ζάκυνθο, και χαρακτηρίζεται -κατά τον αποστολέα- από αμάθεια και μεγαλομανία. Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος επαινεί τον Ιάκωβο για τις αρετές του, και του μεταφέρει τη συμβουλή που του στέλνει ο Λάζαρος Βυοναμίσι: να μην παραμείνει κοντά στον αγάριστο πατέρα του, αλλά να έρθει στην πατρίδα. Έπειτα, αφού αναφερθεί στην πρόοδό του στην εκμάθηση της (λόγιας) ελληνικής, ο Αλέξανδρος ζητά από τον παραλήπτη να μη δείξει τα γραπτά του στους «βαρβάρους», καθώς αυτοί σέβονται μόνο το δάσκαλο της Κρήτης, που γι' αυτούς είναι «χοίρος σιτευτός». Προχωρά έπειτα σε σκληρή κριτική του εν λόγω δασκάλου, ο οποίος δεν έχει διδάξει σωστά κανέναν και τίποτα, και ξέρει μόνο να κλέβει βιβλία, να σκάβει, και να ικανοποιεί μερικώς την προσφάτως αποκτηθείσα γυναίκα του. Κλείνοντας, ο Αλέξανδρος επαναλαμβάνει ότι συνεχίζει με κόπο και αγάπη την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και στέλνει χαιρετισμούς σε κάποιον κύριο Μαρίνο.

Ζάκυνθος¹

1 Οκτωβρίου

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 33-39.

Αλέξανδρος Ἰακώβω.

Οὐ καλόν μοι ἔδοξε σιωπῆσαι, ὧ θαυμάσιε, καὶ τὰ χρηστὰ ἄνευ <ἐ>παίνου κατεριπεῖν, χρῆ
 γὰρ τὰ ἄξια αἰνεῖν ἡμᾶς ἐπαίνου, τὰ δὲ μή, ψέγει. Ἀλλὰ μοι ἐπῆλθεν σοι μηνύσαι, ἀδελφῶ ὄντι,
 τὴν προκοπὴν τοῦ καλοῦ ἀνδρὸς τοῦ ἐρχομένου ἱατροῦ πρὸς τὴν πατρίδα· ὡς τέτταρα σπουδάζων
 5 ἔτη πάντ' ἔμαθε, φή, μὴ εἰδῶς σχεδόντ' ἀπὸ πρῶτα γράμματα, καίπερ αὐτὸς σεμνοπροσωπεῖ ἐπὶ τῇ
 φιλοσοφίᾳ, τῆς ἀγροικίας αὐτοῦ ἔνεκεν. Βούλεται γὰρ εἶναι φιλόσοφος, φιλοσοφίαν μὴ ἀσκήσας·
 ἔν δὲ καὶ μόνον μεμάθηκε, τὸ σεμνύνεσθαι καὶ ὑπερηφανεύεσθαι, ὃ ἔργον ἀμαθίας ἐστίν· ὥστε
 καὶ τοιοῦτον ὄντα, εὐδοκιμήσειν οἶμαι παρὰ τοῖς ἡμῶν βαρβάροις τοῖς ἐν τῇ πατρίδι, φήσει γὰρ τί
 10 σεμνὸν ἐνώπιον αὐτοῖς, ῥωμαῖστὶ βαρβαρίζων, τολμηρὸν γὰρ καὶ φιλότιμον τὸ γράμμα τουτὶ
 πέφυκε. Ἴδιον γὰρ τοῖς ἀμαθέσι καὶ κάρρογο (sic) τὸ τολμᾶν καὶ ψελλίζειν ἔμπροσθεν πάντων.
 Τούτου ἔνεκεν, λίαν ποθῶ ὑμᾶς τὴν ταχίστην μοι γράψαι, πῶς οἱ ἀγροικοὶ καὶ μωροὶ αὐτὸν
 δέχονται πολῖται. Οἶμαι γὰρ αὐτούς, βαρβάρους καὶ ἀμαθεῖς ὄντας ἀνθρώπους, νῆ τὸ θεῖον, καὶ
 μοχθηροὺς, χαρίσεσθαι τῇ ἐπίδοσει καὶ βδελυρᾶ· τυφλοὶ γὰρ ὄντες, δίκην τυφλῶν κρίνουσι·
 15 ὅμοιον γὰρ τῷ ὁμοίῳ χαίρει κατὰ τὸν φιλόσοφον², καὶ γὰρ ὄντες τυφλοὶ, δίκην τυφλῶν κρίνουσι.
 Εἶ σε, ὧ πάντων ἄριστ' ἐγίνωσκον οἱ ἀχάριστοι πολῖται, καθάπερ οἱ ἐνταῦθα, ὥσπερ
 ἔμαθον ἐλθὼν δεῦρο, καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ ἐπίδοσιν, ἣν ἐν τοῖς λόγοις κέκτησαι, ὡς πάντες
 λέγουσι, οὐ μόνον ἐθαύμαζον, ἀν καὶ ἤνουν σε, ἀλλὰ καὶ προσεκύνουν· ἐγὼ δὲ σὲ θαυμάζων,
 καὶ τοὺς λόγους οὕτω βουλόμενον ἄδοξον ἰσάσθαι εἰς τὴν τυφλὴν τῶν τυφλῶν πατρίδα, καὶ μὴ
 20 ἐνταῦθ' ἐλθεῖν, εὐδοκιμήσῃς γὰρ ἄν, μέγα εὐνοοῦμενος καὶ κλέος ἄσπετον ἦρω, κατὰ τὸν
 ποιητήν.

2 κατεριπεῖν : καταριπεῖς S 6 βούλεται : βούλει S 11 ψελλίζειν : ψαλλίζειν S 13 τυφλοὶ ad. L
 19 ἰσάσθαι : ἴσασθαι S τῶν τυφλῶν ad. L 20 εὐνοοῦμενος : εὐνόμενος S

1 Συμπεραίνουμε ότι ο Αλέξανδρος στέλνει την επιστολή από τη Ζάκυνθο, λόγω της φράσης «τοῦ ἐρχομένου ἱατροῦ πρὸς τὴν πατρίδα» (στ. 4).

2 “Ὅμοιος ὁμοίῳ ἀεὶ πελάζει”, Πλάτων, *Συμπόσιον*. J. Burnet, *Platonis opera*, vol. 2., Oxford, 1901 (repr. 1967), 195. b. 5.

Ἐπεὶ γὰρ ἐντεῦθεν ἀπεδήμησας, οὐ καλῶς τὴν θείαν ἀναγινώσκουσι ἰατρικὴν. Ἦν ἑλληνιστῆς εἷς ἂν ἀξιούμενος ἐν Παταβίῳ καὶ πᾶσι τοῖς τῆς Ἰταλίας, καθὼς καὶ ἐν Παταβίῳ μου τυχόντος καὶ τὰ σὰ διηγουμένου, ὁ σοφώτατος καὶ λογιώτατος εἶρηκε Λάζαρος¹, τῷ, μὴ διάτριβε ἐν ἀχαρίστῳ πατρίδι οἰκῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀχαρίστον ἐλθὲ πατρίδα, τοῖς εὐ πράττουσι πᾶσα γῆ πατρίς.

Ταῦτ' ἑλληνιστὶ ἐβουλόμην σοι γράψαι, ἵνα εἰδῆς ὅσον ἐκτησάμην τὸν καρπὸν τῆς ἀρετῆς· καὶ τοῖς βαρβάροις τάδε <μὴ> δείξης, τοῖς μηδένα ἄλλον ἐπισταμένοις, ἢ τὸν τόνον καθηγητὴν, εἰ μᾶλλον εἶπω δάσκαλον τῆς Κρήτης², ὃς ἔμπροσθεν τῶνδε, χοῖρος καθέστηκεν σιτευτός. Δόξει σοι ἴσως ὁ λόγος βαρὺς, καὶ ἀνδρὸς φιλοῦντος, καὶ οὐ κατηγορίας λέγων καὶ τὸν ἔταιρεῖον, ἀλλ' ὡς οἶδας δίκαιον τοὺς ἀγαθοὺς ἐπαινέσθαι, τοὺς δ' αὖ πονηροὺς ψόγω περιβάλλεσθαι, ἵνα καὶ ἄλλοι οὐ γινώσκοντες ἀπαντῶνται. Ἐβουλόμην δὲ τὸ γένος αὐτοῦ <κατὰ> διαδοχὴν τοὺς ὀνομάσαι, ἀλλ' οὐ λέγω, καίπερ πάντων εὐχάριστοι, οὐ γὰρ μέμψις τοῖς νεκροῖς, ἀλλὰ τί μέρος ἐκ τῶν αὐτοῦ λέξω. Αὐτὸς αἰσχίστως ἀνατραφεῖς, κακῶς καὶ τὴν ἀρετὴν ἀσκήσας, βρενθύει καὶ ὑψηλοφρονεῖ μόνον, καὶ ἀπονενοημένος καὶ βάρβαρος ὢν μέγα κομπάζει, καὶ εἰ τοῦτ' ἀληθὲς ἔξεστ' ἰδεῖν, ὅρα ἢ τίνα τῶν ἱερῶν ἐδίδαξεν, ἢ τίνα τῶν νέων καλῶς ἐπαίδευσεν, ἢ φοιτητὴν τίνα πεποίηκεν, ἢ εὐγενεῖ καὶ τῇ πατρίδι εὐ ποιῶν καὶ ταῦτα γέρων.

Ἐν μόνον οἶδε, τὰ βιβλία πάντας ἀφαιρεῖν, ἐὰν δὲ τίς τί ἔχη, ὃ ὕβρις τῆς αὐτοῦ ἀπαιδευσίας ἐστί. Καθάπερ γὰρ τίς, ἀποσαπείς τοὺς πόδας τοῦ κρύους ἔν<εκεν>, <ἦ> τινος ἄλλου νοσήματος, ξυλίνους ποιήσας, περιπατεῖ βακτηρίᾳ ἐπιστηριζόμενος ἐν εἰ κρηπίδας πολυτελεῖς φορῶν, οὕτω καὶ αὐτὸς, βίβλοις πολλαῖς καὶ χρησίμοις χρῆται, ξύλινον ἔχων νοῦν. Προσέτι δέ, ἢ χρηστὴ κάμηλος, ἵνα τιμὴν αὐτῷ περιάψωμαι, μέγα γὰρ τὸ ζῶον καὶ δειλότατον πέφυκεν, καὶ τὸ ὑποπόφυρον ἰμάτιον ὃ ἔχει, πατρόθεν παρέλαβεν ὡς κληρονομίαν καινὴν ἐκείνω, συγγραῖσαι, τῆς φειδωλίας ἔνεκεν ἴσως, τῷ Πλάτῳ καθιδρῦσαι βούλετο. Ἄλλ' οἶμαι τὸν Χάροντα μὴ πορθμεῦσαι, ἵνα μὴ τὸ ἀκάτιον καταποντισθῆ, πάνυ γὰρ πονηρόν. Ἐν ἀγροῖς δὲ τύχη ἐνθερίσας μέγα τι ἐπιτήδευμα ποιεῖ, ὡς ἀγροῖκος γὰρ γεωργεῖ καὶ τὸ πτύον καὶ τὴν ἄρπην, τὰς χεῖρας πτύσας παραλαβῶν, τὸ ὑποπόφυρον ἀναπτυσσόμενος περιδιδήσας· τοῦτο δὲ ποιεῖ, ἵνα μὴ τι μικρὸν ἀποτίσῃ ὀβολόν. Ἐὼ δὲ τᾶλλα νῦν, μόνη γὰρ χρονικὴν ἂν εἶη ἢ αὐτοῦ διαγωγή, τότε δὲ χεῖριστον, καὶ ἔχω τῆς ἀρᾶς ἔνομον (sic) ὅτι, γέρων ὢν, γυναιμανῆς νῦν ἔγημε, μάρτυς τοῦ λόγου τὸ ῥητὸν “γέρων ἐραστῆς ἐσχάτη κακὴ τύχη”. Σημεῖον φανερόν τότε πᾶσι τῆς αὐτοῦ ἀκολασίας, ὅτι εἰ νῦν γέρων ἔγημε καὶ αἰεὶ κατακεκλεισμένος ἐπικάθηται, τὴν τῆς αὐτοῦ γυναικὸς κλειτορίδα τῷ λιχανῷ περισείων. Τὶ ἂν ἐποίησεν, ὅτ' ἦν νέος καὶ νέοις ὁμιλῶν; Ἄρ' ἐδίδασκειν, ἐπαίδευσεν, ἢ ταύτας ἀπεστρέφετο τί, ἢ καὶ ἀποστρέφεσθαι πάντας ἔργον χρηστοῦ παιδὸς ποιοῦντος;

---

22 ἀπεδήμησας : ἀπεδέμησας S ἦν : ἦ S 23 τοῖς τῆς : τῆς τοῖς S 25 πατρίδι οἰκῶν : πατρί διοικῶν S 27 εἰδῆς : εἶδης S 33 μέμψις : μέψις S 34 ἀνατραφεῖς : ἀναξαφεῖς S 35 ἀπονενοημένος : ἐνοημένος S 39 ἐὰν : ἐν ὃ ὕβρις : ἃ ὕβρεις S 42 πολυτελεῖς : πολυτελᾶς S 43 τιμὴν : τημὴν S ζῶον : ζων S 45 συγγραῖσαι : συγγιράσαι S 50 γέρων : γήρων S 52 ἐπικάθηται : ἐπικαίθηται S

---

1 Πιθ. Πρόκειται για τον Lazare Buonamici, καθηγητὴ στην Πάδοβα. Βλ. και την επιστολή που του απευθύνει ο Αλέξανδρος (επ. 22).

2 Ἴσως πρόκειται για το Γεώργιο Κορίνθιο, ο οποίος δίδασκε σε ελληνικό σχολεῖο στην Κρήτη. Βλ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικῆς ἀδελφότητος βενετίας στο ἰστ' αἰῶνα, ἐκδοσὴ του β' μητρώου εγγραφῶν (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σελ. 89.

Ταῦτα τοίνυν διὰ βραχέων τοῦ χρηστοῦ ἀνδρός, ἦνδὲ τι παρέλθωμεν αὐτὸς ἐπιτίθ<ησι>. Καὶ μὴ θαυμάσης, ὅτι ὀλίγον τι ὠνάμην τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων οὕτω ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ· οὐ γὰρ ἀμογητὶ καὶ ἀμελῶς ταῦτα μαθεῖν ἠρξάμην, ἀλλ' ἰδρῶτι καὶ πολλῶ μόχθῳ καὶ ἀγάπῃ ὑπερφυεῖ. Καὶ ταῦτα σοφοῖς καὶ ἀνδράσι γενναίοις, ὥστε καὶ τὴν μικρὰν τήνδε σοὶ πέμπω, ἀδελφῶ καθεστηκότι, ὡς τῆς ἀγάπης ἦν εἶχομεν ἄμφω συνήθεις. Ἐρρωσο, καὶ ἡμῖν τὴν ταχίστην ἑλληνιστὶ γράφε. Τὸν περιφανῆ κύριον Μαρτῖνον ὡς ἀπ' ἐμοῦ προσαγόρευσον, ὃ τὴν παροῦσαν, ἀντιβολῶ, δεῖξον, ἵνα σοὶ τῆς χαρᾶς μέτοχος γένη· εἴ γὰρ τῶν φιλτάτων. Πυανεψιῶνος νομηγία.

---

58 ἀμογητὶ : ἀμόγετι S 60 εἶχομεν : ἦχομεν S συνήθεις : συνηθεῖς S

[20] Ο Αλέξανδρος Νερούλης αφηγείται στον Ιάκωβο Διασωρινό ένα όνειρό του

Ο Αλέξανδρος απευθύνεται στον Ιάκωβο με παιγνιώδη διάθεση, περιγράφοντας ένα όνειρο που είδε με πρωταγωνιστή εκείνον, και δίνοντάς του, εν είδει ερμηνείας του ονείρου, κάποιες συμβουλές.

Supplement grec 1311, f. 57-58. Έκδοση (Ed. Part.): Φ. Μπουμπουλίδη, “Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 311.

Ἀλέξανδρος Ἰακώβω.

5 Γράμμα τι λακωνικὸν παρὰ σοῦ λαβὼν σήμερον, καὶ ταῦτα χρησμῶ ἔοικὸς οὐκ εἶχον, νῆ
τὸν φίλιον, διαγνῶναι τί λέξον ἔρχεται, ἀντ’ αὐτῶ τῶ ποιητῆ, χαρακτῆρι μοι καλῶ τῶν
γραμμάτων ἔξεστι δηλῶσαι. Οὐ θαῦμα δέ σοι τόδε, ἐς τὸν δελφικὸν τρίποδα διατρίβοντι καὶ
10 θεσπιωδοῦντι. Ἐμοὶ δέ, βαρβάρω ὄντι πολὺ καὶ δυσσύμβολον· οἴου δὲ τούτου, παρ’ ἡμῶν ἠδέως
ἀκοῦσαι νουθετούντων καὶ κηδομένων σου, δίκην ἀδελφῶν ἀντιβολῶ τὸν κακιστ’ ἀπολούμενον
ἀναγινώσκοντά με Διοσκουρίδην¹, τῶ ἴλιγγι τῆς συνεχοῦς ἀναγνώσεως, ὁ καλὸς εἶλεν ὕπνος καὶ
ταῦτα νήδυμος, ὡς ὁ ποιητῆς εἴρηκεν², καὶ μοι ὄνειρον προσήγαγεν ὑπὲρ κεφαλῆς· Ἐδόκει γάρ
10 μοι ἐν Παταβίῳ διατρίβοντι καὶ σοι συνόντι, παῖδας τινὰς ὄρᾶν, καὶ ταῦτ’ ἔρωτος ἀξίου κύκλω
σου περιπολοῦντας, ἀναγινώσκοντος, καὶ τῶ θάμβει κατασχεθεὶς ταχέως ἐξηγρόμην.

Τῶ, εἰ δ’ οὕτως ἔχει, ὅπερ καὶ οἶμαι, οὐ γάρ μοι μάτην ὁ θεῖος ἐπῆλθεν ὄνειρος. Τιμίως
αὐτοῖσι ὁμίλει ἀξιῶ πρὸς τοῦ Θεοῦ, δουλώσας τὸ ἄλογον τῆς ἐπιθυμίας καὶ κοσμίως
ἀναγίνωσκε, ἵνα τι κερδάνης. Ὅρα δὲ, μὴ παρὰ μηροῖσι πλήξης μηρούς³, αἰσχύνης γὰρ ἄξιον
ὑπερφυοῦς καὶ τὸ πάντων χειρὸν παιδείας ἀφαίρεσις. Οὐδὲν ἄλλο, σοφὸς γὰρ εἶ.

7 Διοσκουρίδην : Διοσκορίδην S 10 περιπολοῦντας : περιπολοῦντος B ἀναγινώσκοντος om. B

1 Πιθανῶς αναφέρεται στο Διοσκορίδη Πεδάνιο, ἰατρό του 1ου αἰῶνα μ.Χ., καὶ το ἔργο του “Περὶ ὕλης ἰατρικῆς”.

2 Ἰλιάδα, Β.2. T.W. Allen, *Homeri Ilias*, vols. 2-3. Oxford, 1931

3 Anacreon Fragment 49. D.L. Page, *Poetae melici Graeci*. Oxford, 1962

[21] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιάκωβο Διασωρινό

Ζάκυνθος

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 58-59.

Ἀλέξανδρος τῷ σοφῷ Ἰακώβῳ.

Εἶ μὲν τινι γράμμα πρὸς ἡμᾶς ἐπιδοίης, ὡσπερ καὶ εἰκός, ἅτε δὴ ἡμέτερος ὢν καθηγητής, ἀντεπιστείλαιμί σοι καὶ αὐτός, ἀφορμὴν λόγων ἐκ τοῦ γράμματός σου πεπορισμένος. Εἶ δὲ σὺ μὲν σιωπῶης, ἐμὲ δὲ λέγειν βούλοιο, παντάπασί μοι δοκεῖς τοῦ προσήκοντος ἐπιλελῆσθαι· δεῖ γὰρ τὸν μὲν εἰδότα λέγειν, τὸν δὲ μή, σιωπῶντα ἀκροᾶσθαι. Ἄλις τοίνυν ἔστω σοι τόγε νῦν εἶναι τοῦτο εἰδέναι, ὅτι τε εὖ ἔχω τοῦ σώματος, καὶ προσαγορεύω σε καὶ ἀσπάζομαι. Ἔρρωσο. Ἐκ Ζακύνθου.

Lazare Buonamico.¹

---

4 σιωπῶης : σιωπάης S   5 εἰδότα : εἰδότο S

---

1 Ο Αλέξανδρος στέλνει την επιστολή στον Lazare Buonamico, καθηγητή του πανεπιστημίου της Πάδοβας. Από εκεί προφανώς παραλαμβάνει τις επιστολές του κατά την περίοδο εκείνη ο Ιάκωβος.

[22] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Λάζαρο¹

Ο Αλέξανδρος Νερούλης ζητά τη βοήθεια του Λαζάρου για μία προσωπική του υπόθεση: Τον αναγκάζουν να μεταφερθεί από τη Φεράρα όπου εργάζεται τώρα, στην Πάδοβα, για να διδάξει στο εκεί ελληνικό φροντιστήριο. Ο ίδιος δε συμφωνεί, αλλά φοβάται ότι η άποψή του δε θα ληφθεί υπ όψη, γι' αυτό ζητά από το Λάζαρο να μεσολαβήσει στον Καρδινάλιο για την υπόθεσή του.

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f.59-61.

Ἀλέξανδρος τῷ σοφῷ Λαζάρῳ εὖ πράττειν.

Ἀναγκάζουσί με, καὶ ὀλίγου δεῖν καὶ ἀπειλὰς ἐπισειούσι τυραννικῶς, ἐφ' ᾧ μὲ ἐς τὸ τοῦ Παταβίου φροντιστήριον ὡσαι οἱ ἐνθάδε ἄρχοντες, καὶ γὰρ, ὡς αὐτοὶ φασί, δέονται καὶ Ἕλληνας ὑφηγουμένου τὴν ἑλλάδα φωνήν, καὶ πόνον ὑποφέρειν δυναμένου². Ἐγὼ δὲ τοῦτο καὶ ἀπανηνόμην καὶ ἀπαναίνομαι, ἅτε φροντίδων ἄπειρος, καὶ ἡσύχου καὶ φιλοσόφου ζωῆς ἐπιθυμῶν, καὶ οὐ κρότοις χαίρων ὡσπερ ἐν θεάτρῳ. Εἰ μὲν οὖν εἰδείην τὸν αἰδεσιμώτατον καρδινάλην ἀσμένως μὲ ὑποδεξόμενον, πρὸς δὲ καὶ εἰ πρὸς αὐτὸν ἐπιστέλλοιεν, ὥστε με ἀποπέμψαι μηδαμῶς τοῦτο ποιήσοντα, πάλαι ἂν ἐς Φερραρίαν ἀπῆλθον. Νῦν δὲ καίπερ τόδε οὐ μετρίως δεδιῶς πορεύομαι μέντοι ὡς αὐτόν, τὸ δὲ ἐκβησόμενον οὐκ οἶδα.

Σὺ δὲ χαρίοι μοι τὰ μέγιστα, εἰ, ἃ μοι ὑπέστης γράμματα συστατικὰ πέμψειας πρὸς αὐτόν, προσθεῖς καὶ τόδε: ὅτι ὡς ἐγὼ ἐκείνον προτιμῶ τῆς τῶν Ἐνετῶν ἀριστοκρατείας, οὕτω δὴ κάκεῖνον εἰκῶς ἡμᾶς τε φιλεῖν καὶ μὴ παραχωρεῖν ἑτέροις, καὶ εἴ τι καὶ μηδενὸς ἀμέλει τοῦ συνοίσοντος, τοῦτο εἰδῶς ὅτι οὐκ ἀχαρίστῳ χαριῆ. Ὅτι δ' ἂν μέλλεις ποιεῖν διαταχέως ποιεῖ· ἐγὼ γὰρ αὐρίον ἀπέρχομαι.

Ἐρρωσο, καὶ ἐς Φερραρίαν οὔσιν ἀντεπίστελλε, περαινῶν αὐτῷ καὶ προτρέπων ἀντέχεσθαι ἡμῶν καὶ μὴ παραχωρεῖν ἑτέροις· δίκαιον γάρ, ἐπεὶ καὶ μισθὸν παρ' αὐτοῦ εἰληφῶς ἔχω.

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ φιλάτῳ μοι ἀδελφῷ κυρὶ Λαζάρῳ. Τδαμπασῶ (sic).

5 ἀπανηνόμην : ἀπανηνάμην S ἀπαναίνομαι : ἀπανένομαι S 7 ὑποδεξόμενον : ὑποδεξώμενον S
16 παραχωρεῖν : παραχωρῶν S

1 Παραλήπτης είναι ο Lazare Buonamici, ο οποίος κατείχε έδρα καθηγητή στην Πάδοβα από το 1530. Βλ. Κατάλογος της BnF, Supplement grec 1311, επ. 33 ("Alexandre Neroulis a Lazare [Buonamici]") και Φ. Μπουμπουλίδης, "Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7", σελ. 312, επ. 34.

2 Ο Νερούλης καλείται να διδάξει της Πάδοβα ως καθηγητής ελληνικών. Λ. Χ. Ζώης, «Αλέξανδρος ὁ Νερούλης», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 15 (1939), σ. 82.

[23] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στον Ιωάννη¹

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 69.

Ἀλέξανδρος Ἰωάννη.

Δι' ἔτους ἡμῖν ἀφικνεῖται παρὰ σοῦ γράμματα, ὡσπερ καὶ τοῦτο ὠρῶν φερουσῶν· ἐμοὶ μὲν οὖν ἴσως ἡδίων οὗτος, ἢ ὃν ἐκτρέφουσι μηνῶν κλάδοι καὶ γεωργοί, καὶ σοῦ γοῦν οὐθ' ἰκάνω ἵνα μοι τὴν ταχίστην γράψης, καὶ ταῦτα ἦν τι καινὸν ἢ Κνωσσόθεν ἢ ἀπὸ Χίου. Ἐρρωσο. Τῷ σοφωτάτῳ κυρίῳ Ἐρμοδώρῳ τῷ Ληστάρχῳ.

Τῷ αἰδεσιμωτάτῳ καὶ συνετωτάτῳ ἀνδρὶ καὶ κυρίῳ κυρίῳ Ἐρμοδώρῳ Ληστάρχῳ τῷ σοφωτάτῳ.

---

¹ Πιθ. Μινδώνιος ο οποίος είναι επίσης μαθητής του Ερμοδώρου Λήσταρχου, όπως και ο Αλέξανδρος. Η επιστολή αποστέλλεται στη διεύθυνση του κοινού τους καθηγητή (βλ. και BnF, Catalogue des manuscrits grecs, p. 588)

[24] Ο Αλέξανδρος Νερούλης στο Ζακυνθινό αρχιερέα Ιωαννίκιο¹

Ο Αλέξανδρος ενημερώνει με λύπη του τον Ιωαννίκιο για τις άσχημες συγκυρίες που τον ανάγκασαν να μεταφερθεί στη Βενετία, και οι οποίες σχετίζονται με ένα κλίμα δυσμένειας που επικράτησε εναντίον του στο ναό του Παντοκράτορα, στη Ζάκυνθο. Ο Αλέξανδρος κλείνει με εγκάρδιους χαιρετισμούς προς όλους τους ιερείς και φίλους.

<Βενετία>

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 95-97.

Τῶ θεοφιλεστάτῳ καὶ ψυχῇ καὶ σώματι λελαμπρισμένῳ Ἰωαννικίῳ, ἄκρῳ ἀρχιερεῖ καὶ συμπολίτῃ ἡμῶν, χαίρειν.

Ἔρρομαι δὲ καὶ ἐγὼ αὐτός, Ἀλέξανδρος Νερούλης, τὰ πάντα σὸς ῥήτῳ. Ἐκ τῆς εἰς Ἑνετίας δε γεινομένης μοι ἐπιδημίας, ἧς ἴσθι οὐδέποτε εὐφράνθην, ἐκ τῶν ἀλιτηρίων τινῶν τῆς ἡμετέρας πατρίδος τῶν μηδέποτε ληγόντων ἀνοίας, τῶν τύφοις φερομένων παλαιότεροις, οἱ ἐν τῷ πανσέπτῳ καὶ θείῳ ναῶ παντοκράτορος, εἴρξαν ἐμὲ τοῦ λέγειν οὐς οὐχ εἶχον βία εἰ παρακλήσει, ἀλλ' ἐπεικεῖα δὲ καὶ πολλῇ φιλανθρωπία, δι' ἣν ἔχω πρὸς ἅπαντας καὶ πολλὰ μᾶλλον πρὸς τοὺς ἡμῶν συνηλικιώτας· τὴν μὲν ἑαυτῶν εἰς ἐμὲ δυσμένειαν ἔκδηλον καθιστάντες, ὡς νουεχέστατοι πάντων, τοῖς δε ἑαυτῶν διδασκάλοις ὑψαυχενοῦντες οὐδὲ Χριστόν βούλονται ἀκούειν ἢ πιστεύειν. Ἐγὼ δὲ, τούτων εὐνοία συμπεριενεχθεῖς, μετ' ἄχθους ἐνταῦθα δ' ἀφικόμην, καὶ τοῖς πᾶσι καθὼς ἔπρεπεν ἐφηγησάμην. Σὺν δὲ τούτοις, ὁσημέραι πρὸς τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν εὐχομαι ὁμοφύλους αὐτοὺς ἐμὲ καταστῆσαι, καὶ ἀκροατὰς πάλιν τῶν θείων λογίων τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου καταξιῶσαι. Εἰ δὲ τούναντίον ἐκδεχόμενοι καὶ τῇ συμφύτῳ κακοηθείᾳ τὸ ἀγαθὸν ἀποβάλλοντες καὶ διηνεκῶς ἐπὶ τὸ φαῦλον ἐκνεύοντες, οὐ μόνον τὴν ἀτίμητον πολιτείαν τοῦ λόγου ἀποφεύξωσι, ἀλλ' ἐπὶ τὸ χεῖρον τοῦ βορβόρου βίου καὶ τῆς ἀνοίας προσπταίσωσι, καὶ μετ' αἰφνιδίου θανάτου καὶ ταραχῆς τῆς αἰωνιζούσης κολάσεως τεύξονται· καθήκει τοίνυν αὐτοῖς ταῦτα.

<...> ἐπίσκοπε καὶ ἔξαρχε τοῦ γένους ἡμῶν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ ὧν μοι γέγραφας, σὺν τῷ εὐγενεῖ κυρίῳ Γαγᾶ Φραγκίσκῳ σοὶ πέμπω, χάριν φιλίας ἔνεκεν. Καὶ ἐφ' ὧτιν οἶός τ' εἰμί, πεποithώς χρῶ ἡμᾶς τῆς σῆς βουλομένης ἀδιστακτῶς γράφειν τιμότητος. Ἔρρωσο, καὶ τοὺς σοὺς πάντας ἱερεῖς τε καὶ φίλους, εἰ δὲ καὶ εὐπατρίδας πλουσίους καὶ μὴ πλουσίους, ἀπὸ γεραιῶν καὶ νηπίων μέχρι τῶν ὑπομαστιαίων, ὡς ἀπ' ἐμοῦ ἀξιοῦντι σε προσαγόρευσον. Ἀνδρείαν δὲ Λήσταρχον σὺν τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ὡς ἀληθῶς θεολόγῳ ποθεινοτάτῳ μοι πρεσβυτέρῳ, καὶ Νικόλαον υἱὸν Βενεδίκτου αἰδεσιμωτάτου ἱερομονάχου καὶ πνευματικοῦ ἡμῶν² τοὺς σοφοὺς, φῆς αὐτοῖς ὅτι ἐξόχως πάντων πολλάκις ἀσπάζομαι.

10 ἦ : εἰ S 16 αἰφνιδίου : ἀφνιδίου S

1 Για τον παραλήπτη διαβάζουμε στον κατάλογο της BnF (Supplement grec 1311, p. 588, n. 47), “*un archipretre natif de Zante, nomme Joannicios*”, ενώ ο Μπουμπουλίδης τον ταυτίζει με κάποιον Ιωαννίκιο Μαρκόπουλο, που κατέφυγε στη Ζάκυνθο μετά το 1540 (Φ. Μπουμπουλίδης, “Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 318, σημ. 4). Ενδέχεται να πρόκειται για τον Κερκυραίο ιερωμένο και λόγιο Ιωαννίκιο Καρτάνο, Φ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο 1στ' αιώνα, έκδοση του β' μητρώου εγγραφών (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σελ 108.

2 Ο Βενέδικτος που αναφέρεται ως πατέρας κάποιου Νικολάου, είναι πιθανώς ο εφημέριος του Αγ. Γεωργίου των Ελλήνων το 1549. Βλ. Μαυροειδή, ο.π., σελ. 34 και σημ. 10.

[25] Ο Αλέξανδρος Νερούλης ζητά βιβλία από το Γεώργιο Κορίνθιο¹

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 1.

Βενετία
3 Ιουλίου 1550

Ἀλέξανδρος Νερούλης τῷ σοφῷ Κορινθίῳ, αφν μεταγεινιῶνος τρίτη ἴσταμένου, Ἐνετίαις.

Ἀντιβολῶ σε τὸν μεγαλόψυχον καὶ πολιτικὸν φιλόσοφον κα τῶν νῦν σοφῶν, παρέξειν τοίνυν τῷ ἔμῳ παιδί τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους δεινοτάτην Ῥητορικὴν, καὶ αὐτὰς τὰς λέξεις τῶν αὐσονίων εἰς ἑλληνικὴν διάλεκτον ἀντίγραφόν μοι πέμψειν ἐς τὴν αὔριον πρὸς θεοῦ.²

Ἐρρωσο. Ὁ σὸς τὰ πάντα.

---

2 παρέξειν : παρέχειν sed παρέξειν supra S

1 Με την προσφώνηση “τῷ σοφῷ Κορινθίῳ” ο Νερούλης, στις τρεις σύντομες επιστολές που βρίσκονται στα πρώτα δύο φύλλα του Sup. Grec 1311, αναφέρεται στο Γεώργιο Κορίνθιο (βλ. τις άλλες δύο, σελ 32 και 33). Η ταυτότητα του παραλήπτη επιβεβαιώνεται και από την έκδοση Legrand της τρίτης από τις επιστολές αυτές. Για το Γεώργιο και για τις τρεις επιστολές βλ. Legrand, t.1, p. 252-253. Εδώ πληροφορούμαστε επίσης ότι ο Γεώργιος έχει κληρονομήσει τη βιβλιοθήκη του Μάρκου Μαμουνά, δανείζοντας με ευχαρίστηση στους συμπατριώτες του τα συγγράμματα που είχαν ανάγκη. Οι τρεις αυτές επιστολές λοιπόν, μας προσφέρουν ένα δείγμα αυτής της συνεργασίας του Νερούλη με το Γεώργιο Κορίνθιο, την οποία ο πρώτος θα πρέπει να εκμεταλλευόταν αρκετά συχνά, όπως προδίδει η οικειότητα του ύφους και η συντομία των επιστολών αυτών. Βλ. επίσης Στ. Κακλαμάνη, “Το επιστολάριο του Κρητικού λογίου Αντωνίου Καλλέργη (1542 Μαρτ. 25 – 1543 Ιαν. 10)”, *Πρακτικά του Ε’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο Κρήτης 1986, σελ. 154. Εάν ο Γεώργιος παραμένει στη Βενετία, οι επιστολές αυτές μεταφέρονται από το ίδιο “παιδί” που στέλνει ο Αλέξανδρος για να πάρει και να επιστρέψει τα βιβλία στον Κορίνθιο.

2 Τα έργα που ζητά ο Αλέξανδρος είναι η *Ρητορική* του Αριστοτέλη, και ένα αντίγραφο κάποιου λεξικού της λατινικής γλώσσας. Ο πληθυντικός της λέξεις “αυσονίων” δεν επιτρέπει να υποστηρίξουμε με ασφάλεια ότι πρόκειται για χειρόγραφο του έργου του Αυσονίου *De differentiis verborum*, σε ελληνική απόδοση. Θα μπορούσε εδώ ο Αλέξανδρος να αναφέρεται σε ένα οποιοδήποτε λεξικό της λατινικής γλώσσας.

[26] Ο Αλέξανδρος Νερούλης ζητά βιβλία από τον Γεώργιο Κορίνθιο

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 1r.

Βενετία
6 Ιουλίου 1550

Ἀλέξανδρος τῷ σοφῷ Κορινθίῳ, αφν μεταγεινιῶνος ἔκτη ἰσταμένου. Ἐνετίαις.
Τὰ βιβλία τῆς σῆς μεγαλοπρεπείας ἀεὶ ἐπιζητῶ. Νυνὶ δὲ διὰ τοῦ παιδὸς παρέχε μοι τὸ τῶν
Ἰταλῶν καὶ Ἑλλήνων λεξικόν, καὶ γὰρ ἴδιον εἶναι τῇ σῇ μεγαλοψυχίᾳ τὸ εὐεργετεῖν, καὶ ἐλπίζω
διὰ τῆσδε τῆς παρακλήσεως μὴ ἀποτυχεῖν.

---

2 σῆς sup. l : ὑμετέρας S παρέχε : πάρεξόν sed δός sup. l. S

[27] Ο Αλέξανδρος Νερούλης ζητά βιβλία από το Γεώργιο Κορίνθιο

Supplement grec 1311, f. 2. Έκδοση: E. Legrand, B.H., t.1, p. 253.

Βενετία
24 Ιουλίου [1550]¹

Ἀλέξανδρος Νερούλης τῷ σοφῷ Κορινθίῳ, Ἐνετίας.

Καθ' ἡμέραν τῆ σῆ φιλοσοφία οὐ παύομαι χρώμενος βιβλίοις. Καὶ γὰρ συμβέβηκε δέ μοι τὸ τῆς φυσιολογικῆς ἀληθοῦς προφητείας: “ἔλαφος τρέχει ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων”², κάγῳ τρέχω εἰς τὴν πηγὴν τῶν σῶν βιβλίων, διψῶν ἐμὲ ποτισθῆναι ἐξ αὐτῶν. Ἄξιῳ σε τοίνυν δοῦναι τῷ παιδί τὰς τοῦ ἠθικωτάτου Εὐριπίδου δεκαεπτὰ τραγωδίας³ καὶ Φρυνίχου ἀττικωτάτου ἐκλογὴν. Αφμ, μεταγεινιῶνος ζ' φθίνοντος, ἤγουν κδ' ἰουλίου.

---

5 δεκαεπτὰ : ἑπτὰ S

- 1 Διορθώνουμε ἐδῶ τὴν ἀναγραφόμενη στὸν S καὶ στὴν ἐκδοση Legrand χρονολογία, ἀπὸ 1540 σὲ 1550, καθὼς παρουσιάζει πολὺ μεγάλη ομοιότητα με τὶς ἐπιστολές 25 καὶ 26, ποὺ ἐστάλησαν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1550. Οἱ τρεῖς ἐπιστολές ἀκολουθοῦν μίᾳ κοινῇ γραμμῇ: ὁ Αλέξανδρος Νερούλης ζητᾷ με συντομία κάποια βιβλία, στέλνοντας ἓνα νεαρὸ ἀγόρι ποὺ ἔχει στὴν υπηρεσία του γιὰ νὰ τα παραλάβει ἀπὸ τὸ Γεώργιο Κορίνθιο. Καὶ στὰ τρία αὐτὰ σημειώματα ἀναφέρεται αὐτὸς ὁ νέος ὡς τὸ «παιδί». Ἄλλο κοινὸ στοιχεῖο εἶναι τὸ λοιπὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν: πέραν τοῦ παραπάνω αιτήματος, ἡ κάθε ἐπιστολή περιέχει ἐπίσης μίᾳ σύντομη φιλοφρόνηση πρὸς τὸν παραλήπτη, καὶ τίποτε ἄλλο. Ἐπίσης, καὶ οἱ τρεῖς ἐπιστολές στέλνονται μέσα στὸν Ἰούλιο, ὥστε μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὴ συγκεκριμένη περίοδο Αλέξανδρος καὶ Γεώργιος ζοῦσαν ἀρκετὰ κοντὰ, κι ἐτσι ὁ Αλέξανδρος μπορούσε νὰ «εκμεταλλεῖται» με μεγάλη συχνότητα τὴν προθυμία τοῦ Γεωργίου νὰ του δανεῖζει βιβλία ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιοθήκη του. Εἶναι λοιπὸν λογικότερο νὰ ὑπάρχει ἐδῶ ἓνα λάθος στὴν ἀντιγραφή («αφμ» ἀντὶ γιὰ «αφν»), παρά νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἓνα τόσο συγκεκριμένο μοτίβο σὲ ἀπόσταση 10 ἐτῶν.
- 2 *Ψαλμοὶ Δαυὶδ*, 41.1. Ὁ Νερούλης ἐδῶ ἀναφέρεται ἐμμέσως στὴν πλούσια βιβλιοθήκη ποὺ ἔχει στὴν κατοχή του ὁ Γεώργιος (Μπουμπουλίδης, “Τὸ ἐπιστολάριον τοῦ Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 299.)
- 3 Πιθανῶς ἡ ἐκδοση τῶν δεκαεπτὰ τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδη ἀπὸ τὸ Μάρκο Μουσσούρο (Βενετία, 1503-1504). Βλ. Κ. Σπ. Στάκος, *Οἱ ἐλληνικὲς ἐκδόσεις τοῦ Ἀλδου καὶ οἱ Ἕλληνες συνεργάτες του*, Ἀθῆνα 2015, σελ. 186.

Το επιστολάριο
του Ιάκωβου Διασωρινού
(Επιστολές 28-38)

[28] Ο Ιάκωβος ζητά από τον Αλέξανδρο να του στείλει αυγοτάραχο στη Βενετία¹

Ο Ιάκωβος βρίσκεται σε δύσκολη οικονομική κατάσταση και ζητά από τον Αλέξανδρο να του στείλει αυγοτάραχο. Του εξηγεί πού θα το βρει κι έπειτα τον διαβεβαιώνει ότι θα τον αποζημιώσει άμεσα, είτε με χρήματα είτε με ο,τι άλλο θέλει.

Βενετία
23 Ιανουαρίου 1544

Supplement grec 1311, f. 23-25. Έκδοση (ed. Part.): E. Legrand, B.H., t. 1, p. 298 (“Αντιβολῶ ... γενέσθαι.”), Φ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 306 (“Αντιβολῶ ... τινὶ βούλει).

5 Ἰάκωβος Διασωρινὸς τῷ τιμίῳ καὶ λογίῳ κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ τῷ Νερούλῃ εὖ πράττειν. Δεῖ τὸν τὴν ἀληθῆ κεκτημένον σοφίαν, μὴ μόνον παρόντων ἀλλὰ καὶ μακρὰν ἀπόντων τῶν φίλων μεμῆσθαι, ὁ σοφὸς εἴρηκεν Ἰσοκράτης. Ὡ μὲν ἐπόμενος καὶ τὸ τῆς φιλίας σημεῖον δεικνύων ἐγώ, πολλὰς σοι γέγραφα, καὶ νῦν τοῦτ' αὐτὸ ποιῶν οὐ παύομαι. Τὴν δέ σοι γράφω, ἢ με ὑγιαίνοντά σοι δηλώσαι, καὶ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν τῷ σῶ διατρίβοντας προσαγορεύειν με σαφηνεῖ.

10 Πρὸς δέ γε τούτοις, καὶ χάριν τινά με παρά σοῦ εἰληφέναι βουλόμενον, ἥς ἐλπίζω μὴ ἀποτυχεῖν, καὶ ταῦτα ἄνευ τινὸς ζημίας: Ἀντιβολῶ σε τοῖνυν ζητῆσαι εὐρεῖν, ἐμοῦ γε ἔνεκεν, ὠτοάριχα, ἃ τινὲς κοινῶς αὐγοτάραχα λέγουσιν, στατήρων τεσσάρων, φημὶ δουκάτων, ἢ παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἱερέως κυρίου Θεοδώρου, ἢ παρὰ τοῦ ὀσιωτάτου ἱερομονάχου κυρίου
15 Μανασσῆ, οἱ τὴν τῶν ἰχθύων ἔχουσιν ἄγραν, ἢ παρὰ τινος ἄλλου. Καὶ μὴ με τῆς αἰτήσεως ἀποστερήσεις, πένητα ὄντα· καὶ ποτε ἡμεῖς μέχρις χαλκοῦ ἀποτίσομεν. Ἐγὼ γάρ, σοῦ γράψαντος, παρέξω κυρίῳ Μάρκῳ Σαμαριάρῃ τὰ χρήματα², ἢ ἄλλω τινὶ βούλει, ἢ, εἰ μὲν μέλλεις πρὸς ἡμᾶς ἐλθεῖν, αὐτὸς εὐδοθθεὶς λήψη, ὃ καὶ πρὸς τῆς φιλίας ἱκετεύω μὴ ἄλλως γενέσθαι. Εἰ δὲ αὐτὸς οὐ
20 δυνήσῃ, τινὸς ἔνεκεν ἐμποδῶν ἰσταμένου σοι, παραδοὺς τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἱερεῖ κυρίῳ Θεοδώρῳ, ὡπτι γράφω, παρότρυνον πέμψειν. Ἐγὼ δὲ τάπιτούτοις δράσω, ἃ καὶ τυγχάνω γράφω ἐκείνῳ. Σὺ δὲ πρὸς τοῦ Θεοῦ ὅσον δύνασαι ποίει, δεικνύων τὴν πρὸς ἐμὲ φιλίαν, πάνυ γὰρ τούτων δέομαι.

Ἡμᾶς δ' ἐς τᾶλλα δούλους ἕξεις ὑπηρετεῖν σοι. Περὶ δὲ τῶν χρημάτων, εἰ μὲν στελεῖς, μὴ ἐνδοιάζεις· οἶδας γὰρ ὅτι πένης μὲν εἰμί, ἀλλ' ὅμως, τὸ κατ' ἐμέ, εὐεργέτης καὶ ἐλεύθερος οὐχ ἦττον τῶν εὐπορούντων.

Ἐρρωσο, καὶ τὴν ταχίστην ἀντίγραψον. Τοῦ ἀφμδ γαμηλιῶνος ὀγδόῃ φθίνοντος. Ἐνετίησι.

5 δηλώσαι : δηλώσοι S 9 αὐγοτάραχα S L : ἀβγοτάραχα B 10 τοῦ L : τοὺς S 14 λήψη S : om. L

1 Το αίτημα αυτό του Ιακώβου προδίδει σημαντική οικονομική δυσπραγία. Για το ζήτημα βλ. Legrand, t.1, p. 298: “A Venise, Diassorinos se trouvait denue de ressources et reduit a un etat tres voisin de la misere”.

2 Ο Μάρκος Σαμαριάρης, ο οποίος επρόκειτο προφανώς να ταξιδέψει στη Ζάκυνθο, ήταν συνεργάτης του Ν. Σοφιανού στο τυπογραφείο του στη Βενετία. Legrand, t.1, p. 272. Για σχετική βιβλιογραφία βλ. και Εισαγωγή, σελ. ix και σημ. 44.

[29] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Αλέξανδρο Νερούλη

Ο Ιάκωβος εκφράζει αρχικά ένα παράπονο: θεωρεί ότι τόσο ο Αλέξανδρος όσο και ο κοινός τους κύκλος τον έχουν παραμερήσει. Στη συνέχεια απολογείται για την γκρίνια του, ζητά να λάβει γρήγορα απάντηση, και ενημερώνει τον παραλήπτη ότι ο Ερμόδωρος στέλνει χαιρετισμούς από τη Ρώμη, καθώς και μία επιστολή που βρίσκεται συνημμένη σε αυτήν εδώ.

<Βενετία>¹

20 Μαΐου 1544

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 55-56.

Ίακωβος Ἀλεξάνδρω.

Πολλάκις μὲν, ὧ θαυμασιώτατε, τὸ τοῖς πολλοῖς θρυλούμενον ἐννοήσας, ὡς
 εὐδαιμονούντων δυστυχεῖς ἀπωθοῦνται, καὶ δυσγενῶν εὐπατρίδαι ὀλιγοροῦνται, ἑμαυτὸν
 5 ἔπειθον μὴ ταῦτὸ τοῦτο τοῖς πᾶσι διατελεῖν, ἀλλ' ἰδιώταις τε καὶ μόνοις βαρβάρους. Νῦν δ' ὡς
 ἔοικε, καὶ τῆς τῶν σπουδαίων ἀπέτυχον ἐλπίδος, κ' οὐδὲν ἐμποδῶν μοι οὕτως ἔχειν ἐπίστασθαι,
 καὶ μὴ τῷ δήμῳ πιστεύειν. Ὅρῳ γὰρ ὑμᾶς ἅπασι γράψαντας, ἐμοὶ δὲ πονήματι, κάθλιῳ ὄντι,
 οὐδένα ποιήσαντας λόγον, ὡς ὁ δελφικὸς τοῖς πάλαι Μεγαρεῦς. Καὶ ταῦτα σοι δούλῳ προσηνεῖ
 τῇ καρδίᾳ ἐκάστοτε πεφυκότι, καὶ συνελόντι φάναι, τὴν σὴν οὐ λήγοντι καλοκαγαθίαν ἐπαινεῖν,
 10 καὶ τὰ σὰ πολλοῦ ἄγειν διὰ λόγου, μάρτυς ὁ ἐν οὐρανῷ· πῶς γὰρ οὐ, τοιούτου σου ὄντος
 γενναίου καὶ χρηστοῦ; Ἄλλ' ἴσως ἄλλο τί σοι τὸ κωλύον μὴ γράφειν δέ τῳ.

Τιμώτατε, μὴ τι σαυτὸν ἀνιάσης, τοσοῦτον ἐμοῦ σχετλιάζοντος. Ἴσως δὲ μὴ οὕτως ἔχον
 τὸ πρᾶγμα, εἰκῆ μεμψιμοιρῶν καθέστηκα, ὅπερ καὶ οἶομαι, ὡς αὐτὸς ῥαδίως τὴν ταχίστην
 γράψων τὸ πάθος μ' ἀφαιρήσεις.

15 Ὁ ἐμὸς καθηγητὴς καὶ δεσπότης, Ἐρμόδωρος φημὶ ὁ Πάσκιος, ἐν Ῥώμῃ διατρίβων,
 ἅπαντας προσαγορεύει², ὡς αὐτὰ ἐκείνῳ πεμφθέντα ὑμῖν δηλώσει γράμματα.
 Αφμδ, μηνὸς σκιρροφοριῶνος εἰκάδι.

Πρὸς τούτοις καὶ τὰ τακτικὰ εἰ ἐλλείψω μήνυσον, εἰ γὰρ οὐ, δεύτερον ἐπιστελῶ σοι. Οὐ
 γὰρ μακαρίοις ὑπηρετεῖν καθέστηκα ῥαθυμῶν, ὥστε ἐκ τῶν δυνατῶν ἔτοιμός σοι δουλεύων
 πέφυκα. Αὐτὸς δὲ μὴ ἀμελῶν γράφε μοι εὐφραινομένῳ.

2 θρυλούμενον : θρυλλούμενον S ἐννοήσας : ἐνοήσας S 3 εὐδαιμονούντων : εὐδαιμονοῦντες S

6 μὴ transp. a. τῳ δήμῳ : μὴ a. οὕτως S πιστεύειν : πιστεύον S πονήματι : πόνησι S

κάθλιῳ : κάθλιος S 7 Μεγαρεῦς : Μεγαρεῦον S 8 καλοκαγαθίαν : καλοκαθίαν S

11 ἀνιάσης : ἀνιήσης S 13 γράψων : γράψον S 15 πεμφθέντα : πεμφθέν S 17 τὰ : τὸ S

ἐλλείψω : ἐλείψω S ἐπιστελῶ : ἀπιστελῶ S 18 δουλεύων : δουλεύον S

1 Υποθέτουμε ότι ο Ιάκωβος βρίσκεται στη Βενετία, καθώς αυτό προδίδει η αλληλογραφία που ανταλλάσσει με τον Αλέξανδρο την περίοδο εκείνη, από το Γενάρη του '44 τουλάχιστον και ως τους πρώτους μήνες του '45. Βλ. Legrand, t.1, p. 298.

2 Ερμόδωρος Μιχαήλ Λήσταρχος. Βλ. Και Legrand, t. 1, p. 255.

[30] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Ίανο Μινδώνιο¹

Ο Ιάκωβος αρχικά απολογείται που, λόγω ασθένειας, άργησε τόσο να επικοινωνήσει. Στη συνέχεια εκφράζει το παράπονό του, γιατί -όπως πληροφορήθηκε- ο Ίανος τον συκοφάντησε σε τρίτους, θέτοντας έτσι σε κίνδυνο την υπόληψή του αλλά και την επαγγελματική του εξασφάλιση στη Βενετία. Κλείνοντας, ο Ιάκωβος απαντά σχετικά με κάποια ερώτηση του Ιωάννη για τα δρομολόγια των πλοίων από την Κρήτη, χλευάζοντας την άγνοια του συντρόφου του, και τον ενημερώνει ότι η Κανάλα δεν έφτασε ακόμη στη Βενετία, και ότι ο Ματθαίος θα παραμείνει εκεί.

Βενετία
6 Ιουλίου 1544

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 61-66.

Χθὲς τὰ παρὰ σοῦ δεξάμενος κομισθέντα, καὶ τὸ νῦν τῷ τοῦ εὐγενοῦς σου δέσποτα
θεράποντα, λίαν ἐχάρην σοι ὑγιαίνοντι, ἐν οἷς ἀμελείας ὡς ἔοικέ με σκόπτεις, τῷ καὶ ταύτην σὲ
εἶναι μίαν ταῖς πολλαῖς ἀριθμουμένην προγεγραμμέναις φάσκειν ἐπιστολαῖς, σὺ τὰ παρ' ἡμῶν
οὐκ εἰδώς. Πληθωρικὸς γὰρ τυχῶν ὁ πένης ἐγώ, ἐπὶ τῇ τοῦ θυμοφθόρου καὶ ταῦτα κυνὸς
ἐπιστολῇ, κεφαλαλίαν τὴν ἐκ τοῦ φλέγματος νενόσηκα, ἢ μοι καὶ πρὸς τὴν τῆς σῆς ἀπόκρισιν
ἐμποδῶν ἐγένετο. Ἀλλὰ καὶ σὺν τούτοις πᾶσι τὰς σοὶ πεμφθείσας ἐδεξάμην, καὶ τὴν πρὸς τὸν
σοφώτατον καθηγητὴν ἐς Ῥώμην ἀπέστειλα.

Νῦν δὲ διὰ βραχέων, τί καὶ ταῦτα οὐχ οἷος τ' ὦν γράφειν τῷ ἴλιγγι τῆς κεφαλῆς δηλώσαι
βούλομαι, ὃ μοι καὶ πάνυ χεῖρον τὸ τῆς κεφαλῆς, νῆ τὸν φίλιον, ἔδοξε. Δόξω σοι ἴσως γε
μεμψιμοιρεῖν, καὶ μάλα δικαίως, οὐχ ὅπως δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τ' ἀληθὲς φθέγγομαι· ἐγὼ γὰρ, ὡς
ἴανε, ἐκάστοι' ἐφίλουν, ἐθαύμαζον, ἦνουν ὡς αὐτὸν καὶ τὰ ταπεινά σοι καὶ ἀηδῆ, μεγάλα καὶ
περιφανῆ τοῖς πᾶσι τὸ κατὰ χάριν ἐδείκνυον, καὶ τανῦν ἔργον ἀγαθὸν ἀνδρὸς χρηστοῦ ποιῶν.
Σὺ δέ, πσιν ἐρωτηθεὶς περὶ ἐμοῦ, προπηλακισμοὺς πολλοὺς καὶ ἐπίρρητους προφέρων ἐξήμεσας,
σαυτὸν μόνον ὑπερεπαινῶν ὡς ἀναίσθητος, τοὺς δ' ἄλλους οὐτ' ἐν λόγῳ οὐτ' ἐν ἀριθμῷ, οὐκ
εἰδώς τὸ παρὰ τοῦ φιλοσόφου λεχθέν: “οὐ τοῦ τιμωμένου ἀλλὰ τοῦ τιμῶντος ἡ τιμῆ”. Ἐμοὶ δ' οὐ
μέλει, νῆ τὸν πῶς δ' ἄν, παῖδα τοσοῦτω ὑβριζόμενος ἀρχαῖκὰ φρονοῦντι, τοῦτο δὲ καὶ μόνον τὴν
καρδίαν διέσεισεν, ὃ καὶ ἐσχάτης ἀρᾶς ἔνοχον οὐτ' οἶδας τῇ πενίᾳ κατεπειγόμενον, μόνη τῇ
ἀναγνώσει με βιοῦντα, καὶ ταῦτ' Ἐνετίησι βούλει διακωλύειν ταῦτα ψελλίζων, καὶ μήτε τὰ
πρῶτα με εἰδέναι διδάσκειν ἀποφαίνων γράμματα. Σοὶ γὰρ οὐ φροντὶς τί ὑπεκλήθην τὰ τῆς
παροιμίας προσάγω, οἶδασι γὰρ οἱ πάντες οἱ κρεῖττον σου φρονοῦντες· εἴποις δ' ἄν ἐπάγων
σαυτῷ ἐπακτὸν καὶ τὰ θεῖα ἀνακυκῶν οὐκ εἴρηκα, ἀλλ' οὐ δύνη, φίλε παῖ, πάντες γὰρ σου
λέγοντος ἤκουσαν ἐν Παταβίῳ Ἑλλήνων παῖδες καὶ Ἰταλῶν, καὶ ταῦτα, σοῦ ὀλιγοροῦντος,
γενναῖοι καὶ συνετοὶ ἄνδρες καθεστηκότες.

2 ἐν οἷς : ἐνοῖς S 9 τὸ τῆς : τῆς τῆς S 11 ἐθαύμαζον : ἐνθαύμαζον S 12 ἀνδρὸς : ἀνδρὰς S
13 ἐπίρρητους : ἐπίρρητους S 14 ἐξήμεσας : ἐξήμεσαι S 16 πῶς δ' ἄν : πῶνδαν S
παῖδα : παῖδι S 18 διακωλύειν : διακωλύει S 19 σοὶ : σὺ S 20 ὑπεκλήθην : ὑποκλήθην S
21 δύνη : δύνη S 23 ὀλιγοροῦντος : ὀλιγοροῦντες S

1 Η επιστολή είναι ανεπίγραφη. Παρόλα αυτά, συμπεραίνουμε ότι ο αποστολέας είναι ο Διασωρινός, λόγω της πληροφορίας ότι “Κύριος ὁ ματθαῖος οὐκ ἐπιδημήσει μέχρι βοηδρομιῶνος καὶ ἐπέκεινα”, την οποία ο ίδιος αποστολέας επαναλαμβάνει στην επ. 32 (βλ. σελ. 40, στ. 6-7). Ὅσον αφορά το ὄνομα του παραλήπτη (“ὡς ἴανε”), ως ενδείξεις ότι πρόκειται για τον Ίανο ή Ιωάννη Μινδώνιο μπορούμε να αναφέρουμε: α) τη σημείωση της αντιγραφῆς πάνυ στο χειρόγραφο (“Janus Mindonios, aperigrapha”), β) Το γεγονός ότι ο Ιάκωβος βεβαιώνει τον παραλήπτη ότι έχει προωθήσει προηγούμενη επιστολή του προς τον κοινό τους καθηγητή στη Ρώμη (“καὶ τὴν πρὸς τὸν σοφώτατον καθηγητὴν ἐς Ῥώμην ἀπέστειλα”): ο Ιάκωβος ἐδῶ αναφέρεται στον Ερμόδωρο Μιχαήλ Λήσταρχο, ο οποίος υπήρξε πράγματι καθηγητής και του ίδιου αλλά και του Ίανου Μινδώνιου.

Ἔτι δ' ἐρωτηθεὶς ἐπεὶ πάντες, εἰ ἐγὼ σὸς τῶν ἀυταδέλφων, σχετλιάζειν ἤρξω κ' ἀναθεματίζειν (ὡς ὁ πάλαι θεῖος ἐκεῖνος Πέτρος τῆ θυρωρῶ), μὴ εἰδέναι με φοιτητὴν μόνον καὶ ἀπλῶς φήσας φίλον¹.

Ἐδόκεις οἶμαι, βεκκεσέληνε παῖ καὶ ἐξάγιστε, τῷ ἐμὸν εἶναι σ' ἀυτάδελφον λέγειν, Αἰσχίνην ἀυτῷ περιάψαι, Πελοπίδης γὰρ σὺ καὶ Τανταλίδης² καὶ Μεγακλέως υἱωνός³, ἐγὼ δ' Ἀχαρνὲς καὶ Κικυνές, τῷ καὶ μεγαλοπρεπέσιν οἰκεῖς. Ἄλλ', ὦ Κρονίων ὄζων, ἐπερωτηθεὶς ἀπόκριναί μοι: εἶπον ἐν Κνωσσῷ τοῦτ' ἐγὼ ποτέ, ἤδη ἤθελον μικρὸν τῷ στόματι προφέρειν, μέχρις ἂν σεμννῆ καὶ τιμία ἐκείνη ἢ τοῦ σοῦ θεοῦ γυνὴ νῶ διατελεῖν ἔφη, καὶ οἱ ἐκεῖ πάντες Ῥόδιοι; Ἐκτοτε γὰρ κἀγὼ μετριάσας, ἤσθην συγγενῆ προσισχόμενον ἔσχων τῆ ἀρετῆ, ἅτε καὶ πρότερον, εἴωθα γὰρ χαίρειν τῆ καλοκαγαθία τῶν δυστυχῶν Ἑλλήνων καὶ ἀρετῆ, καίπερ ἀυτὸς μὴ ἀριθμῶ διατελῶν, ὡς ἠρξάμην ἐκτότε σ' ὀνομάζειν. Νῦν δ' οὐδὲν προτιμᾷ σοῦ, οὐ γὰρ μοι μέλει, γέγραπται δέ μοι τόδε μιμνήσκοντί σοι, ὡς πάντ' οἶδα τὰ κατ' ἐμοῦ σοι λεχθέντα. Λέγε τοίνυν θαρρῶν, τὴν σὴν ἐπασκῶν ῥητορικὴν καὶ φιλοσοφίαν, νῦν γὰρ φιλοσοφεῖς καὶ αὐτομάτως μεμάθηκας καὶ τύχην, ἐκ τῶν ἀδύτων τοῦ σοφοῦ Σταγειρίτου, τῷ καὶ καθ' ἡμῶν λέγεις τῶν ἐφημέρων καὶ χαμαὶ ἐρχομένων, ὁ περιπολῶν καὶ τὴν φροντίδα χαλῶν πρὸς τὸν αἰθέριου δῖνον σὺ καὶ μήτε συγγενεῖς ἡμᾶς ὀνομάζεις θέλων. Εἶεν· ἐμοῖ δ' οὐ μελήσει, σὺ δ' εἶην μαθεῖν, ὦ παῖ, οὐ γὰρ φθονῶ, νῆ τὸν ἐκ τῆς Παρθένου, ἀλλὰ τὰ μάλιστα ἤσθημα.

Ὅ μοι δὲ γέγραφας, τὰς κρητηίους ναῦς ἐρευνᾶν, ἀσμένως ἐργάσομαι· εἰ οἷόν τ' ἐστὶν ἐλθεῖν πνευσάντων ἐτησίων, ἐναντίος γὰρ ὁ ἄνεμος, (καὶ γὰρ ἐντεῦθεν ἐτησίους τοῖς δε Κρήτην πλέουσι) ἐγὼ δ' ἠσχύνθην τοιαῦτ' ἀκούων, καὶ ὑπερυθρίασα, νῆ Δία, μὴ τίς ἀλλότριος τυχῶν ὀψίζηται. Ἄλλ' οἶδα ταῦτα ἴσως ἔμαθες τὸν Περιηγητὴν ἀναγινώσκων Διονύσιον⁴ καὶ τὰ Μετεωρολογικά⁵, οὗ ὁ φιλόσοφος περὶ ἀνέμων φιλοσοφεῖ καλῶς μαθῶν. Ἔδει γὰρ σ' εἶπεῖν, ὦ φίλε παῖ, ταῖς ὀρνιθίαις πνεῦσαι, οὔτοι γὰρ φοροὶ ἄνεμοι ταῖς κρήτηθεν ἐρχομέναις ναυσί, οἱ καὶ νῦν ἤρξαντο πνεῖν κυνὸς ἐπιτέλλοντος, τῆς ἀλέας ἔνεκεν. Ἴσθι δὲ τόδε, καὶ μὴ εἰκῆ καὶ ἀφροντιστὶ γράφε, ἵνα μὴ τις ἄλλος διασύρη.

Ἰγίανε. Κύριος ὁ Ματθαῖος οὐκ ἐπιδημήσει μέχρι βοηδρομιῶνος καὶ ἐπέκεινα. Ναῦς ἢ σοὶ Κανάλα⁶ λεγομένη οὐκ ἦλθε.

Τοῦ ἀφμδ μεταγεινιῶνος στ' ἵσταμένου. Ἐνετίησι.

31 νῶ : νῶ S 40 ἤσθημα : ἠσοθημα S 43 ἠσχύνθην : ἠσχύνθη S 44 ὀψίζηται : ὄψηται S 47 πνεῖν : πνέον S

1 Ευαγγέλιο Κατὰ Ἰωάννη 18, στ. 16-17. K. Aland, M. Black, C.M. Martini, B.M. Metzger, and A. Wikgren, *The Greek New Testament*, Stuttgart, 1968.

2 Πέλοπας και Τάνταλος: πρόσωπα της ελληνικής μυθολογίας. Ο πρώτος παρουσιάζεται ως ιδρυτής και θεμελιωτής των Ολυμπιακών Αγώνων.

3 Μεγακλής ο Αθηναίος: Έλληνας ολυμπιονίκης του 5ου αιώνα π.Χ.

4 Πρόκειται για το Διονύσιο Περιηγητή, Αλεξανδρινό γεωγράφο του 2ου αι. μ.Χ., και το έργο του *Οικουμένης Περιήγησις*.

5 Αναφορά στο ομότιτλο έργο του Αριστοτέλη.

6 Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το όνομα του πλοίου Canala σχετίζεται με την εύπορη οικογένεια Canal, ίσως και με την Canala Canal (ίσως το πλοίο άνηκε στην οικογένεια και είχε το όνομά της), η οποία άφησε με το θάνατό της ένα σημαντικό κληροδότημα στην ελληνική αδελφότητα της Βενετίας. Βλ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο 1στ' αιώνα, έκδοση του β' μητρῶου εγγραφῶν (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σελ. 57.

[31] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Αλέξανδρο Νερούλη

Η επιστολή αυτή χαρακτηρίζεται από κρυψίνοια. Ο Ιάκωβος συμβουλεύει τον Αλέξανδρο να προσέχει τα λόγια και το ύφος του, και να μη μοιράζεται απρόσεκτα πληροφορίες με τρίτους.

T.a.q.: Τέλη Αυγούστου 1544¹

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 54-55.

Ἰάκωβος Ἀλεξάνδρω.

Τὴν κατεχομένην ἀνίαν, καὶ δικαίως -ὡς φῆς πρὸς ἐμὲ- καὶ τὴν τῶν ἐνδεικτῶν διάλυσιν, ὡς σοι εἴρηται, καίπερ συκοφαντῶν μὴ ὄντων (φημὶ τῶν φησάντων ἀνδρῶν) μήδετε διαβόλων, ἃ ἔγνω τὰ παρὰ σοῦ μοι πεμφθέντα διεξελθόν. Ἐγὼ δὲ, ἔτι μεθ' ἡμῶν ὦν πάντ' ἑάσας χαίρειν, 5 εἰλικρινῆ σου θεάσομαι τὴν διάνοιαν, καὶ ταῦτα Θεὸν μαρτυρουμένου σου, καὶ τὰς ἀχαϊκὰς ἀρὰς ἐπαρωμένου, καὶ τοῦ ἐπιχωρίου ἄψομαι λέγοντος μύθου, ὕδωρ τε ἄλς γένοιτο. Ὡ δέ σοι καὶ μόνον εἰσηγήσομαι, φίλε, πάλιν τὴν γλῶτταν μικρὸν τὶ ἐπίβυε. Καὶ μήτιγε λέγῃς πᾶν ἂν τῷ εὐδιαθέτῳ λόγῳ βάψῃς λόγου, πρώτιστον γὰρ ἀρετῶν δὲ ἐπίσχου τὴν γλῶτταν, καὶ πάρεδρον Θεῷ τὸν λόγον σιγῶντα. Ἐπίσης, ὁ τῶν Ῥωμαίων διάσημος, ἐπιστημόνως ἀπέφην' ἀρκάτων καὶ 10 ἀχαϊκῶν στομάτων τὸ τέλος δυστυχίαν. Ὁ τῶν τραγωδῶν ἔξαρχος ἄπανθ' ὄσημέραι οἶσθα τὰ ἱερὰ μετερχόμενος, μήτε δ' εἰρωνείας, οὔτ' ἀκραιφνεῖς τινὶ προσάγεις, παροξυντικὸν γὰρ καθάπερ νῦν τοῖς σοῖς Κικέρωνα, Αἰσχίνην, καὶ Γαληνὸν διηγῆ.

Ἐρρωσο, καὶ θαμὰ τοῖς φίλοις ἀντίγραφε, φίλο προσηγορίας γὰρ ἔργον.

2 πρὸς : πὸς S 4 πεμφθέντα : πεμφέντα S 5 ἀχαϊκὰς : ἀχαίτας S 7 εἰσηγήσομαι : εἰγήσομαι S πᾶν : πᾶν S 8 πρώτιστον : πρωτίστον S ἐπίσχου : ἐπισχοῦ S 9 ἐπιστημόνως : ἐπιστημονῶς S ἀπέφην' : ἀπεφῆν S 11 τινὶ : τίνι S 13 θαμὰ : θημὰ S

1 Το terminus ante quem βασίζεται στην απάντηση της επιστολής (βλ. επ. 6, ειδ. σημ. 1).

[32] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Αλέξανδρο Νερούλη¹

Στη σύντομη αυτήν επιστολή ο Ιάκωβος διαβεβαιώνει τον Αλέξανδρο ότι στο εξής θα προσέχει περισσότερο τους «ύπουλους» και ενημερώνει τον παραλήπτη για τα νέα του Ματθαίου, τους χαιρετισμούς κάποιου Μανοήλου και τη νέα του διεύθυνση.

Βενετία

Τ.ρ.α: 25 Αυγούστου 1544

Τ.α.α.: Βοηδρομιώνος ζ', 1544²

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 66-67.

Ἐδεξάμην σοι τὰ πεμφθέντα, δι' ὧν σὲ οἶδα τὰς τοῦ πατρὸς παραλαβεῖν, καί με μὴ συκοφάντας πιστεύων παραινοῦντι· ἐφ' ὧ διὸ μέλει μοί τι· ἄξιοι γὰρ οἱ εἰπόντες. Ἴσθι με μόνον πάντ' εἰδόντα τὰ κατ' ἐμοῦ σοι λεχθέντα, ἐς τοῦπιόν δὲ γνώσομαι κ' αὐτὸς διαγινώσκειν τοὺς ὑπουλοὺς ὀρθῶς. Ὑγίαινε.

5 Κύριος Ματθαῖος τὰς σὰς ἐδέξατο³, προσέτι δὲ μ' εἴρηκε σε γράψαι τὸ πᾶν τῶν σῶν. Ἡ γὰρ αὐτὸν κομίζουσα ναῦς, βοηδρομιώνος ζ' ἀναχθήσεται. Μανοῆλος ἦ δέ σε προσαγορεύει. Ἦν μὲν γράψης τὴν ἐπιγραφὴν, in campo di S. Bartholomeo a la speciaria del Angelo, ἵνα μοι πρόχειρος ῥαδίως εὐρεθήσεται.

---

2 συκοφάντας : συνοφάντας S πιστεύων : πιστεύον S 7 a la – Angelo] a la sie del angiole S

1 Η επιστολή είναι ανεπίγραφη. Όσον αφορά τον αποστολέα, γνωρίζουμε ότι είναι ο Διασωρινός χάρη στη διεύθυνσή του, για την οποία ενημερώνει τον παραλήπτη. Πρόκειται για το φαρμακείο Del' Angelo στη Βενετία, στο οποίο εργάζεται ο Ιάκωβος σίγουρα από τον Οκτώβρη του 1544 και μετά (Βλ. επ. 36, σελ. 44). Επίσης, Στο S βρίσκουμε -στην κορυφή του φύλλου- σχόλιο από την αντιγραφέα: «*Est certainement de Diassorinos*». Για τον παραλήπτη, διαπιστώνουμε ότι είναι ο Νερούλης, καθώς η επιστολή αυτή είναι απάντηση της επ. 6 (βλ. σελ. 6). Σύμφωνα με τη φράση “*ἡ γὰρ αὐτὸν κομίζουσα ναῦς, βοηδρομιώνος ζ' ἀναχθήσεται*” η επιστολή αυτή εστάλη στα τέλη Αυγούστου. Συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για το καλόκαιρι του 1544, καθώς, κατά την αντίστοιχη περίοδο του 1545 ο Αλέξανδρος γνώριζε τη νέα διεύθυνση του Ιακώβου (στην επιστολή 10 -3/3/1545- ο Νερούλης ασκεί κριτική στον Ιάκωβο για την ενασχόλησή του με τα φάρμακα του σώματος και όχι της ψυχής, και του στέλνει στη διεύθυνση του φαρμακείου Del' Angelo). Το *Terminus post quem* προκύπτει από την ημερομηνία αποστολής της επιστολής 33 (βλ. σελ. 41), στην οποία βρίσκουμε τον Ιάκωβο να παραπονιέται για τη φτώχεια του και να βρίσκεται σε αναζήτηση εισοδήματος. Διαφορετική πρόταση χρονολόγησης έχουμε από τον Μπουμπουλίδη, ο οποίος τοποθετεί την επιστολή στις αρχές του 1545, με επιχείρημα το γεγονός ότι προηγείται της επ. 9. Βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, “*Το Επιστολάριον του Cod. Taubin. Gr. LXIV. C. III 7*”, σελ. 312, επ. 36.

3 Είναι πιθανό ο Ματθαῖος Δεβαρής, ο οποίος βρίσκεται στη Βενετία κατά την περίοδο εκείνη (βλ. Legrand, t.1, p.CXCVI).

[33] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Αλέξανδρο Νερούλη για την άσχημη οικονομική του κατάσταση

Ο Ιάκωβος περιγράφει με συντομία στον Αλέξανδρο τη δεινή του θέση: η πατρίδα του έχει καταληφθεί από τους Οθωμανούς και ο ίδιος περιφέρεται αναζητώντας ένα αξιοπρεπές εισόδημα.

25 Αυγούστου 1544

[copiee partiel] Supplement grec 1311, f. 39-41. Έκδοση (ed. Part.): E. Legrand, B.H., t.1, p. 298 (“οὐκ...μοχθοῦντες;”)

Ἰάκωβος Ἀλεξάνδρω.

5 Ἡμεῖς οὐ διὰ τὸ εὐδαιμονεῖν ἀποθέομεν τῇ σῆ λογιότητι, ὡς ἡμᾶς ἔγραψας· καὶ γὰρ οὐκ ἐκ τῶν εὐδαιμονούντων ἐσμέν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῶν δυστυχῶν. Πῶς γὰρ εὐδαιμονήσωμεν ἄν, οἱ τὴν ἡμετέραν τυραννικῶς ἔχοντες βάρβαροι πατρίδα¹, ἡμεῖς δὲ ὧδε κακεῖθε ὑπὸ τῆς τύχης περιφερόμενοι, ζητοῦντες εὐρεῖν <τινα ὁδὸν πρὸς τὸ ζῆν εὖπορον, καὶ καθ’ ἐκάστην ἐν αὐτῷ μοχθοῦντες;>²<...>³διόρθωσον, καὶ γὰρ καὶ βιωτικαὶ φροντίδες οὐκ ἐῷσιν ἡμᾶς ἀσχολεῖσθαι. Ἐρρωσο. αφμδ, βοηδρομιῶνος πέμπτη φθίνοντος.

---

2 ἀποθέομεν : ἀποθοῦμεν S 6 φροντίδες : φροντίδα S

-
- 1 Ο Ιάκωβος κατάγεται από τη Ρόδο και αναφέρεται εδώ στην κατάκτηση της γενέτειράς του 1522, μετά από πολιορκία του Σουλεϊμάν, που ανάγκασε τον ίδιο και την οικογένειά του να αναζητήσουν νέο, ασφαλέστερο τόπο κατοικίας. E. Legrand, t. 1, p. 297.
  - 2 Ο Ιάκωβος βρίσκεται σε μία περίοδο οικονομικής ένδειας, για την οποία ενημερώνει και εδώ -αλλά και σε άλλες επιστολές του corpus- τον Αλέξανδρο Νερούλη. Βλ. Legrand, t.1, p. 298. Το απόσπασμα που προσθέτει ο Legrand δεν παραδίδεται στον S, αλλά μόνο στον T.
  - 3 Στο σημείο αυτό υπάρχει κενό στον S. Πιθανότατα στον T παραδίδεται και το απόσπασμα αυτό (όπως και το αμέσως παραπάνω που απουσιάζει από τον S) ο Legrand όμως διακόπτει εδώ την έκδοση του κειμένου.

[34] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Αλέξανδρο Νερούλη¹

Ἐπειτα ἀπὸ τις τυπικὲς φιλοφρονήσεις, ὁ Ιάκωβος ενημερώνει τὸν Αλέξανδρο γιὰ τὰ τρέχοντα: ὁ Ερμόδωρος ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα καὶ βρίσκεται στὴ Βενετία, ὁ Ιωάννης ἦρθε πρὶν δέκα μέρες καὶ στέλνει χαιρετισμούς. Ἐπειτα, τοῦ ζητᾷ νὰ στείλει στὸν πατέρα του τὸ πανωφόρι ποῦ τοῦ ἔχει ζητήσῃ ἐδῶ καὶ καιρὸ, νὰ μεταφέρει τοὺς χαιρετισμούς του σὲ κάποιον Δημήτριο, καὶ νὰ κάνει ἐπιτέλους ἓνα γιο!

15 Σεπτεμβρίου <1544>²

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 41-42.

Ἰάκωβος Ἀλεξάνδρω·

Μεγάλην μοι παρέσχες τὴν εὐφροσύνην τὰ σὰ δεξαμένῳ, πάντων ἄριστε, γράμματα, δυοῖν ἔνεκεν: ὅτι ὑγιῆς τῷ σώματι κατέστηκας, καὶ με φίλων τοῖς ἐπισημοτάτοις βουλόμενον ἀσμένως δοῦλον εἶναι. Ὁ τοῖς ἤρωσι καὶ μακαρίοις ὑπηρετῶν ἀναφαίνεις Ζακυνθίοις τὰ Ῥοδίων
5 ὑπερεπαινῶν, καὶ τὰ μὰ ἀναγορεύεις τῆς ὑμετέρας διανύων γλώττης τὸ δεινότατον, καὶ
καλοκαγαθίας εὐγνωμοσύνης τὸ εὐδιάθετον· ὡς τοίνυν εἶεν, ὡ σεβασμιώτατε, καὶ ἴσθι τῆ μὲ
διηνεκῶς καὶ τὰ μάλιστα ὑπηρετεῖν ἔτοιμον ὄντα ποθεινοτάτη φιλία.

Δεσπότης μὲν ὁ ἐμὸς καθηγητῆς χρονίως πάλαι τὴν Κερκυραίων ἀφήσας, ἔρρωμένος τὴν
10 Ἑνετῶν ἔχει, τὴν ὑμετέραν προσαγορεύων φιλίαν³. Ἰωάννης δὲ ὁ ἐμὸς συγγενῆς, δέκα ἔχων
ἡμέρας ἕξ ἧς ἐλήλυθεν, εὖ ἔχει, ὑμᾶς τὰ μάλιστα προσαγορεύων. Τὰ τακτικὰ ὁ τὰ γράμματα
κομίζων παρέξει σοι, καὶ εἴ τι ἄλλο αὐτῶν ἡμετέρων βούλει, γράφε καὶ πεπράξεται. Τὸ θίμάτιον
οἶδ' ὅτι νῦν πέπομφας, πολὺς γὰρ χρόνος· εἰ δὲ <μῆ>, τὴν ταχίστην <πέμψον>, καὶ τὰς ἐπιστολάς
τὰς σὺν τῆ σῆ. Τὸν μεγαλοπρεπῆ κύριον Δημήτριον ὡς ἀπ' ἐμοῦ προσαγόρευσον, καὶ
Ἰακωβίδιον κῦσον. Ἐρρωμένος διατελοῖς, πάντων ἄριστε, καὶ τοὺς φιλοῦντας ἀντιφίλει.

15 Μαιμακτηριῶνος ἐ ἐπὶ δέκα.

6 ἴσθι τῆ : ἴσθιται S 7 ὑπηρετεῖν : ὑπηρετᾶν S 10 ἐλύληθεν : ἤλυθεν S
11 θίμάτιον : θοιμάτιον S

1 Στὰ f. 20-22 τοῦ S βρίσκουμε μία δεύτερη ἐκδοχὴ αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ ἐκεῖνη βλ. σελ. 43. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς μεταξὺ τοὺς σχέσης βλ. Μπουμπουλίδης, “Τὸ ἐπιστολάριον τοῦ Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 299, σημ. 2 καὶ παραπάνω, εἰσαγωγὴ, σελ. xi-xii.

2 Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησῃς βλ. ἀναλυτικὰ καὶ στὴν εἰσαγωγὴ, σελ. xi-xv.

3 Αναφέρεται στὸν Ερμόδωρο Λήσταρχο. Βλ. Legrand, t. 1, p.255.

[35] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Αλέξανδρο Νερούλη¹

15 Σεπτεμβρίου 1544

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 20-22.

Ἰάκωβος Ἀλεξάνδρω·

Μεγάλην μοι ἐμνήστεισας τὴν ἡδονὴν τὰ σὰ δεξαμένω, πάντων ἄριστε, γράμματα, δυοῖν
 ἔνεκεν· τοῦ μὲν ὅτι ὑγιῶς ἔχεις τὰ περὶ τοῦ σώματος, ὃ δὴ γένοιτό σοι διηνεκῶς, τοῦ δ' ὅτι μὲ
 τῶ καταλόγω τῶν σῶν φίλων συναριθμεῖς, πρᾶγμα πολλοῦ ἄξιον. Εὐδαίμων γὰρ ἂν εἶην εἰ ὑπη-
 5 ρετοίην μὴ ὅτι γε φίλος εἶην τηλικοῖς ἀνδράσιν ἡλικός σύ, τὰ Ῥοδίων ὑπερεπαινῶν, τῶ γένει
 λαμπρὸν καὶ τὰ <ἔργα>, τῇ δ' ἀρετῇ τὸ γένος διακοσμῶν, λόγου τε δεινότητι ῥητορεύων οἷα καὶ
 ἐσεδείξω. Εἶεν. Σὺ δέ, ὦ βέλτιστε, σαθρά τε νῆ Δία, εἴποι τις, ἴσθι με διηνεκῶς τὰ μάλιστά σοι
 ἔτοιμον ὄντα ὑπηρετεῖν.

Δεσπότης μὲν ὁ ἐμὸς καὶ καθηγητὴς χρονίως τὴν Κερκυραίων ἐάσας, ἐρρωμένος τὴν τῶν
 10 Ἑνετῶν ἔχει, νῦν σέ τε καὶ Ἰωάννην τοὺς ποθεινοτάτους ἀσπάζεσθαι². Δημήτριος δὲ ὁ ἐμὸς
 συγγενὴς ἀφίκετο σῶς ἡμέρα αὕτη δεκάτη, καὶ τὴν σὴν προσαγορεύει γενναιότητα. Τὰ τακτικὰ
 ὁ τὰ γράμματά σοι κομίζων ἀποδώσει, καὶ ἦν τινος ἄλλου τῶν ἡμῶν δυνατῶν δέη, γράφε καὶ
 πεπράξεται. Τὴν ἐσθῆτα οἶδ' ὅτι πέπομφας, πολὺς γὰρ χρόνος· εἰ δὲ μή, τὴν ταχίστην μετὰ τῶν
 15 ἐπιστολῶν τῶν ἐν τῇ σῇ πρὸς τὸν πατέρα τὸν ἐμὸν ἐπιγεγραμμένων πέμψον. Τὸν μεγαλοπρεπῆ
 κύριον Δημήτριον ὡς ἀπ' ἐμοῦ προσαγόρευσον. Ἐρρωμένος διατελοῖς, πάντων ἄριστε, καὶ
 ἡμᾶς φίλει καὶ ἀντεπίστελλε.

Τοῦ ἀφμδ μαιμακτηριῶνος ε' ἐπὶ δέκα.

9 χρονίως : χροντος S 13 ἐσθῆτα : ἐστῆθα S

1 Στα f. 41-42 του S εντοπίζουμε μία παραλλαγή αυτής εδώ της επιστολής, ή μία άλλη εκδοχή της. Για την έκδοση του εν λόγω κειμένου βλ. Επιστολή 34. Ο Μπουμπουλίδης, λόγω της ομοιότητάς τους, θεωρεί αυτήν εδώ απόσπασμα της άλλης, κι έτσι δεν την προσμετρά ως ανεξάρτητη επιστολή (βλ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριον του Cod. Taubin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 299, σημ. 2). Για το ζήτημα βλ. και παραπάνω, εισαγωγή, σελ. xi-xv.

2 Ο καθηγητής των τριών φίλων, Αλέξανδρου Νερούλη, Ιάκωβου Διασωρινού και Ιωάννη <Μινδώνιου>, είναι ο Ερμόδωρος Μιχαήλ Λήσταρχος.

[36] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Αλέξανδρο Νερούλη

Ο Ιάκωβος ενημερώνει εδώ τον Αλέξανδρο ότι έπιασε δουλειά, κι έτσι δεν μπορεί να πάει στη Ζάκυνθο. Έπειτα, αναφέρεται με λύπη στο θάνατο του Ροσέτου και ζητά από τον Αλέξανδρο να του στείλει κρασί. Τέλος, του δίνει κάποιες συμβουλές όσον αφορά τις πηγές που χρησιμοποιεί, έτσι ώστε οι επιστολές του να είναι περισσότερο κατανοητές και λιγότερο στριφνές.

Βενετία
26 Οκτωβρίου 1544

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 3-5.

Ἐπιστολὴ Ἰακώβου τοῦ σοφοῦ Διασωρινοῦ.

Τὰ σὰ δεξάμενος γράμματα, πάντων φίλτατε κύριε Ἀλέξανδρε, πολλῆς ἐνεπλήσθην τῆς εὐφροσύνης, νῆ τὸν φίλιον, μαθὼν ὅτι, καὶ ταχέως καὶ ἄνευ πλάνης τινός, πρὸς τὴν πατρίδα σε ἀφικέσθαι¹. Ἄ δ' ἀναπτύξας καὶ τὴν περιφοιτητῶν ἄθροισιν καὶ τὴν ἑκατὸν χρυσίνων σύνταξιν ἀναγνούς, πολλὰς σοι τὰς χάριτας ὁμολογήσω, ἀείποτε βουλομένῳ φροντίζειν περὶ ἐμοῦ, καὶ ταῦτα ἀπόντος διοῦπερ τῆς σῆς φιλίας καὶ εἰλικρινοῦς διανοίας τῆς πρὸς ἐμέ, μέχρις ἂν ἐν τῷ ἐπικήρῳ τῷδε βίῳ διάγων διατελῶ, οὐκ ἐπιλήσομαι.

Ἐγὼ δὲ τὸν καιρὸν ὀρῶν παρερχόμενον, καὶ τὴν πενίαν μὲ πάνυ κατατρύχουσαν μὴ δυνάμενος φέρειν, ὁδὸν τινα τοῦ ζῆν εὐρον εὐπορον², ὥστε κατάγε τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν. Εἴποις δ' ἂν ὅτι ὑπέστην σοὶ καὶ τῷ ἄλλῳ ἐκείνῳ εὐγενεῖ ἐν τῇ λαοφόρῳ, φημ' ἐγὼ· ἀλλ' οὕτως ὑπέστην, ὅτι εἰ μὲν μοι λυσιτελεῖ, ἐλεύσομαι, εἰ δ' οὐ. Νῦν δὲ τοῦ πράγματος πάνυ βραδύναντος, ὥστε μὲ θαυμάζειν ἔγνω μὴ ἐλθεῖν, οὐ γὰρ ἐλυσιτέλει μοι καὶ ταύτ' ἄλλοις συμφωνήσαντι. Ὁ δέ μοι παρήγγειλας καὶ πεποίηκα καὶ τὴν ταχίστην πέμψω, οὐπω γὰρ ἐξεγραψάμην τοῦ σχεδίου. Σὺν δὲ τούτοις πᾶσι καὶ τὸν θάνατον τοῦ σοφοῦ καὶ γενναίου ἀκηκο³ως> Ῥωσαίτου λίαν ἠνιάθην, νῆ τὸ ἀληθὲς σωτήριον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθοῦς ἡμῶν Θεοῦ³. χρηστὸς γὰρ καὶ σοφὸς ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλ' οὖν, μήτι δυνάμενος πράξαι, τὸν Θεὸν ἱκετεύσωμεν μόνον ὡς μακάρων εὐωχίαν αὐτὸν κατατάξῃ καὶ φωτεινῶ τόπῳ, ὅπερ καὶ γένοιτο.

Τὸ ἀμφορίδιον ὃ καὶ μαλβιζίου πεπλήρωκας τὴν ταχίστην πέμψεις. Τόδε σοι μόνον παράφημι (ἵνα καὶ τέλος φέρω τῆς ἐπιστολῆς), ὡς ἀεὶ τὰ θεῖα διερευνᾶν καὶ ἀναγινώσκειν, καὶ ὅταν γράφεις ἐπιστολάς, χρῆσθαι τοῖς τοῦ Ἀριστοφάνους ἢ Ἰσοκράτους λέξεσι ἢ τῆς πολυμόχθου γραμματικῆς, καὶ μὴ τραγικαῖς καὶ ἄλλαις ποιητικαῖς. Ἐπιστολαὶ γὰρ, ὡ τᾶν, οὐ δεινάς, οὐτ' ἂν ποιητικὰς τὰς λέξεις βούλονται, ἀλλ' ἀνθηρὰς καὶ σαφεῖς. Ἄ δ' ἀναγινώσκων, Λυκόφρονα ἢ Αἰσχύλον ὧμεν ἀναγινώσκειν, νῆ τὸν φίλιον, καὶ οὐκ ἐπιστολήν. Εἰ εὐρες ἐν τῷ λεξικῷ, ὡς αὐτὸς οἶδα, οὐ δεῖ σὲ πᾶσα λέξιν γράφειν ταῖς ἐπιστολαῖς. Τὸ λεξικὸν γὰρ καὶ Χαλδαίων καὶ Ἰουδαίων λέξεις σαφηνίζει, ἵνα τις, ποιητὴν τινα ἀναγινώσκων καὶ τούτων ἀπορῶν εὐρίσκη, δεινὰς λέξεις οὔσας. Σὺ δ' ἔστοπιὸν μὴ παραπλήσια γράφε· ὅρα δ' ἐνίστε καὶ τὴν ὀρθογραφίαν, ἵν' εὐ σοι φαίνωνται τὰ ποιηθέντα.

Ἐρρωσο. Κύριος ὁ Θεὸς ὃ σοι ἐφετὸν ποιήσειεν. Οἱ συμφοιτηταὶ πάντες τὰς αὐτὰς ἀντεπιστέλλουσι προσιήσεις. Τοῦ ἀφμδ, πυανεπιῶνος ε' φθίνοντος. Ἐνετίησι.

3 εὐφροσύνης : εὐφοσύνης (sic) S 5 ὁμολογήσω : ὠμολογήσω S 10 λαοφόρῳ : λεοφόρῳ S 18 τόδε : τὸ δέ S 24 τὸ λεξικὸν : ὁ λεξικὸς S 26 δ' ἔστοπιὸν : δεῖς τὸν πῖον S δ' ἐνίστε : δε ἐνίστε S 28 συμφοιτηταὶ : συμψηταὶ S

1 Ο Νερούλης μετέβη στην πατρίδα του τη Ζάκυνθο.

2 Σχετικά με τη νέα εργασία του Ιακώβου στη Βενετία, για την οποία δε δίνει περαιτέρω πληροφορίες εδώ, βλ. τη συνέχεια της σχετικής αλληλογραφίας με το Νερούλη (με χρονική σειρά: επ. 9, σελ. 10 και επ. 38, σελ. 46), καθώς και στον Legrand, B.H., t.1, p. 298-299.

3 Ο Ροσέτος πεθαίνει τις τελευταίες μέρες του Αυγούστου του 1544. Για το πρόσωπο βλ. Στ. Κακλαμάνης, Μιχαήλ Ροσέτος: Κορωνάιος Κωδικογράφος του 16ου αιώνα, *Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα*, Αθήνα, 1992, σσ. 53-86. Ειδ. για το θάνατό του, βλ. ο.π., σελ 78.

[37] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Αλέξανδρο Νερούλη, σχετικά με περιστατικό πυρκαγιάς⁴

Ο Ιάκωβος απαντά στον Αλέξανδρο σχετικά με την πυρκαγιά που του έχει περιγράψει, διακωμωδώντας τη διάσωση του φίλου του. Στη συνέχεια τον ενημερώνει ότι έδωσε στο μοναχό Αμβρόσιο ένα κείμενό του, όπως του είχε ζητήσει ο Αλέξανδρος, κι εκείνος αφού το διάβασε δημόσια έκανε κάποιο αρνητικό σχόλιο. Ο Ιάκωβος του ζητά να μην τον κατηγορήσει, του υπενθυμίζει τη συμπάθεια του κοινού τους καθηγητή Ερμοδώρου, και του μεταφέρει τα τρέχοντα νέα.

Βενετία

Τ.ρ.γ.: 19 Φεβρουαρίου 1545²

Supplement grec 1311, f. 11-14. Έκδοση (Ed. Part.): Φ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριο του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7, σελ. 302 (“Έκ πολλοῦ ... γεγραφότος”).

Ίακωβος Ἀλεξάνδρω

Έκ πολλοῦ μοι τὰ σὰ δεξαμένω, ἀνάγκης κατέπειγούσης τινὸς οὐκ ἐξῆν ταχέως ἀποκριθῆναι, δι’ ὧν τὴν σὴν ἔγνω ὑγείαν καὶ τὴν πρὸς τὸν Νικολάου λέγει σοι τὴν φροντίδα καὶ διάθεσιν· πρὸς τούτοις καὶ τὴν καλὴν ἀνδραγαθίαν, ἣν ὡς ἀθλητῆς ἀριστεύων ἀπέφηνας, ἑαυτὸν τῆς θυρίδος χαλάσας τὸ πῦρ δραπετεύσας καὶ τ’ ἄλλα τὰ μορμωπὰ καὶ δεινὰ ὅσα προεχείρισας ἡμῖν γνωρίσαι περιγράψας, ἐν οἷς μοι πλατὺν κεκίνηκας γέλωτα, ἀνθρώπων, ἀκούοντι, ἐλάφων δίκην ἀλλομένων καὶ μελισσῶν θορυβουμένων, καὶ σοῦ τὸ ἐλληνικὸν ἀποδείξαντος λῆμα κρημνιζομένου. Μᾶλλον δέ με, ἵνα καὶ συνελὼν εἴπω, ἔτρεψας κινδυνεῦσαν, ὡς ἀριστεὺς διασωθεῖς, ὡ πάντων κρεῖττον, εἰ σὲ καὶ πάντες Θεοὶ ἐκάστοτε παρέχοιεν ἐλευθερίαν κινδυνεύοντα.

Μετὰ ταῦτα δ’ ἴσθι μὲ ἦν δεδωκέναί τῳ Μοναχῷ Ἀμβροσίῳ³, ὡς μοὶ ἐδήλου ἡ ἐπιγραφή, καὶ δόντος μου, ἀνέγνω ἓν τοῖς τοῦ ἁγίου Μάρκου προπυλαίοις· καλῶς μοι καὶ ἐπιγραφεῖς εἶπεν ὡς πάντα σοῖ γε καλῶς διαπράξει, τῳ λόγῳ προσθεὶς δὲ ὡς τὸ χαλεπὸν τὴν ἀρετὴν πάσχειν, δῆλον περὶ σου, ὅπερ ἀκούσας, συλλογισάμενος. Ἐγνω ἓκ τῶν λόγων μὴ στέργειν σε τῇ τοῦ συνόντος σοι ὁμιλίᾳ, καὶ λίαν ἠνιάθην, νῆ τὸν φίλιον, ὅτι πάσχεις μείζον’ ἀμερίμνω, καὶ δ’ ὅτι καὶ τοὺς ἐμοὺς εὔρες λόγους ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ, οὐς νεκροὺς τέθηκα τῳ παρερχομένῳ ἔλλι (sic). Καὶ ἦν μὲ κατηγορεῖς μέντοι πρὸς τούτοις, τῶν συμβάντων σοι κοινωνήσας ὡς φίλος φίλῳ, ἀλλ’ ὡς ἐχθρᾶν καὶ ἀχαλίνωτον τὴν γλῶτταν διανοήσας, ἐγὼ δέ, ὡς αὐτὸς οἶδας, συνήδομαί σοι εὐπραγοῦντι, καὶ πᾶν ὃ βούλει ἀσμένως ποιήσω, χάριν φιλίας καὶ εὐγενείας.

5 δραπετεύσας : δραπέτεισας S 6 προεχείρισας : προεχειρήσω S B 9 ὡ : ὅ S εἰ σὲ : εἰσὲ S
10 ἐλευθερίαν : ἐλευθεροῖ S 11 ταῦτα : τοῦτα S 14 δῆλον : δήλων S 15 ἠνιάθην : ἠνοάνθην S
16 τέθηκα : θέθηκα S 17 ἦν μὲ : ἦμεν S τῶν : τὸ S 18 ἐχθρᾶν : ἐχθρὸν S

4 Το περιστατικό περιγράφεται από τον Αλέξανδρο στην επιστολή 8 (βλ. σελ. 8-9), στην οποία απαντά εδώ ο Διασωρινός.

2 Η επιστολή στην οποία απαντά η συγκεκριμένη, έχει σταλεί από τον Αλέξανδρο στις 19 Φεβρουαρίου του 1545. Μόνη επιπλέον ένδειξη που μας δίνει εδώ το κείμενο σχετικά με τη χρονολόγηση, είναι ότι μεσολάβησε ένα αρκετά μεγάλο διάστημα από την παραλαβή της προηγούμενης επιστολής (“Έκ πολλοῦ μοι τὰ σὰ δεξαμένω... οὐκ ἐξῆν ταχέως ἀποκριθῆναι”).

3 Ο Μπουμπουλίδης υποθέτει ότι πρόκειται για Ζακυνθινό ιερέα, δάσκαλο του Ιωάννη Παλαιολόγου. Βλ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριο του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 302, σημ. 1.

Καὶ τοῦ ἐμοῦ δεσπότη, σοφοῦ καὶ γενναίου Ἑρμοδώρου, τοῦ ἀείποτε μοι γράφοντος περὶ σου καὶ ἔναγχος γεγραφότος, ἃ δὲ κακῶς πεποίηκας ἄλλοτρίῳ τινὶ πεπιστευμένος, ἐν μὴ δ' οὐ φίλῳ καὶ εὐγενεῖ καθεστηκότι μοχθήσαντι περὶ σου, εἰ μέμνησαι ἐστουπιδὸν δὲ γράψε θαρρῶν, καὶ νῦν ἀντίγραψον. Καὶ, εἰ βούλει, καὶ τῷ καθηγητῇ γράψον τὰ περὶ σου.

Ὁ ἱερεὺς [...] γράψαι. Ναῦς οὐκ ἦλθε, ἀναγομένη τις ἐντεῦθεν, ἐποντίσθη ἐκ Κυδωνίας. Εὗ δ' ἔρρωσο, καὶ ἡμᾶς ἀντίγραφε. Τὸν κύριον Νικόλαον, ὡς ἀδελφὸν ἐμοὶ ποιήσει αἰτουμένῳ, εἰδότε τὴν χάριν ἀντιδοῦναι, καὶ ταῦτα ποθοῦντι εὐεργετημένῳ ἀντιδοῦναι.

---

22 πεπιστευμένος : πιστευμένος S 25 ναῦς : νᾶς S ἐποντίσθη : ἐποντώθη S

[38] Ο Ιάκωβος Διασωρινός απαντάει στην κριτική του Αλέξανδρου Νερούλη για το νέο του επάγγελμα¹

Βενετία
Τ.ρ.γ.: 3 Μαΐου [1545]²

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f.30-31.

Ἰάκωβος Ἀλεξάνδρω·

Τὸ γλαφυρὸν καὶ διάτορον τῶν σῶν λόγων, πρὸς τούτοις δέ καὶ τὸ σεμνὸν τῶν τρόπων, πρὸς ἠθικὴν γὰρ φιλοσοφίαν ἡμᾶς προσκαλεῖς (ἢ περὶ ἀμίδας καὶ σκωραμίδας μὴ καταγινομένη, ἀλλὰ φύρματα ψυχῶν καὶ νόσων ἰωμένη), τοῖς σοῖς θεασάμενος γράμμασι μεγάλην σοι τῷ Θεῷ τὴν χάριν ὠμολόγησα, καὶ σέ, τῆς ἑλληνικῆς ζώπυρον ὄντα παιδείας, εὐδαιμόνησα· οὐχ ἦπτον δ' ὅτι σοι μέλλω οἶδα τὴν χάριν, ἀλλ' ὡς καὶ τάμᾳ ὑπερπαινῶν διατελεῖς, τῷ τῶν σοφῶν με καταλόγω συναριθμεῖς· μηδ' οὕτω τοῦ ἀριθμουμένου διατελοῦντος, ἀλλ' ὡς εἰλικρινῆ ἔχοντος τὴν πρὸς ἐμὲ διάθεσιν, καὶ βουλόμενος ὃ γὰρ καὶ τίς βούλεται τοῦτ' ἐκεῖνο καὶ οἶεται, καίπερ τοῦ πράγματος μὴ αὐτῷ περικότος, ταῦτα γράφεις ὥστε με, προσέτι ἄλλα πάντας τοὺς θεοὺς ἐπιβώμενος εὐσχημους, τὴν βάνουσον τέχνην μὴ ταῦτὸν δουλωθῆναι, ἀποστερῆσαι γλώττης, οὕς κἀγὼ δυσωπῶν διατελῶ σέ τε ἐπιδοῦναι, καὶ ἀνώτερον παντὸς ἐπιδεικνύειν.
Ἔρρωσο.

---

4 φύρματα : φύγματα S νόσων : νέων S 7 ἔχοντος : ἔχον S 9 περικότος : περικότος S
ἄλλα : ἀλλὰ S 10 εὐσχημους : εὐσχημοι S ταῦτὸν : ταῦτον S δουλωθῆναι : δουλοθῆναι S

1 Για τη διένεξη αυτή μεταξύ Αλέξανδρου και Ιακώβου βλ. και τις προηγούμενες επιστολές που σχετίζονται με την πρόσληψη του δεύτερου στο φαρμακείο Del' Angelo (με τη σειρά που εστάλησαν: επ. 36 και επ. 9), καθώς και την αντίστοιχη αναφορά στο κεφάλαιο 8 της εισαγωγής. Στο ζήτημα αναφέρεται και ο Legrand , t.1, p. 298-299.

2 Η επιστολή αυτή είναι η απάντηση της επ. 9 η οποία έχει σταλεί στις 3 Μαΐου του 1545.

[39] Ο Ιάκωβος Διασωρινός στον Αλέξανδρο Νερούλη

Ο Ιάκωβος μεσολαβεί εδώ για την ανταλλαγή επιστολών μεταξύ Ανδρέα Λήσταρχου και Αλέξανδρου Νερούλη, επισυνάπτοντας μια επιστολή του Ανδρέα και ζητώντας να του στείλει ο Αλέξανδρος την απάντηση. Κλείνοντας, ενημερώνει για τον επικείμενο ερχομό κάποιου Γερμανού και στέλνει χαιρετισμούς σε κοινό γνωστό.

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 31.

Ἰάκωβος Ἀλεξάνδρῳ·

Ἄνδρέας, ὁ τοῦ νωϊτέρου καθηγητοῦ καὶ δεσπότη ἀδελφός, ἐπιστολὴν ἀπὸ Ῥώμης μοι πέπομφε συνενῆ καὶ ταυτηνὶ τὴν ἐγκεκλεισμένην στείλας σοι πέμψαι παρήγγειλε¹. Αὐτὸς δ' ἀναγνούς, ἀντίγραφόν μοι πέμψον, ἵν' ἐκείνῳ τὴν ταχίστην τῷ ἡμεροδρόμῳ διακομισθῆναι. Ὁ 5 καλὸς ἐκεῖνος Γερμανὸς ταχέως ἐλεύσεται, ὡς ἤκουσα, τινὸς τοῦ διὰ τῆς ἀγορᾶς διηγουμένου καὶ τὰς ἐμπορίας ἐκείνου ἀριθμουμένου, ἐλογίζετο γὰρ πόσας παρέξει μνᾶς τοῖς ἐν τελωνείῳ. Μάρκον Ἀντώνιον τὸν εὐπατρίδη ὡς ἀπ' ἐμοῦ ἀσπάζου.

---

2 Ἄνδρέας : Ἀνδρείας S 4 ἀντίγραφόν : ἀντίγραψόν S

1 Αναφέρεται στον Ανδρέα Λήσταρχο, αδερφό του Μιχαήλ Ερμοδώρου Λήσταρχου. Βλ. Legrand, t.1, p.256 και Φ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 307, σημ. 2. Ο Μπουμπουλίδης υποστηρίζει ότι εδώ ο Ιάκωβος αναφέρεται στην επ. 40 (βλ. σελ. 49), και γι’ αυτόν το λόγο τοποθετεί αυτήν εδώ την επιστολή στο 1545 (βλ. ο.π., σημ. 1). Θα υιοθετούσαμε τη χρονολόγηση αυτή, εάν η επ. 40 μας πρόσφερε κάποιο στοιχείο σύνδεσης, για παράδειγμα κάποια αναφορά στη συνημμένη προς το Νερούλη επιστολή που αναφέρεται εδώ (“ἐπιστολὴν ἀπὸ Ῥώμης μοι πέπομφε συνενῆ καὶ ταυτηνὶ τὴν ἐγκεκλεισμένην στείλας σοι πέμψαι παρήγγειλε”). Με τα δεδομένα που έχουμε, δεν μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η επ. 40 δεν είναι διαφορετική από αυτή στην οποία αναφέρεται παραπάνω ο Ιάκωβος.

Επιστολές
Ανδρέα Λήσταρχου
(40-42)

[40] Ο Ανδρέας προς τον Ιάκωβο Διασωρινό¹

Πρόκειται για μια επιστολή που τηρεί τους τύπους ευγενείας και περιορίζεται σε αυτούς.

Ρώμη
15 Ιουνίου 1545

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 69-70.

Ἀνδρείας Ἰακώβω εὖ πράττειν.

Ἦνίκα τὸ παρὰ σοῦ ἀπεδόθη μοι γράμμα ἤσθην, πῶς δοκεῖς; Τὸ μὲν, ὅτι παρὰ σοῦ ἦκεν, ὃν ἐγὼ ὀλίγου δεῖν ὡσπερ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτὸν καὶ φιλῶ καὶ τιμῶ· τὸ δὲ, ὅτι πάσαις τῆς ἑλληνικῆς εὐγλωττίας χάρισιν ἐνηγλαῖσμένον ἦν· οὐκοῦν εἴτι καθ' ἡδονὴν πράττειν ἔμοι γε
5 βούλοιο, γράφε συνεχῶς καὶ μὴ λῆγε τοῦτο ποιῶν. Ὅσακις γὰρ ἂν ἀνὰ χεῖρας λάβω ἐπιστολήν τινα τῶν σῶν, καὶ συνεῖναί σοι καὶ ἡδέως διαλέγεσθαι ἠγοῦμαι, τοῖς δὲ κατ' ἐμοῦ ἐγκωμίσις, καίπερ φιλίας ὄρῳ μᾶλλον ἢ ἀληθείας κεχρημένω, οὐ μικρὰς ὁμολογῶ σοι χάριτας. Σὺ δ' οὖν τὸ ἀπὸ τοῦδε λόγοις μὲν ἡμᾶς προθύμως ἐστία, τοὺς δὲ τοιούτους ἐπαίνους ὡς ἀπρεπεῖς ἔα καὶ
10 γὰρ ἀναγινώσκων μόνον αὐτούς, ἐπειδὴ μηδαμῶς ὄρῳ μοι προσήκοντας, ἐρυθριῶ.
Ἔρρωσο.

Ἀπὸ Ῥώμης, τοῦ αἴμα ἔτους, ἑκατομβαιῶνος πέμπτη ἐπὶ δέκα.

¹ Πιθ. αποστολέας εἶναι ὁ ἀδελφός του Ερμόδωρου Μιχαήλ Λήσταρχου, Ανδρέας Λήσταρχος, ὁ ὁποῖος διέμενε στη Ρώμη. Βλ. Legrand, t.1, p. 256 καὶ Φ. Μπουμπουλίδης, “Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 314, επ. 40.

[41] Επιστολή κάποιου Ανδρέα προς κάποιον Ίανο¹

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f.71.

Ἀνδρείας Ἰάνω εὖ πράττειν.

Διὰ χρόνον πρὸς ἡμᾶς ἦκεν ἡ καλή σου ἐπιστολή, δι' ἧς καὶ εὖ ἔχοντά σε ἔγνων, καὶ τοῖς λόγοις ἐνδελεχῶς τὸν νοῦν προσέχοντα. Τὸ μὲν γὰρ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα μηνύει, τὸ δὲ αὐτὸς ἐκ τοῦ μηδὲ πω σὲ μέχρι καὶ νῦν ἐπεσταλκέναι μοι τεκμαίρομαι, ὃ δὴ τῷ μὴ σχολῆν ἄγοντι ὧ τὰ πολλὰ συμβαίνειν εἴωθε.

5

Τὸ μὲν οὖν περὶ τᾶλλα πάντα ὀλιγώρως ἔχειν, ὥστε μόνης ἔχεσθαι τῆς σπουδῆς, κἂν τι σοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν, οὐ πάντως ἀπήλλακται ψόγου. Τὸ δὲ καὶ τῶν φίλων αὐτῶν ἐπιλέλησθαι τοῦτ' ἤδη πᾶσαν ἐπιδέχεται κατηγορίαν· ἡ γὰρ φιλία, τῆς ἀρετῆς τὸ μέγιστον παρὰ πάντων ὁμολογεῖται. Οὐκουν τὸ ἀπὸ τοῦδε καὶ τῶν λόγων πρόθυμος ἐπιμελοῦ, καὶ ἡμῶν μὴ ἀμνημόνει τῶν φιλοῦντων σε, οὕτω γὰρ φιλοσόφω γνώμη καὶ οὐχ ἀπλῶς τὰ βιβλία μετέρχεσθαι δόξεις.

10

---

4 ἐπεσταλκέναι : ἐπισταλκέναι S ὧ τὰ : ὡτα S σχολῆν : σχυλῆν S 5 συμβαίνειν : συμβαίνον S
7 δοκεῖ : δοκῆ S 9 οὐκουν : οὐκοῦν S

---

1 Μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για τον Ανδρέα Λήσταρχο και τον Ιωάννη Μινδώνιο αντίστοιχα, πρόσωπα οικεία στο corpus αυτό, παρότι δεν έχουμε ενδείξεις για την ταυτοποίησή τους. Βλ ΒnF, Catalogue des manuscrits grecs, p. 588 και Φ. Μπουμπουλίδης, “Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 314, επ. 41.

[42] Ο Ανδρέας Λήσταρχος στο Μιχαήλ¹

Ο Ανδρέας Λήσταρχος επιμένει να στέλνει γράμματα στον παραλήπτη, για να μη χαθεί η μεταξύ τους επικοινωνία. Δεν παραλείπει να τονίσει το πόσο τον εκτιμά, λόγω και των επαίνων που έχει ακούσει γι' αυτόν από τον αδελφό του, και κλείνει ζητώντας και πάλι να λάβει απάντηση και στέλνοντας χαιρετισμούς.

[Ανέκδοτη] Supplement grec, f. 77-79.

Ἀνδρείας Λήσταρχος Μιχαήλ εὖ πράττειν.

Ἐχρῆν σέ μὲν τὸν κομψῶς καὶ λέγειν καὶ γράφειν δυνάμενον ἐπιστέλλειν ἀεὶ καὶ μὴ
 λήγειν ποιῶντα, μηδενὸς ἄλλου τοῦτο προτρέψασθαί με ἐπὶ τὸ τοῖς λόγοις τὸν νοῦν προσέχειν,
 τὸν οὐπω τοῖς ἱεροῖς τῶν γραμμάτων ὀργίοις μεμνημένον, οὐδὲ ἄκροις τὸ δὴ λεγόμενον χεῖλεσι
 5 τῆς ἑλληνικῆς παιδείας γεγευμένον· ἐμὲ δὲ τὸν ἀμαθῶς οὕτως ἔχοντα σιωπᾶν καὶ τοῖς παρὰ σοῦ
 ἐντυγχάνοντα γράμμασι· οὗτος γὰρ ὄρος ἐμοῖ δοκεῖν, εἰδότην τε καὶ μή. Σοῦ δὲ σιωπῶντος
 ἀνάγκη τε εἰκὸς ἀνατρέψαντας ἄρχεσθαι τοῦ γράφειν ὑμᾶς, εἰ γὰρ ἂν ὁμοίως σοι καὶ αὐτὸς
 σιωπήσαιμι, μήτε ποτὲ ἀλλήλοις γράφειν ἔχοιμεν μήτε εὐνοικῶς διακεῖσθαι. Τούτου δὴ χάριν ἦν
 10 ὀρᾶς προθυμίαν παρεσχόμεν, μεῖζον φορτίον ἢ κατ' ἐμαυτὸν ἀράμενος. Μὴ γὰρ ἂν οἰηθείης ὅτι
 τῆς ἀνάγκης καὶ αὐθάδως, εἰ δέ σοι ἢ καὶ πᾶσι τοῖς σοφοῖς δοκεῖ τὰ γράμματα εὐρῆσθαι ὥστε
 σύμβολα εἶναι τῆς φωνῆς, καθὰ καὶ ἡ φωνὴ τῆς ψυχῆς δέξεται, ταυτὶ τὰ παρ' ἐμοῦ γράμματα
 μόνον οὐχὶ φωνὴν ἀφιέντα καὶ νόμιζε δι' αὐτῶν ἐμὲ ἀκούοντα σοι διαλεγόμενον καὶ παριστῶντα
 15 τὴν τῆς ψυχῆς εὐνοίαν ἦν ἔχων διατελῶ σοι, ἐκ τῶν κατὰ σοῦ ἐγκωμίων, ὧν πολλάκι τοῦ
 ἀδελφοῦ μου διεξιόντος ἀκούω τὰ μάλιστα ἐπιδεδωκυῖαν, ἡμὲν οὖν τῆς φιλίας ἀρχὴ αὕτη σοι
 παρ' ἐμοῦ ἔστω ἐκ τῶν ἐνόμων. Σὺ δὲ ἡμᾶς τε ἀντιφίλει τὴν φιλίαν, καὶ στέργων καὶ αὐξων τὸ
 20 κατὰ σέ, καὶ μὴ ὄκνει ἀντεπιστεῖλαι. Οὐ δὲ γὰρ σοι οὐδεμία σκῆψις ὑπολείπεται τοῦ μὴ εἰδέναι
 οὕτως ἔχοντι παρὸν τοῦς λόγους, ὡς τῶν ἄλλων οὐδεὶς, ἀντίδος τοιγαροῦν τὴν ἀμοιβὴν αὐτῷ τῷ
 μέτρῳ φασὶ καὶ λώϊον εἶ γὰρ τῶν δυναμένων.

Ἐρρωσο, καὶ τοὺς σοὺς πάντας ὡς ἀπ' ἐμοῦ τε καὶ τοῦ ἀδελφοῦ προσαγόρευσον.²
 Ἰγνάτιον τὸν ἱερομόναχον προσκυνῶ μὲν ἐγώ, ἀσπάζεται δὲ ὁ ἀδελφός.

7 ἀνατρέψαντας : ἀνετρέψαντας S ὑμᾶς : ἡμᾶς S 10 τῆς ἀνάγκης : τῆς ἀνάγκης ἢ : ἢ S
 11 δέξεται : ἐδέξαι S 12 ἀκούοντα : ἀκούων S

1 Αποστολέας είναι ο αδελφός του Ερμόδωρου Μιχαήλ Λήσταρχου. Βλ. Legrand, t. 1, p. 256.

2 Αναφέρεται στον τρίτο αδελφό του Ερμόδωρου, τον Πέτρο Λήσταρχο; Εάν ναι, τότε ίσως παραλήπτης της επιστολής να είναι ο αδελφός του αποστολέα, Ερμόδωρος Μιχαήλ.

Λοιπές επιστολές
(43-47)

[43] Άγνωστος προς τον Φράγκο Τελουντά¹

Μετά από μια τυπική, πληθωρική προσφώνηση, ο ανώνυμος αποστολέας αναφέρεται στις άσχημες στιγμές του σε κάποια υπό κατοχή περιοχή και παραπονιέται για το γεγονός ότι δεν έχει λάβει επιστολή από τον Φράγκο Τελουντά.

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, ff. 7-8 (cop. Part.).

Τῶ πάνυ μοι περιποθήτω καὶ ἄγαν μοι ἡδυτάτω, τῆ εὐλογίᾳ λογιωτάτω καὶ εὐγλωττοτάτω τῆ ῥητορείᾳ, τιμιωτάτω καὶ εὐγενεστάτω ἄρχοντι κυρίῳ Φράγκῳ Δηλοντᾶ, συνέσει ὁμοῦ καὶ πράξει, μετ' ἀξίας καὶ γνησίου τοῦ ὄντως ἐπαινετοῦ ἠθους κεκοσμημένῳ, χαίρειν.

5 Λυπεῖ με πολλὰ ὧν ἔγνωκα δεινῶν ἢ πεῖρα ἐπὶ ξένης τοσαύτης ἀποικίας. Προσθήκη δέ μοι διττὴ γέγονε ταύτη, ἄριστε, τὸ μηδέποτ' ἐπιστεῖλαι σου τὴν ἐπηκειάν διὰ γραμμάτων τὴν τυχοῦσαν ὅποιανοῦν προσηγορίαν, καὶ τὸ μὴ ἔχειν ἀφορμὴν δῆθεν, τὴν ἡμῶν οὐθενότητα χαριέντως οὕτως ἀμείβεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ σημεῖον οἶμαι λήθην φιλίας, ὃν γὰρ τις κ' ἂν ἀπόντα
10 φιλεῖ λόγῳ ἢ καὶ ἔργῳ τὴν τοιαύτην τρανοῖ φιλίαν καὶ φοιβάζει αὐτήν, κρεῖττον ἢ χρυσὸν τὸ πῦρ ἐπταπλασίως καιόμενον. Τὸ δ' οὕτως, εἰ δήποτε τινα γράψαι καὶ οὐχ ἄπαξ, πολλάκις δὲ ἀμοιβῆς δ' οὐτινοσοῦν ἀξιοθεῖς τὸ παράπαν, κ' ἄτα (sic) δὲ πάλιν καὶ αὐθις ἐπιστέλλειν.²

2 εὐγλωττοτάτω : εὐγλωττότατος S 5 δεινῶν : δηνῶν S 7 ἔχειν : ἔχην S
11 οὐτινοσοῦν : οὐτινολοῦν S

1 Για τον Τελουντά βλ. Στ. Κακλαμάνης, Μιχαήλ Ροσέτος: Κορωναῖος Κωδικογράφος του 16ου αιώνα, σελ. 71, σημ. 46 και Legrand, t. 1, p. 258.

2 Στο σημείο αυτό ο Legrand διακόπτει την αντιγραφή και σημειώνει το εξής σχόλιο: “*Le reste qui occupe encore une p. 1/2 n' offre aucun interet. Ce n' est qu' un pur exercice de style*”. Βλ και την αναφορά του στην Β.Η., Legrand, t.1, p. 258.

[44] Ο Ανδρέας Τελουντάς στέλνει στον Αλέξανδρο Νερούλη επιστολή, συνοδευμένη από έντυπα¹

Ο Ανδρέας αρχικά αναφέρεται στην αληθινή φιλία του με τον Αλέξανδρο και στην απουσία ευνοϊκών ανέμων που διέκοψαν προσωρινά την επικοινωνία τους. Έπειτα, καταγράφει τα έντυπα που στέλνει ως δώρο φιλίας και μεταφέρει, κλείνοντας, τους χαιρετισμούς του πατέρα και του αδελφού του.

Βενετία

7 Φεβρουαρίου [1545]²

Supplement grec 1311, f. 26-27. Έκδοση: E. Legrand, B.H., t. 1, p. 262.

Ἀνδρέας Τελουντᾶς Ἀλεξάνδρῳ τῷ Νερούλῃ εὖ πράττειν.

Τὰ σὰ μοι κομισθέντα γράμματ' ἀναγνοὺς καὶ τὴν περὶ σὲ ἀκούσας ὑγείαν, ὑπερήσθη Ἀλέξανδρε ἔλλογιμώτατε. Οἶδα δὲ καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς οὐ λέληθας φιλίαν, οὔτε τοῖς φαύλοις τῶν φίλων ἔοικας· οἱ μὲν γὰρ τοὺς φίλους παρόντας μόνον φιλοῦσι, ἀπόντων δὲ ἀμνημονοῦσι. Ἴσθι τοιγαροῦν τοιούτους καὶ ἡμᾶς πρὸς σὲ εἶναι, κἂν διὰ γραμμάτων τοῦτό σοι οὐκ ἐπεδειξάμην ἔνεκε τῆς τῶν πλοίων ἀπορίας, ἐπεὶ οὐδὲν ἀπέπλευσεν τῆς τῶν ἀνέμων ἀφορίας. Ὅμως ἐκάστοτε τῇ ἐμῇ συνοικεῖς διανοίᾳ, καὶ τοὺς ἐνταῦθα ἀφικνουμένους ἀεὶ περὶ σοῦ ἔρομαι, καὶ χαίρω ἀκούων σε ὑγιαίνοντα.

Πρὸς τούτοις μὲν ἠγούμενος ὅταν ἐνταῦθα διέτριβες, μᾶλλον σοι ἤρεσκε τὰ τῶν χριστιανῶν σπουδάζειν ἢ τὰ τῶν Ἑλλήνων· διὸ τῷ τὴν παροῦσαν κομίζοντι τὴν τοῦ θεολόγου σοι ἐπιστέλλω τραγωδίαν³, καὶ τοὺς τοῦ σοφωτάτου Ἀντωνίου τοῦ Ἐπάρχου ἐλέγους⁴, ἄμφω νεωστὶ τετυπωμένα, ἃ μὲν κομίσῃ οὐ δῶρον, μικρὸν γάρ, ἀλλὰ σημεῖον τῆς πρὸς ἡμᾶς φιλίας. Ἔρρωσον. Ἐλαφηβολιῶνος ζ' ἴσταμένου, αφμδ. Ἐνετίησιν.

Πατὴρ δὲ ὁ ἐμὸς καὶ ἀδελφὸς τὸ χαῖρε σοι κομίζουσι⁵, καὶ ἐν οἷς οἱοὶ ἐσμὲν ὑπισχνούμεθα. Τῷ σοφῷ καὶ ἔλλογιμῷ ἀνδρὶ Ἀλεξάνδρῳ τῷ Νερούλῃ, Ζακύνθῳ.

9 ἔνταῦθα διέτριβες L : ἔνταῦθ' ἐδιέτριβες S 13 αφμδ L : αφδ S

1 Η απάντηση της επιστολής αυτής είναι η επ. 12.

2 Μεταφέρουμε τη χρονολόγηση από το έτος 1544 στο 1545. Βλ. παρακάτω, σημ. 4.

3 Πιθανώς αναφέρεται στο έργο *Χριστός Πάσχων* που αποδίδεται στο Γρηγόριο Ναζιανζηνό και είχε τυπωθεί για πρώτη φορά το 1542 (Antonius Bladus, *Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ναζανζηνοῦ (sic) τοῦ θεολόγου τραγωδία, Χριστὸς πάσχων. Sancti Gregorii Nazanzenii theologi, Christus Patiens*, Rome, 1542). Για την έκδοση βλ. Καρασαββίδης, “Ο Χριστός Πάσχων στα μαθηματάρια του 18ου αι. μ.Χ. και η πρώτη ελληνική έκδοση του έργου (1846)” *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημῶν Εκπαίδευσης*, 2015, σελ. 578-586.

4 Η αφαιρετική αναφορά στο συγκεκριμένο έργο δε μας βοηθά τόσο να καταλάβουμε για ποιο πρόκειται. Παρόλα αυτά, στην απάντηση της επιστολής που βρίσκουμε στην επ. 12, ο αποστολέας είναι πιο συγκεκριμένος: το δεύτερο έντυπο που έστειλε ο Ανδρέας Τελουντάς στο Νερούλη, δεμένο μαζί με το *Χριστό Πάσχοντα* του Γρηγορίου, είναι ο *Θρήνος για την Ελλάδα καταστροφὴν* του Αντωνίου Επάρχου, έργο το οποίο εκδόθηκε το Σεπτέμβριο του 1544, πιθανότατα από τον ίδιο τον Έπαρχο (βλ. επ. 12, στ. 5-8). Για την έκδοση του έργου βλ. Γ. Τόλιας, “Για μια ορατή αρχαιότητα”, *Ο Ερασιστής* 25 (2005), σελ. 10, σημ. 3 και Legrand, t. 1, p. 259-262. Το πρόβλημα που προκύπτει είναι προφανές – η επιστολή μας χρονολογείται στις αρχές του 1544, αρκετούς μήνες πριν από την έκδοση του εν λόγω έργου. Ο Μπουμπουλίδης λύνει το ζήτημα υποστηρίζοντας ότι η επιστολή θα πρέπει να τοποθετηθεί στο 1545, και επικαλούμενος τη σημείωση “sic” του αντιγραφέα δίπλα στη χρονολογία (Φ. Μπουμπουλίδης, “Το επιστολάριον του Cod. Taubin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 306-307, σημ. 5). Θα πρέπει να σημειώσουμε όμως ότι το “sic” δεν επιβεβαιώνει τη λανθασμένη χρονολόγηση, καθώς σίγουρα αναφέρεται στην παράλειψη του γράμματος “μ”, το οποίο άλλωστε συμπληρώνει ο Legrand στην έκδοση της επιστολής (βλ. Legrand, t. 1, p. 262). Παρόλα αυτά, ο ίδιος ο Legrand στην έκδοσή του κάνει ένα άλλο σχόλιο που μας κατευθύνει στην τοποθέτηση της επιστολής στο 1545: “*Le 7 Fevrier 1544 (style venitien)=1545*” (Legrand, ο.π., σημ. 1).

5 Αδελφός του Νικολάου, (Φ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο ιστ' αιώνα, έκδοση του β' μητρώου εγγραφών (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σελ 101) ή αδελφός του Φράγκου Τελουντά, που έχει το ίδιο όνομα με τον παππού του; (Στ. Κακλαμάνης, *Μιχαήλ Ροσέτος: Κορωνάιος κωδικογράφος του 16ου αιώνα*, σελ. 71-72, σημ. 46). Για την ταυτότητά του βλ. και τη βιβλιογραφία στον Μπουμπουλίδη, “Το επιστολάριον του Cod. Taubin. Gr. LXIV. C. III 7”, σελ. 306, σημ. 2. Για την οικογένεια Τελουντά βλ. P. Canart, “Les epigrammes de Thomas Trevisanos”, *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ 236-238 και Φ. Μαυροειδή, ο.π., σελ. 101 και 111.

[45] Ο Ερμόδωρος Λήσταρχος στον Αλέξανδρο Νερούλη

Ο Ερμόδωρος εκφράζει την ανησυχία του για το ότι ο Αλέξανδρος έχει καιρό να του γράψει, και ζητά να λάβει γρήγορα απάντηση. Έπειτα, του μεταβιβάζει τους χαιρετισμούς του Ιάκωβου Διασωρινού από την Πάδοβα, όπου βρίσκεται με τον πατέρα του Αλέξανδρου.

13 Ιουνίου 1544

[Ανέκδοτη] Supplement grec 1311, f. 51-52.

Ἐρμόδωρος Λήσταρχος Ἀλεξάνδρῳ εὖ πράττειν.

Ἐπεὶ τὸ σεμνὸν ἐκεῖνο καὶ λακωνικὸν ἑδεξάμην γράμμα παρὰ σοῦ, οὐκ ἔτι σου τῆς
 μελιχρᾶς ἀπήλαυσα γλώττης, πάντων ἄριστε· ὥστε μὲ θαυμάζειν, καὶ ταῦτα δεδοικέναι μὴ τι σοι
 5 ἀνθρώπῳ γέγονε, ὅπερ ἀπεύχομαι τῷ <Θεῷ>. Τὴν ταχίστην γράφε, ἵνα με τῆς λύπης ἀπαλλάξης.
 Ἐγὼ μὴ οὐκ ἔγραψα ὑμᾶς ἐν πόνῳ, τοῦ Παταβίου γειτνιώντας μὴ εἰδῶς, καὶ ταῦτα οἱ ἐν τῷ
 τοῦ σου μεγαλοπρεποῦς πανοικεῖ διέτριβον χαίροντες, ὥστε ἠγνόουν πῆ γράψαι.

Ὁ ἐπιφανὴς κύριος Ἰάκωβος, ὁ νωίτερος ἡμῶν, ὑμᾶς προσαγορεύει, ὃς καὶ περὶ τοῦ σοῦ
 οὐχ ἦπτον πατρὸς κηδεμένος γέγραφε, πῶς ἐν Παταβίῳ διάγει. Οὕτω γὰρ ἀγαθὸς καὶ προσηνῆς
 10 ἀνὴρ, καὶ τόσου ὑμᾶς ἐκείνῳ μέλομεν, καίπερ αὐτὸς, ἐκείνου οὐδὲν προτιμᾶ, ἀχάριστος τῷ
 ἔργῳ ἐμφανείς, τῆς ἀγροικίας καὶ ἀμελείας ἔνεκεν.

Τοῦ ἀφμδ μηνὸς ἑκατομβαιῶνος ἐ ἐπὶ δέκα. Τῷ σοφωτάτῳ μοι Ἀλεξάνδρῳ τῷ Νερούλῃ.

---

6 ἠγνόουν : ἠγνόσην S 7 τοῦ σοῦ : τῶν σῶν S 8 πῶς : πῶς S προσηνῆς : προκηνεὺς S
 9 ἐκείνῳ : ἐν κείνῳ S

[46] Ο Ιουστίνος Δεκάδου¹ στον Νικήτα Φαύστο

Στην εκτενή αυτήν επιστολή ο Ιουστίνος αναφέρεται αρχικά στην περίφημη εφεύρεση του Νικήτα, την πεντήρη. Επαινεί τον παραλήπτη γι' αυτήν και υποστηρίζει ότι όσοι προσπαθούν να μειώσουν το επίτευγμά του έχουν άδικο, καθώς η επαναξιοποίηση και επέκταση μια παλιάς εφεύρεσης είναι εξ' ίσου σημαντική. Έπειτα, ο Ιουστίνος αναφέρεται στην αναγόρευση του Φαύστου ως καθηγητή στη Βενετία, επαινώντας αυτό του το επίτευγμα και τονίζοντας τη σημασία του.

T. p. q.: 16 Οκτωβρίου 1518²

Supplement grec 1311, f. 79-85. Έκδοση: E. Legrand, B.H., t. 2, p. 347-348.

Κυρίω Νικήτα τῷ Φαύστῳ, ἀνδρὶ σοφῷ καὶ λογίῳ, καὶ ἐν Οὐνετίας δημοσίᾳ τὸν τοῦ διδασκάλου τόπον ἐπέχοντι. Ἰουστῖνος ὁ Δεκάδουος Νικήτα τῷ Φαύστῳ εὖ πράττειν.

Πολλὰ πολλοῖς πολλαχοῦ γνῶριμόν σε πεποίηκε, νίκης ὡ φερώνυμε Φαῦστε
 5 ἔλλογιμώτατε, ἢ τε γὰρ ἰουλόπεζα ναῦς ἐκείνη, ἧς ἡ ἀγχινοῖά σου εὐρέτις ἔδοξεν εἶναι³, τό τε δημοσίᾳ λόγους παιδεύειν τοὺς παρὰ σοὶ φοιτῶντας τῶν νέων, καὶ ἡ ἄλλη σου ἀρετὴ, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστα λέγων κολακικώτερος δόξω σοι, οὐχ ὅπως ἡμῖν τοῖς ἐγγύτερον, ἀλλὰ καὶ τοῖς πέρα Γαδεῖρων ἐγνώρισε⁴. καὶ θαῦμα γ' οὐδέν. Κατὰ τὸν λέγοντα γὰρ σοφόν, “φήμη τὸν ἐσθλὸν κἂν μυχοῖς δείκνυσι γῆς”.⁵ Ἐῷ γὰρ λέγειν τὰ τῶν θείων ἐκεῖνα χρησμῶν, τὸ οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη, καὶ τὸ οὐ καίουσι λύχνον καὶ τιθέασιν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ
 10 τὴν λυχνίαν, καὶ ὅσα τοιαῦτα, εἰς ἐν συντείνοντα κεφάλαιον ἅπαντα, τὸ μὴ δύνασθαι δηλονότι κρύπτειν τὴν ἀρετὴν τοὺς ἑαυτῆς ἐραστάς, οὐχ ἦττον ἢ τοὺς ὑπ' ἐκείνης πορευομένους τὸ φῶς. Ὡς οὖν ἐργάτης καὶ αὐτὸς ἀρετῆς πασιγνωστος ἐχημάτισας καὶ περιδοξος, καὶ ξένον, ὡς εἶπον, οὐδέν· οὐ γὰρ κενῶς τοιαύτην φήμην ἐκληρονόμησας, τοιαῦτα γὰρ τὰ γέρα τῆς ἀρετῆς, οἷς ἀντιχαρίζεσθαι τοὺς φιλαρέτους ἐπίσταται.

Τὴν μὲν οὖν πεντήρη, διότι οὐκ ἦσθα παιδομαθῆς περὶ τὰ τοιαῦτα, οὐχ εὐρημα φασὶ τινες εἶναι σόν, ἢ φθόνῳ βαλλόμενοι ἵνα τὴν δόξαν τῶν φιλοπόνων καθέλωσιν, ὅπερ τοῖς φθονεροῖς προὔργιαίτατον, ἢ τῷ ἀήθει τοῦ πράγματος καὶ ξένῳ καταπληττόμενοι. Εἰώθασι γὰρ οἱ πλείους ἐκ τῶν καθ' ἑαυτοὺς καὶ τὰ περὶ τῶν ἄλλων στοχάζεσθαι· ὅμως γε μὴν οὐχ ἦττον εἰς ἐγκωμίου λόγον παρὰ βασκάνοις κριταῖς εὐρημένην μὲν οὔσαν τοῖς πάλαι, κατημελημένην δὲ καὶ οἷον
 20 ἐπιλελησμένην, εἴτε ταῖς τῶν καιρῶν ἀνωμαλίαις, εἴτε τῶν κατὰ καιροὺς ἀνθρώπων ταῖς ἀμελείαις, σὲ νῦν πρῶτον ἀνακαινίσαι καὶ εἰς ἀνάμνησιν ἀγαγεῖν, τὰ γὰρ καλῶς εὐρεθέντα καὶ σὺν πόνῳ κληθέντα, εἴ γε εἰς τὸ μηδὲν ἀχθεῖεν παλαιωθέντα χρῆ τοὺς τῶν ἀνθρώπων ἀρίστους μὴ ἔἴην τῷ μακρῷ κἀναριθμητῷ χρόνῳ συναφανίζεσθαι καὶ λήθης καταντᾶν εἰς βυθόν, ἀνανεοῦντες δὲ μᾶλλον καὶ ἐπανάγειν εἰς φῶς ὅση δύναμις, ὡς ἂν αὐτοῖ ἔσοιντο εὐκλεεῖς τοῖς
 25 μετέπειτα.

4 ἔδοξεν L : ἔδοξαν S 6 καθ' ἕκαστα L : καθέκαστα S 11 ἐκείνης : ἐκείνω S : ἐκείνου L
 12 περιδοξος L : περιδοξας S 21 ἀγαγεῖν L : ἀγαγών S 23 κἀναριθμητῷ L : κἂν ἀριθμητῷ S
 συναφανίζεσθαι S : συναναφανίζεσθαι L

1 Για τον Ιουστίνο βλ. Legrand, t.1, p. cv.

2 Βλ. παρακάτω, σελ. 59, σημ. 1.

3 Μεγάλο πλοίο, η “πεντήρης” ὅπως αναφέρεται παρακάτω, το οποίο έχει σχεδιάσει ο Νικήτας Φαύστος. Βλ. Legrand, t. 2, p. 347, σημ. 1.

4 Αναφ. Στην παροιμία “τα πέρατα Γαδεῖρων οὐ περατά”. Augustus Boethius, *Πινδάρου τα σωζόμενα*, Ληψία 1819, τ. 2, σελ. 105, σημ. 79

5 Ευριπίδης, fragment 865, A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*. Leipzig, 1889 και Αισχίνης, *Κατὰ Τιμάρχου*, 168. 6-10, G. de Budé and V. Martin, *Eschine. Discours*, vol. 1. Paris, 1927.

Οἱ δ' ἐξ ἀρχῆς εὐρεταί, μνήμης ἀοιδίμου τεύξονται καὶ μακαρισμοῦ, ὥσπερ γὰρ αἱ καινῶν τινῶν σοφισμάτων εὐρέσεις καὶ παραδόξων (παράδοξα δ' ἂν εἴη τὰ τῆς συνηθείας ἀλλότρια), κοινωφελεῖς τῷ βίῳ καὶ ἀναγκαῖαι εἰσίν, οὕτω δῆτα καὶ αἱ τούτων ἀνακαινίσεις, εἴ γε τύχοιεν ἐξίτηλα τῷ χρόνῳ γενόμενα· δημοτικὸν τῷ ὄντι καὶ χρήσιμον τῷ τοι καὶ αὐτὸς ἐκ τοῦ ἔργου τούτου, ἀναφαίρετον κλέος ἐς πάντας ἔσχες ἀνθρώπους δικαίως. Ἐρρέτω γὰρ φθόνος ὁ μὴ μόνον τοῖς ἀρίστοις παρομαρτῶν, ἀλλὰ καὶ ταῖς λαμπροτάταις τῶν πράξεων ἀκολουθεῖν εἰωθώς. Τιμᾶν γὰρ ἄξιον, μὴ ὅτι τοὺς εὐρόντας τὰ χρήσιμα, κατ' Αφθόνιον, ἀλλὰ καὶ τοὺς προσεξευρόντας, καὶ τοὺς προευρεθέντα μὲν, προαπολωλότα δὲ ἀνακτησαμένους πόνῳ καὶ δεξιότητι φύσεως τὰς ὁδοὺς τῶν προοδυσάντων ὀδεύοντας, καὶ κατορθωθέντας ὀρθῶς πρὸς αὐτάς· πάντες γὰρ ἅμα καθεστήκασιν εὐεργέται κοινοί, τὴν τε γὰρ πεντήρη καὶ τὰ πλείω τῶν παλαιῶν εὐρημάτων, ὅστις πρῶτος ἐφεῦρεν, οὐ μᾶλλον εὔροι τις ἂν ἢ εἴ τις ἐπιχειρήσειε ζητεῖν τὸν πρῶτως χρεμψάμενον, καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα.

Τὸ δὲ τὸν τοῦ κοινοῦ διδασκάλου θρόνον ἐγχειρισθῆναι σοι ἐν τῇ κρατιστευούσῃ καὶ ταῦτα τῶν πόλεων, ὅπου μυριοὶ σοφοὶ καὶ διδάσκαλοι, τοῦτο δὴ καὶ σοφίας κατηγορεῖ σου, ἧς οὐδὲν οὔτε εὐκταϊότερον, οὔτ' εὐκλεέστερον γένοιτ' ἂν, καὶ τῶν ἄλλων ἔξοχον εἶναι ὁμολογεῖ¹. Οὐ γὰρ ἂν εἰς τοιοῦτον ἀξίωμα ἀνεβίβασαν τῶν συνετῶν Οὐνετεῶν οἱ πατρίκιοι, κοινῶ δόγματι τῆς βουλῆς, εἰ μὴ γνωρίσασιν ἀρετῆς ἐώρων ἐμπρέποντα, εἰ μὴ σε τρόπων μᾶλλον ἢ λόγων ἔβλεπον παιδευτήν, εἰ μὴ λογιώτερον ἔκριναν τῶν παρ' αὐτοῖς λογίων τε καὶ σοφῶν, ἅτε καὶ αὐτοὶ σοφοὶ ὄντες οἱ πλείους αὐτῶν καὶ ἀκριβεῖς ἐξετασταί, καὶ κανόνες τῶν τοιούτων καὶ γνώμονες. Εὐρον σὲ γὰρ οὐκ ὅπως τῆς Ἑλλήνων φωνῆς ἐπιστήμονα, ἀλλὰ καὶ τῆς Ῥωμαίων οὐκ ἀδαήμονα, ἅπερ ἡ φύσις καὶ πόνων οὐκ ἄνευ ὀλίγοις χαρίζεται. Διὰ γοῦν τὴν τοιαύτην τῆς παιδείας σου δεξιότητα, ἡ πασῶν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ προκαθημένη, εἰ μὴ τολμηρὸν δόξει τοῦτο τοῖς φθονεροῖς, τοιουτοτρόπως σε καὶ ἐφήμισε καὶ ἐτίμησε καὶ μακαριστὸν ἀπειργάσατο· μακαρίους γὰρ ἀποφαίνεται Πίνδαρος τοὺς ἐν ἀνθρώποις φήμην ἀγαθὴν κτησαμένους, “ὁ δ' ὄλβιος”, λέγων, “ὄν φᾶμαι κατέχοντ' ἀγαθαί”². Ὁ δὲ γε ἐξ Ἄσκηρος Ἡσίοδος, ἀπαθανατίζειν καὶ οἶον ἀποθεοῦν τοὺς εὐτυχῶς ταύτην ἔχοντας γραματεῖς φησί, “φήμη δ' οὔτις πάμπαν ἀπόλλυται ἦντινα πολλοὶ λαοὶ φημίξουσι θεὸς νύτις ἐστὶ καὶ αὐτή”³. Αἱ γὰρ ἀληθεῖς φῆμαι, οἷα ἡ σή, οὔτε ῥαδίως ἀπόλλυνται, οὔτε πάποτε σβέννυνται, ἀφ' ἧς κἀγὼ καὶ ὡς ὑφηγησάμενόν σε καὶ ἐπιστημόνως ἀνύσαντα, τὰ περὶ τὴν πεντήρη φημί, καὶ ὡς εἰς οὐρανίαν ἄντυγα ἀναβεβηκότα τὴν διδασκαλικὴν ἕνα τῶν κομιδῆ σοφῶν καὶ ὧν εἰς τὸν σύλλογον ἐνέγραψαν οἱ σοφώτατοι, ὡς εἴρηται, τῶν Οὐνετεῶν, ὧν ἡ κρίσις γνώμων περὶ τὰ τοιαῦτα ἐστὶ.

---

26 τεύξονται L : τεύξονται S 51 ἀποθεοῦν τοὺς L : ἀποθεοῦντες S

1 Ο Δεκάδουος αναφέρεται στην αναγόρευση του Φαύστου ως καθηγητή στην έδρα ελληνικών και λατινικών σπουδών της Βενετίας, που πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβρη του 1518. Το στοιχείο αυτό μας δίνει ένα *terminus post quem*. Η συγχαρητήρια επιστολή του Δεκάδουου δε θα πρέπει να έχει μεγάλη χρονική απόσταση από την αναγόρευση του Φαύστου. Legrand, t. 1, p. cv.

2 Πίνδαρος, *Ολυμπιονικοί*, 7.10, H. Maehler (post B. Snell), *Pindari carmina cum fragmentis*, pt. 1, 5th edn. Leipzig, 1971.

3 Ησίοδος, *Έργα και Ημέραι*, στ. 763-764, F. Solmsen, *Hesiodi opera*. Oxford, 1970.

[47] Ο Ιωάννης Ζυγομαλάς προς ιερέα⁴

Ἐπειτα ἀπὸ τῆς τυπικῆς συστάσεως, ὁ Ιωάννης Ζυγομαλάς ενημερώνει τὸν παραλήπτη ὅτι πέρασε μία ἀσθένεια καὶ ὑπῆρξε γενικά πολὺ ἀπασχολημένος ἀπὸ ὅταν ἐγκαταστάθηκε στὸ Ναύπλιο. Στὴ συνলেখία ἀναφέρεται στὴ σύνοδο ποὺ ἔχει συγκαλέσει ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ στὴν ὁποία ἔχει κληθεῖ νὰ συμμετεχεῖ καὶ ὁ ἴδιος. Ἐξηγεῖ λοιπὸν ὅτι, λόγῳ αὐτῆς τῆς υποχρέωσης, δε θὰ μπορέσει νὰ μεταβεῖ στὴ Ζάκυνθο πρὶν τελειώσῃ ὁ χειμῶνας, καὶ ζητᾷ ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο παραλήπτη τοῦ νὰ ενημερώσῃ τοὺς κοινούς τοὺς φίλους στὴ Ζάκυνθο γιὰ αὐτό. Ἡ ἐπιστολὴ κλείνει μὲ θερμούς χαιρετισμούς πρὸς ἐπιφανεῖς πολίτες, κληρικούς, ἀπλὸ λαὸ καὶ –μεταξὺ ἄλλων– τὸν Ἀλέξανδρο Νερούλη.

Ναύπλιο
5 Σεπτεμβρίου 1549

Supplement grec 1311, f. 86-90. Ἐκδοση: E. Legrand, Notice biographique, p. 91-93.

Ἰωάννου Ζυγομαλά εἰς ἱερέα.

Εὐλαβέστατε καὶ τιμιώτατε, καὶ ἡμῖν ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ σπλαγχνικώτατε καὶ τριπόθητε ἀδελφὲ καὶ πάτερ, ὑγιαῖνοι ἢ ἀγιωσύνη σου κατὰ τὸν διπλοῦν ἄνθρωπον, καὶ ἐν πᾶσιν ὅλως εὖ
5 ἔχοις ὡς ἂν αὐτὸς Θεῷ εὖξαιο. Συνυγιαίνουεν δέ μοι καὶ οἱ σοὶ προσφιλέστατοι παῖδες, καὶ οἱ
τὰ πάντα ἄριστοι καὶ τιμιώτατοι ἀδελφοὶ τῆς ἀγιωσύνης σου, καὶ μᾶλλον ὁ χαριέστατος μισερ
Ἰερώνυμος καὶ οἱ λοιποὶ αὐτόθι ἡμέτεροι φίλοι καὶ ἀδελφοί. Συνυγιαίνω σοι γὰρ καὶ αὐτὸς
τανῦν, Θεοῦ συνάρσει, καίπερ χαλεπῇ πρὸ ὀλίγου περιπεσὼν ἀσθενεῖα, ἧς ὁ Κύριός με πάλιν
ῥαῖσαι ἠύδοκῆσεν. Εἰδέτω ἢ ἀγιωσύνη σου ὅτι, ἀφ' οὐπὲρ αὐτόθεν οἴκαδε ἐπανῆλθον, φροντίσι
10 καὶ περισπασμοῖς οὐ τοῖς τυχοῦσι, νυκτὸς καὶ ἡμέρας συμπλέκομαι, οὐ τοῖς εἰωθόσι λέγω καὶ
οἷς ἅπαντες φύσει ὑποκείμεθα, ἀλλὰ τοῖς μεγίστοις καὶ τοῖς περὶ μεγίστων καὶ ἄκρων
ὑποθέσεων τὸν σκοπὸν ἔχουσιν.

Ὁ γὰρ παναγιώτατος ἡμῶν αὐθέντης καὶ δεσπότης ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης²,
ἐπιστείλας ἅπασιν τοῖς ὑπὸ τὴν ἀγιωτάτην μεγάλην ἐκκλησίαν τελοῦσιν ἀρχιερεῦσι,
15 πανιερωτάτοις καὶ θεοφιλεστάτοις, ὡς ἀπαξάπαντας αὐτοὺς μικροὺς καὶ μεγάλους εἰς τὴν
βασιλίδαν τῶν πόλεων ἀνελθεῖν καὶ συναχθῆναι ἀπαραιτήτως συνόδου χάριν, δι' ἧς ἐλέγομεν
νεωστὶ ἀναφυέντα σκάνδαλα· ἔγραψε καὶ ἡμῖν τοῖς ταπεινοῖς, πρόφασιν καὶ πάλιν ἄλλην
παραίτησιν ἀποσεισαμένους συμπορευθῆναι, καὶ τῇ ῥηθείᾳ ἀναγκαιοτάτῃ συμπαρεῖναι συνόδῳ.

4 ὡς ἂν L : ὡσάν S 8 ῥαῖσαι L : ῥαίσαι S 10 οἷς L : εἰς S 14 ἀπαξάπαντας L : ἀπαξάπαντες S

4 Συμπεραίνουμε ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἔχει σταλεῖ στὴ Ζάκυνθο. Αὐτὸ γίνεται ἐμφανὲς κυρίως στὸ τελευταῖο μέρος τῆς ἐπιστολῆς, καὶ ἐιδικὰ μέσω τῶν προσώπων στα ὁποῖα στέλνει χαιρετισμούς ὁ Ζυγομαλάς. Ἀνάμεσα στα ὀνόματα διαβάζουμε, γιὰ παράδειγμα, αὐτὸ τοῦ Ἀλέξανδρου Νερούλη, ὁ ὁποῖος ὁποσδήποτε τὴν περίοδο ἐκείνη βρίσκεται στὴ Ζάκυνθο. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ 15 ποὺ παρατίθεται παραπάνω, τὴν ὁποία στέλνει ὁ Ἀλέξανδρος στὸν Ιωάννη ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, λιγότερο ἀπὸ ἓνα μῆνα ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ αὐτῆς ἐδῶ (1η Οκτωβρίου). Σὲ ἐκείνη τὴν ἐπιστολὴ, ὁ Νερούλης μεταφέρει καὶ τοὺς χαιρετισμούς κάποιου ἱερέα καὶ σακελλαρίου ποὺ βρίσκεται μαζί του στὴ Ζάκυνθο, καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ παραλήπτης τῆς ἐδῶ ἐπιστολῆς.

2 Διονύσιος Β', οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1546-1556). Βλ καὶ Φ. Μπουμπουλίδης, "Τὸ Ἐπιστολάριον τοῦ Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7", σελ. 316, σημ. 4.

Λοιπὸν ἢ μὲν ἐμὴ ἔφεσις ἐν Ζακύνθῳ τὰς διατριβὰς ποιήσειν μετοπώρου ἀρχομένου, ἦν τε καὶ ἐστίν. Ὁ δὲ καιρὸς καὶ ἡ χρεία, ὡς ἀκούεις, ἄλλα καὶ ἄλλα προϋξένησαν, πλὴν τῷ Θεῷ δόξα, τῷ οὐχ ὡς ἡμεῖς θέλομεν, ἀλλ' ὡς ἡ αὐτοῦ ἀγαθότης βούλεται, τὴν ζωὴν ἡμῶν οἰκονομοῦντι. Ὅσον δὲ τὸ ἐφ' ἡμῖν γράφων ἢ ἐπιστέλλον λέγω καὶ ἐπιβεβαιῶ τῇ ἀγιωσύνη σου, καὶ διὰ σοῦ πᾶσι τοῖς αὐτόθι ἡμετέροις φίλοις καὶ ἀδελφοῖς καὶ τιμιωτάτοις ἄρχουσι, οἷς καὶ τὴν ὑπόσχεσιν ἐποιησάμεθα ὅτι, Θεοῦ συναιρομένου, μετὰ τὸ συμπερανθῆναι τὰ τῆς ῥηθείσης συνόδου, (τοῦτο δ' ἔσται, ὡς οἶμαι, δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος), πρὸς ὑμᾶς σὺν Θεῷ ἀφίξομαι· καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτων. Περὶ δὲ ὧν μοι παρήγγειλας γραμμάτων τῆς ἀγιωσύνης σου, ἐκ τοῦ ἀγίου τοῦ Κορίνθου¹, εἶπον αὐτῷ τὸ πᾶν, καὶ σὺν Θεῷ, οὐ μόνον ταῦτα ἐξ αὐτοῦ λήψεσθαι δι' εὐχῶν σου ἠξιώθημεν, ἀλλὰ καὶ μείζω τούτων, καὶ μείζονος χάριτος τυχεῖν ἢ ἀγιωσύνη σου, ἄξιος διὰ τὰς ἀρετάς σου ἐφάνης. Τοῖνυν περὶ αὐτῶν μὴ μελέτω σοι, ἐμοὶ γὰρ φροντὶς περὶ σοῦ.

Τὸν αὐθέντην τὸν μισερ Μάρκον Ἀντώνιον τὸν καγκελλάριον², τὸν ἄξιον ὡς ἀληθῶς οὐκ ὀφικίου τούτου, ἀλλ' αὐθεντικῆς ἀξίας καὶ ἐξουσίας διὰ τὰς αὐτοῦ καὶ πολλὰς καὶ μεγάλας ἀρετάς, ἀσπάζομαι ποθεινῶς· τὸν μισερ Ντονᾶδον Σαλβιάτη, τὸν λογιώτατον δικολέκτην· τὸν ἄριστον ἄρχοντα μισερ Κάρλον Καστελλᾶνον τὸν ἐμοὶ ποθεινότατον· τὸν ἄρχοντα τὸν Ἀγιαποστολίτην ὡσαύτως ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς³. Ἀλλὰ τί ὀνομαστὶ λέγω; ἅπαντας τοὺς λαϊκοὺς ἄρχοντας, μικροὺς, μεγάλους, πτωχοὺς, πλουσίους, ἄχρι καὶ αὐτῶν τῶν παίδων, ἀσπάζομαι.

Ἐκ δὲ τῶν ἱερέων τὸν εὐλαβέστατον παπᾶν κύριον Φίλιππον, πατέρα τοῦ σοφοῦ Ἑρμοδώρου, προσκυνῶ· τὸν ἡμέτερον παπᾶν κύριον Νούφριον καὶ συμπολίτην ὁμοίως⁴· τὸν οἰκονόμον τὸν παπᾶν κύριον Κοτρονᾶν ὁμοίως⁵· τὸν ἅγιον τὸν πρωτοπαπᾶν, τὸν ἀγιώτατον κύριον Ἀλέξανδρον τὸν Νερούλην, τὸν ἄριστον ἀρχίατρον, τὸν πατέρα τοῦ Βιτζέντζου, σὺν τῷ ῥηθέντι αὐτοῦ υἱῷ, καὶ τοὺς λοιποὺς φίλους καὶ ἀδελφοὺς καὶ πατέρας, ὧν τὰ ὀνόματα καλῶς οὐκ οἶδα, προσαγορεύω ποθεινῶς.

Ἀπὸ Ναυπλίου, Σεπτεμβρίου 4, αφμθ'.

Ὁ κατὰ πάντα τῆς ἀγιωσύνης σου Ἰωάννης ὁ Ζυγομαλᾶς καὶ ῥήτωρ Ναυπλίου. Τῷ εὐλαβεστάτῳ καὶ τιμιωτάτῳ ἐν ἱερεῦσι παπᾶ κυρίῳ καὶ σακελλαρίῳ τῆς θεοφρουρήτου δοθείῃ.

18 μετοπώρου L : μετ' ὀπώρου S 21 σου add. L post ἀγιωσύνη
39 πρωτοπαπᾶν S : προτοπαπᾶν L 40 ἀρχίατρον corr. L : ἀρχιητ S

1 Βλ. Μπουμπουλίδης, ο.π., σελ 316, σημ. 5

2 Ο Μπουμπουλίδης τον ταυτίζει με κάποιον Ζακυνθινό νοτάριο: Φ. Μπουμπουλίδης, ο.π., σελ. 316, σημ. 6.

3 Πρόκειται πιθανώς για το Θεόδωρο Αγιαποστολίτη. Βλ. Ε. Σαρμάνης, *Παίσιος, Μητροπολίτης Ρόδου, Αγιαποστολίτης. Συμβολή στη μελέτη του έργου ενός λόγιου του ΙΣΤ αιώνα*, Α. Π. Θ. 2002, σελ. 18.

4 Ο Ζυγομαλᾶς αναφέρεται εδώ στο Ναυπλιώτη (γι' αυτό και "συμπολίτης") ιερέα Ονούφριο. Γι' αυτόν βλ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο ιστ' αιώνα, έκδοση του β' μητρώου εγγραφών (1533-1562)*, Αθήνα 1976, σελ 34, σημ. 9. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Στ. Κακλαμάνης, *Μιχαήλ Ροσέτος: Κορωνάιος κωδικογράφος του 16ου αιώνα*, σελ. 80, σημ. 68.

5 Σύμφωνα με τον Μπουμπουλίδη, πρόκειται για τον Ευστάθιο Κοτρονά (βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, ο.π., σελ. 317, σημ. 5).

Αποδημία
Νικάνδρου Νουκίου
(απόσπασμα)

Περὶ Κορώνης¹

20 Σεπτεμβρίου 1532

Έκδοση: J. A. de Foucault, *Nicandre de Corcyre Voyages*, Paris 1962, p. 158-161.

αφλβ μαιμακτηριῶνος εἰκάδι.

5 Ὁ τοίνυν αὐτοκράτωρ στόλον ἐξαρτύσας, νηῶν μὲν στρογγύλων ἐς τεσσαράκοντα, τριήρεις δ' ἰσαριθμούς, σὺν τισιν ἄλλοις πλοίοις συνεπομένοις. Ναύαρχον δὲ τοῦ στόλου καὶ ἡγεμόνα Ἀνδρέαν ἐπιστήσας, τὸν “Δαυρία” καλούμενον, κατὰ τῆς βασιλέως τούρκων Σουλαϊμάνεω χώρας ἀπέστειλε, κακοῦν αὐτῷ προστάξας τὰς τούτου πόλεις ὅσον ἐξῆν· ὅθεν Ἀνδρέας, τὸν στόλον ἀθροίσας ἐν Σικελίᾳ, καὶ τὸ ἀμφ' αὐτὴν ἐκπλεύσας πέλαγος, ὡς Πελοπόννησον ὠρμητο· καὶ τῇ Μεσσηνίᾳ προσπελάσας, πόλιν ἐπήει Κορώνην καὶ πολιορκεῖν ἤρξατο, δηῶν τὴν χώραν πρότερον.

10 Ἡ δὲ πόλις Κορώνη, πάλαι μὲν ὑπὸ τινων ἐκαλεῖτο “Πήδασος”. Ἐκτισται δὲ τὰ πρὸς θάλατταν ἐν γεωλόφῳ χωρίῳ, ἐπ' ἄκρας πρὸς νότον ὑπερανεστηκυίας ἐκτεταμένης, θαλάττη εἰργομένης, πέτρας ἀποτόμους ἐχούσης καὶ κρημνώδεις, ἰσθμῷ δ' οὐ πολὺ χερρονησίζοντι ὑπερανεστηκῶτι ὀριζομένη, τῷ Μεσσηνιακῷ κόλπῳ τοῖς λαοῖς μέρεσιν εἰσιόντι ὑπερκειμένη, τείχεσι τε ὄχυροῖς καὶ προμαχεῶσι καὶ ἐπάλξεσι περικυκλουμένη. Τὸ δὲ ταύτης πρὸς μεσημβρίαν ἐπιτετραμμένον τεῖχος, ἐρυμνῷ τινὶ χωρίῳ, καὶ πέτρας ἀπερρώγασιν ἠρήρειστο ἀσφαλέστατα. Τὸ
15 δ' αὐτὸ πρὸς νότον τοῦ χωρίου κείμενον, ὃ δὴ “Λιβιάδιον” ἐπιχωρίως κληίζεται, τείχεσι μὲν περιβέβληται καὶ ἐπὶ πέτραν ὄχυρωται, ταπεινότερα μέντοι τῶν ὑπερκειμένων τῆς ἀκροπόλεως, βάθει τε ἱκανῷ θαλαττίῳ κυκλούμενον. Λιμῆν δ' ἔτι χειροποίητος ἔστηκε τῇ πρὸς τὰς ἄρκτους περιστροφῇ, ὕφορμον ἔχουσα θερινόν, ὅθεν τὸ χωρίον “Ὀμαλὸν” ἐπικέκληται· ἀπέχουσα μὲν ἐκ Μεσσηνίας μίλλια ὀκτὼ καὶ δέκα. Ἡ δὲ Μεσσηνία, πόλις πάλαι μὲν ἦν ἐπιφανὴς καὶ περιόδος, νῦν
20 δ' οὐδ' ἔχνος σχεδόν τι πόλεως ἀποσώζεται· καλεῖται δὲ τανῦν ὁ χώρος ὑπὸ τῶν περιοίκων “Πεταλήδιον”. Ἡ δὲ Κορώνη συνωκεῖτο μὲν ὑπὸ Πελοποννησίων μιγάδων καὶ αὐτοχθόνων καὶ τινων τοὺς προγόνους ἄνωθεν ἐξ Ἰταλίας ἐπεχόντων, ἀνδρῶν μέντοι ἀστικῶν, ἀγχινοῖα καὶ δεινότητι δοκούντων τῆς Πελοποννήσου τῶν λοιπῶν ὑπερφέρειν.

2 Ὁ τοίνυν αὐτοκράτωρ J Ὄσαύτως δ' ἐκ θαλάττης F ἐξαρτύσας F : ἐξαρτήσας S
τεσσαράκοντα S : τετταράκοντα F 3 δ' ἰσαριθμούς S : δυσαριθμούς F 4 Δαυρία F : δ' αὐρία S 6
καὶ om. F τ' ad. F ante ἀμφ' 7 ἐπήει F : ἐπίη S 8 δηῶν F : δηοῦν S 10 θάλατταν S : θάλασσαν
F ἐκτεταμένης ante πρὸς trsp. F 12 εἰσιόντι S : ἐσιόντι F 14 ἐπιτετραμμένον S : νεῦον F χωρίῳ
S : χώρῳ F ἀπερρώγασιν : ἀπορρωγᾶσιν S F 15 δ' αὐ S : δὲ F 16 τείχεσι F : τείχεα S μέντοι S :
δὲ F 16 βάθει F : βαθεῖ S δ' ἔτι S : δὲ τίς F 19 μίλλια S : μίλια F πόλις om. F 20 οὐδ' ἔχνος S :
οὐ δίχνος F 22 ἀστικῶν : ἀστυκῶν S F

1 Νικάνδρου Νουκίου *Αποδημιῶν* Γ, κεφ. Οη' (τέλος) ἕως π'. Σχόλιο του αντιγραφέως στο f. 97: “Les fragments qui commencent au folio 98 sont des extraits des voyages (ἀποδημῖαι) de Nicandre (Andronic) Nucius”

Οὐ πρὸ πολλοῦ δ' ἡ πόλις αὐτῶν ὑπὸ Τούρκων ἐάλω, Οὐνετιῶν οὕσα πρότερον, σὺν καὶ ἄλλοις τῆς Ἑλλάδος μέρεσιν. Ὅντες δ' ἀστικώτερον ἐντεθραμμένοι καὶ ἐμπορία προστετηκότες, πολιτικώτερον διητῶντο, καὶ πρὸς τινα εὐδαιμονίαν οὐ φαύλην ἔνευον, τὰς βαρβαρώδεις Τούρκων ὀρμάς τῆ ἀγγινοῖα ἀποκρούοντες. Ἐν ταύτῃ τοίνυν Ἀνδρέας ἐπιὼν σὺν τῷ ἀμφ' αὐτῷ στόλῳ, ἐκ θαλάττης πολιορκεῖν ἤρξατο, καὶ τὰς τε ναῦς ἀγχοῦ τῆς πόλεως προσαράξας, τῷ τείχει θαμὰ τηλεβόλοις ἔβαλλεν. Οἱ δ' ἔνδον ὄντες Τούρκων φύλακες, τῆ Ἀνδρέου ἀθρόα εἰσβολῆ ἐκδειματωθέντες, ὡς τὴν ἀκρόπολιν ἔσπευδον, σφίσι ἀσφάλειαν ἰμειρόμενοι, οὐκ ἀρκοῦντες ἀντιπολεμεῖν αὐτοκρατορικῶ στόλῳ. Ὁ μὲν οὖν Ἀνδρέας, ἐκ τοῦ καλουμένου Λιβαδίου μέρος τι τῶν τειχέων τηλεβόλοις κατέβαλε, καὶ τὰς ναῦς προσπελάσας ἀποβάθρα χρώμενος, τὴν πόλιν κατέλαβεν. Οἱ δὲ Τοῦρκοι, πλὴν ὀλίγων τινῶν, τῆ ἀκροπόλει ἐσώζοντο. Ἐρυμνοτάτης δ' οὔσης τῆς ἀκροπόλεως, ἔμμενε καραδοκῶν, λογιζόμενος λιμῶ ἢ ἄλλῃ τινὶ περιστάσει ταύτης περιγενέσθαι. Οἱ οὖν φύλακες Τούρκων, ἰδόντες ἢ κίνδυνον καθεστήκασιν, ὡς οὐχ οἰοί τ' ἦσαν ἀμύνειν τοὺς ἐκ τοῦ στόλου, πρὸς ξυμβάσεις ἔσπευδον. Ἀναπολῶν δ' Ἀνδρέας τὴν τῆς ἀκροπόλεως ἐρυμνότητα, καὶ τὸν χρόνον ὑποτοπάζων παρερχόμενος, ταῖς ξυμβάσεσιν ἔνευεν, αἱ δ' ἦσαν, ἐφ' ᾧ ἐπιτραπῆναι σφίσι ἀσινέσιν ἀπιέναι ἐς τὴν ἑαυτῶν ἀπαγομένους τέκνα τε καὶ γυναῖα, καὶ τῶν κτημάτων ὅσα φέρειν δύναιτο, παρ' οὐδενὸς κωλυόμενοι.

Τούτων οὕτω κατασταθέντων, περανθέντων θ' ἅμα, ὁ τ' Ἀνδρέας τὴν ἀκρόπολιν ἐχειρώσατο· τὸ δ' ἔξω τειχέων οἰκούντων Ἑλλήνων γένος τῷ αὐτοκράτορι ὑπετάττετο, τὸν Ἀνδρέαν εὐφημοῦντες, ὡς ἐκ τῆς βαρβάρων ἡγεμονίας σφᾶς λυτρώσαμενον. Ὁ οὖν Ἀνδρέας, τὰ τε τείχη ἀνεκτήσατο καὶ ὡς ἐξὸν ὠχυρώσατο, καὶ τοὺς θ' Ἑλληνας ἐς τὴν πόλιν συνοικήσας, καὶ φάλαγγα στρατιωτῶν Ἰσπανῶν τῆ ἀκροπόλει ἐντάξας, καὶ Ἰερώνυμόν τινα ἡγεμόνα σφίσι καταστήσας, καὶ τὰ κατὰ τὴν πόλιν ὡς οἶόν τ' αὐτῷ ἦν ἐγχειρίσας· καὶ τοὺς προσερχομένους τῶν πέριξ Ἑλλήνας καὶ Ἀλβανοὺς τοῖς στρατιώταις ἐγκαταλέξας, καὶ ἀποχρώντως τὴν πόλιν ἀσφαλισάμενος, πρὸς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις Τούρκων παραθαλαττιδίους ἤλαυνεν.

Οἱ δ' ἐν τῇ Κορώνῃ περιλειφθέντες, τὰ πέριξ Μεσσηνίας ἐληίζοντο ἐξερχόμενοι ὁσημέραι, τὴν χώραν ἐλαύνοντες καὶ ἅπασαν ἐκδειματοῦντες τὴν Πελοπόννησον, ἄχρις οὐ στρατὸς Τούρκων ἐπεφθάκει οὐκ ὀλίγος ἐπ' αὐτοῖς. Οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ ἐκ θαλάττης τριήρεις ὡς ἑβδομήκοντα ἐπιθέμενοι, τὴν διὰ θαλάττης ἀφήρουν ἐς τὴν πόλιν εἴσοδον. Ἀμυνομένοι δ' οἱ ἐκ Κορώνης, ἔργα γενναίας χειρὸς ἐπεδείκνυον μέγιστα, ζωγροῦντες τοὺς ἔξωθεν ἐπιθέμενοι. Προσκειμένος δ' ὁ Τούρκων στρατὸς, καὶ τὴν τῶν σιτίων εἰργόντες εἰσέλασιν, τῶν τ' ἐδωδίμων ἐς τὴν πόλιν ὁσημέραι δαπανηθέντων, λιμός, ὡς εἰκὸς, τούτους ἐπίεζε.

24 ἐάλω ante ὑπὸ trsp. F 25 τῆς om. F ἀστικώτερον : ἀστυκώτερον S : ἀστυκώτερον F
 26 πολιτικώτερον S : πολιτικότερον F διητῶντο S : διειτῶντο F 27 ὀρματῶν ante Τούρκων ad. F
 ὀρμάς om. F 29 ἔβαλλεν S : ἔβαλεν F ὄντες om. F 31 στόλῳ F : στολῶ S 32 κατέβαλε S :
 καταβαλὼν F 34 ἐρυμνοτάτης S : ἐρυμνωτάτης F 35 ταύτης S : τούτων F κίνδυνον S : κινδύνου F
 39 τε om. F 40 οὕτω S : δὲ F θ' ἅμα ad. F ὁ τ' : ὅτ' S : ὅ τ' F 41 οἰκούντων om. F
 42 λυτρώσαμενον F : ἐλυτρώσατο S 43 ἀνεκτήσατο : ἀνεκτίσατο S : ἀνεκτατο F συνοικήσας :
 συνωκήσας S F 44 φάλαγγα S : φάλαγγας F 45 ὡς - ἦν S] αὐτῷ πράγματα ὡς οἶόν τ' ἦν F
 46 τε ante καὶ ad. F στρατιώταις S : στρατιώτας F ἀποχρώντως S : ἀποχρώντες F 48 δ' ἐν F :
 δὲ S 48-49 ἐξερχόμενοι ante ἐκδειματοῦντες trsp. F 50 αὐτοῖς S : αὐτοῦς F 51 ἴσαν ante
 ἐπιθέμενοι ad. F ἀφήρουν - εἴσοδον S] ἐς τὴν πόλιν εἴσοδον ἀφαιροῦντες F 53 σιτίων F :
 σιτίαν S τ' S : δ' F 54 δαπανηθέντων S : δαπηνηθέντων F

Χρονιζούσης δὲ τῆς ἐπιθέσεως καὶ τοῦ λιμοῦ παρεκταθέντος, ἔφθασέ που τριήρης ἐκ Σικελίας σιτία κομίζουσα. Ἀναρρωσθέντες δ' οἱ ἔνδον τὰς γνώμας τῆ ταύτης ἀφίξει, γενναίως τῷ λιμῷ προσεπάλαιον ἀντιτείνοντες. Τοσοῦτον δὲ τῆς ἐπιθέσεως παρεκταθείσης, ὡς καὶ τῶν ἀπηγορευμένων καὶ ἀσυνήθων ἐγεύσαντο. Ὁ δ' αὐτοκράτωρ, αὐθις ἀρωγὴν ἐπιπέμψας διαπόντιον, τριήρεις μὲν ἑπτὰ πρὸς τοῖς εἴκοσι, ναῦς δ' ἰσαριθμούς τούτων, ἐδώδιμα τῶν σιτηρῶν καὶ κόνιν τὴν πρὸς τηλεβόλων καὶ μισθοφόρους στρατιώτας κομίζουσας, αἶ καὶ τῆ πόλει προσώρμισαν. Ἐξαγαγόντες δὲ τὰ κομισθέντα θαρραλέως, τῆ Σικελία αὐθις ὑπέστρεφον, οὐδὲν ταῖς καθ' ὁδὸν Τούρκων τριήρεσιν ὑποτοπάζοντες¹. Ταῦτα δ' ἐν ὀκτωκαίδεκα μηνὶ παρεξετείνοντο. Μετὰ δ' οὐκ οἶδ' ὅτι, δόξαν αὐτοκράτορι, τὴν πόλιν Τούρκοις ἀπέλιπεν, ἀφελόμενος πρότερον τοὺς τηλεβόλους καὶ τὰλλα τῶν συντεινόντων· οἶμαι διὰ τὸ μὴ ἐξῆν εὐμαρῶς ἐπιπέμπειν τὰ προσήκοντα, τῶν τε Τούρκων διὰ γῆς καὶ θαλάττης ἐπιθεμένων, καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν οὐκ ἀνιέντων, ἢ καὶ δι' ἄλλης αἰτίας τινὸς, ἡμῖν ἴσως ἀγνωστοῦ τυγχανούσης.

Ὅθεν τε ναῦς ἀποχρώντως ἐπιστείλας, τοὺς τε στρατιώτας ἐπ' οἶκον ἀπήγαγεν. Ὅσοι μὲν οὖν τῶν πολιτῶν εἴλοντο ἐς τὰς ναῦς ἐμβῆναι σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις καὶ τοῖς προσήκουσιν, ἐς Σικελίαν καὶ Νεάπολιν διεπόρθμευεν· ὅσοι δ' αὖ ταῖς Οὐνετῶν νήσοις ἀπελθεῖν αἰρεθέντες, ταύτας ἴεσαν οἰκησόμενοι, ὅθεν τινὲς ἐς Κρήτην ἀπήλθουσαν· ὅσοι δὲ προὔχοντες γένει καὶ ὄλβῳ καὶ ἀγχινοῖα ὑπερέχοντες, τῆ Ζακυνθίων προσώρμισαν, ἔνθα τὰς οἰκῆσεις ἔστασαν χρησιμεύοντες. Καὶ πῆ μὲν ἄλλος ἄλλη διετράπη. Τοῖς δ' ἐν Σικελία καὶ Νεαπόλει τῆς Τυρρηνίας τετραμμένοις, σιτηρέσιον ἐνιαύσιον ὃ τ' αὐτοκράτων ἐχορήγησε, τὰς σφῶν δυσπραγίας ἀνακτώμενος.

56 σιτία F : σιτεῖα S ἀναρρωσθέντες F : ἀναρρωθέντες S 57 τὰ ante τῆς ad. F παρεκταθείσης S : παρεκτείνεται F 58 ἐγεύσαντο S : ἐκδηδοκένοι F 59 τούτων om. F 60 στρατιώτας ante μισθοφόρους trsp. F κομίζουσας : κομίζουσαι S : κομίζουσαις F καὶ ante τῆ πόλει om. F 61 προσώρμισαν : προσώμυσαν F Ἐξαγαγόντες δὲ] οἱ δ' ἐν ταῖς τριήρεσιν ἐξαγαγόντες F 62 ταῖς F : τοῖς S 63 παρεξετείνοντο : παρεκτείνεται S : ἐγίγνετο F 64 τὰλλα S : ἄλλ' ἄττα F 66 μεθ' S : μεθ' F 66-67 ἴσως – τυγχανούσης] ἀγνωσμένης 68 ἀποχρώντως ἐπιστείλας S : ἀποχρώσας ἐπιπέμψας F ἐπ' οἶκον S : καὶ τηλεβόλους σὺν τῆ ἄλλῃ παρασκευῇ ἐπ' οἴκου F 70 Νεάπολιν F : Νεαπόλει S 72 καὶ ἀγχινοῖα ὑπερέχοντες om. F προσώρμισαν S : προσόρμισαν F 73 διετράπη S : ἐτράπετο F 74 ἐχορήγησε S : ἐχωρήγησε F

1 Στο σημείο αυτό της έκδοσης Foucault διαβάζουμε: “Παρεκταθέντος δὲ τοῦ χειμῶνος αἱ τῶν Τούρκων τριήρεις ὡς Βυζάντιον ὄχοντο.” Το απόσπασμα αυτό λείπει ἀπὸ τον S.

Τοιαύτη τις περίστασις ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς τὴν Κορωναίων κατηλείπει πόλιν, οἰκητόρων ἑλλήνων, ἀνδρῶν ἀρίστων, ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, ἐξοικισθεῖσαν. Καὶ ταῦτα μὲν ὕστερον. Ὁ δ' Ἀνδρέας μετὰ τοῦ ἄμφ' αὐτὸν στόλου, ὡς Ἀχαΐαν ὤχετο ἀπίων, καὶ πόλιν Πάτρας παραβάλλει, τῆς δ' ἀκροπόλεως μὴ δυναμένης τὴν ἔφοδον ἀντιστέγειν, ῥαδίως περιεγένετο. Ἄνδραποδισάμενος δὲ τότε στρατόν, ἐπαφεῖς τοὺς πάντας κατελήσαντο, οὐ τοὺς ἐκ Τούρκων μόνους, ἀλλ' ἤδη καὶ Ἰουδαίων κεῖθε παροικούντων οὐκ ὀλίγων, οὐ μὴν δ' οὐδ' Ἑλλήνων ἀπέσχοντο παραλογιζόμενοι δῆθεν ὡς εὐσεβεῖς εἶεν, κέρδους ἕνεκα καὶ ὠφελειῶν.

Ἀλλὰ καὶ τῷ ἐν τῷ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου στόματι προσκείμενον φρούριον τὸ πρὸς πελοπόννησον ἐπιστάς, εἶλεν ἐξ ἐφόδου, πορθήσας δὲ καὶ σκυλεύσας, ὡς τὰς ναῦς τὰ λάφυρα διεβίβασε. Ταῦτα δὲ διαπραξάμενος ἤδη χειμῶνος ἀρχομένου, οἴκοι ἐτράπετο, ὅθεν μεγάλων δυσπραγιῶν τοῖς καθ' Ἑλλάδα χριστιανοῖς αἴτιος τῷ τότε ἐγεγόνει τοῦθ' ἕνεκεν Τοῦρκοι τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπετίθεντο, καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ ζῆν πολυτρόπως ἀπήλλαττον. Οὐκ ὀλίγους δ' ἐφυγάδευον, ἐπανάστασιν ἐκ τούτων ὑποτοπάζοντες, καὶ τούτων μὲν οὕτως.¹

Ὁ δ' αὐτοκράτωρ ἐν Ἰβηρίᾳ διατρίβων <...>²

καὶ γὰρ τὰ τῆς Κορώνης, ἐν ἔτει ἀφλβ μαιμακτηριῶνος εἰκάδι, ἤγουν σεπτεμβρίου κ'.

76 περίστασις : περίστατις S : τύχη F ἐπὶ – Κορωναίων S]ἐφ' ἡμῖν ταύτην F τὴν ante πόλιν ad. F
77 ἀρίστων - ἴσμεν om. F καὶ συμφοραῖς ἄλλεπαλλήλαις περιπεσοῦσα post ἐξοικισθεῖσα ad. F
78 ἄμφ' αὐτὸν om. F ἀπίων S : ἀπίων F 79 ταύτης ante περιεγένετο ad. F 80 καὶ ante
ἀνδραποδισάμενος ad. F δὲ om. F ἐπαφεῖς S : ἐπαφήσας F κατελήσαντο F : κατελεήσαντο S 81
κεῖθε S : κεῖθι F οὐκ ὀλίγων om. F δ' οὐδ' S : δ' ἀλλ' οὐ δ' F 82 εὐσεβεῖς S : ἀσεβεῖς F
83 τῷ ἐν S : τὸ ἐν F 85 διεβίβασε S : διεβίβαζε F ἀρχομένου S : ἐπιόντος F 86 τῷ S : τὸ F καὶ
γὰρ ante τοῦθ' ἕνεκεν ad. F Τοῦρκοι F : Τοῦρκων S

1 Το ἀπόσπασμα “Ὁ δ' Ἀνδρέας...καὶ τούτων μὲν οὕτως” δεν περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο με τίτλο *Περὶ Κορώνης*, ἀλλὰ στο ἀμέσως ἐπόμενο, *Περὶ τῆς Πάτρας πόλεως λεηλασίας*.

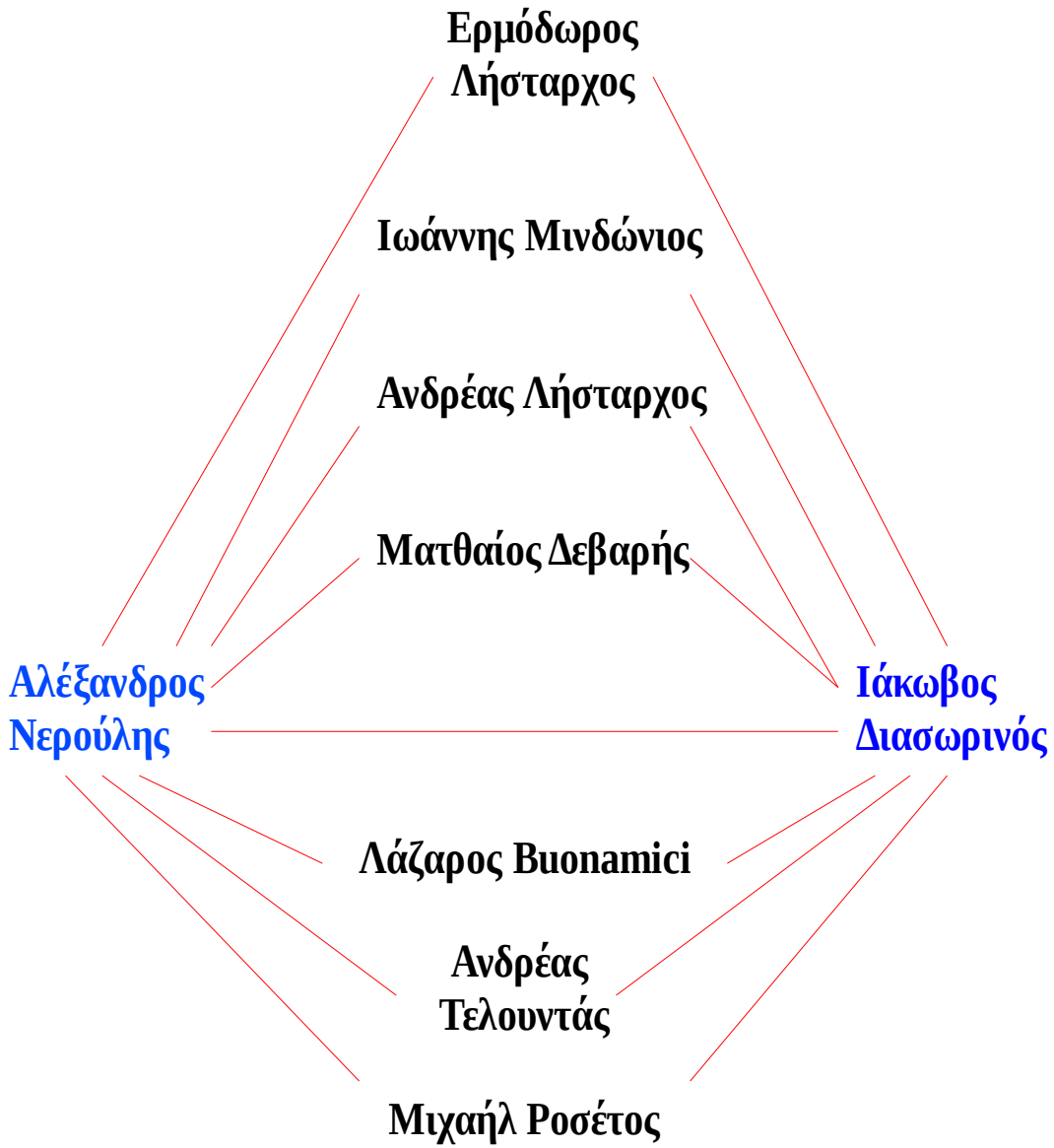
2 Ἡ διατύπωση αὐτὴ δεν εντοπίζεται στο κεφάλαιο περὶ Κορώνης. Τη βρίσκουμε στο κεφ. 24 (*Περὶ Γανδάνου πόλεως υπερμεγέθους*), παρ. 3. Βλ. Εκδ. Foucault, p. 65.

Παράρτημα

Πιν. 1: Παραλήπτες Αλέξανδρου Νερούλη και αριθμός επιστολών

Παραλήπτης	Αριθμός επιστολών
Ιάκωβος Διασωρινός	11 επιστολές
Ερμόδωρος Λήσταρχος	3 επιστολές
Γεώργιος Κορίνθιος	3 επιστολές
Ιωάννης Μινδώνιος	2 επιστολές
Ιωάννης Ζυγομαλάς	2 επιστολές
Λάζαρος Buonapici	1 επιστολή
Αρχιερέας Ιωαννίκιος	1 επιστολή
Ανδρέας Τελουντάς	1 επιστολή
Ματθαίος Δεβαρής	1 επιστολή
Εμμανουήλ Καντακουζηνός	1 επιστολή

Σχήμα 1: Ο κύκλος Νερούλη – Διασωρινού

Πιν. 2: Κατάλογος επιστολών του Cod. Supplement Grec. 1311

Επιστολή	Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση
1 (f.1)	Άλέξανδρος Νερούλης	[Γεώργιος] Κορίνθιος	3 Ιουλίου 1550
2 (f.1)	Άλέξανδρος Νερούλης	[Γεώργιος] Κορίνθιος	6 Ιουλίου 1550
3 (f.2)	Άλέξανδρος Νερούλης	[Γεώργιος] Κορίνθιος	24 Ιουλίου <1550>
4 (f.3-5)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	26 Οκτωβρίου 1544
5 (f.6-7)	Άλέξανδρος Νερούλης	Άνδρέας Τελουντᾶς	-
6 (f.7-8)	(;)	Φράγκος Τελουντᾶς	-
7 (f.8-11)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος [Διασωρινός]	19 Φεβρουαρίου 1545
8 (f.11-14)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	Τ.ρ.γ: 19 Φεβρουαρίου 1545
9 (f.14-15)	Άλέξανδρος Νερούλης	Έμμανουήλ Καντακουζηνός	Τέλη Νοέμβρη 1545
10 (f.15-16)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ματθαίος Δεβαρής	12 Ιανουαρίου 1544
11 (f.17-18)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	-
12 (f.18-19)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	3 Μαΐου <1545>
13 (f.20)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίωάννης Μινδώνιος	-
14 (f.20-22)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	15 Σεπτεμβρίου 1544
15 (f.22-23)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίωάννης [Μινδώνιος;]	21 Νοεμβρίου 1544
16 (f.23-25)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	23 Ιανουαρίου 1544
17 (f.26-27)	Άνδρέας Τελουντᾶς	Άλέξανδρος Νερούλης	7 Φεβρουαρίου 1544
18 (f.27-29)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	11 Ιανουαρίου 1544

19 (f.30-31)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	Τ.ρ.γ: 3 Μαΐου <1545>
20 (f.31)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	-
21 (f.32-33)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	Τ.ρ.γ.: 7 Μαΐου
22 (f.33-39)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος διασωρινός	1 Οκτωβρίου
23 (f.39-41)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	25 Αυγούστου 1544
24 (f.41-42)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	15 Σεπτεμβρίου <1544>
25 (f.43-46)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	16 Ιουνίου <1545>
26 (f.46-49)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	9 Νοεμβρίου <1545>
27 (f.49-51)	Άλέξανδρος Νερούλης	Έρμόδωρος Λήσταρχος	Τ.ρ.γ.: 16 Ιουνίου <1545>
28 (f.51-52)	Έρμόδωρος Λήσταρχος	Άλέξανδρος Νερούλης	13/06/44
29 (f.52-53)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	Τ.α.γ: Τέλη Αυγούστου 1544
30 (f. 54-55)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	Τ.α.γ.: Τέλη Αυγούστου 1544
31 (f.55-56)	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	20 Μαΐου 1544
32 (f.57-58)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	-
33 (f.58-59)	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	-
34 (f.59-61)	Άλέξανδρος Νερούλης	Λάζαρος [Buonamici]	-
35 (f.61-66)	[Ίάκωβος Διασωρινός]	Ίανος [Μινδώνιος;]	6 Ιουλίου 1544
36 (f.66-67)	[Ίάκωβος Διασωρινός]	[Άλέξανδρος Νερούλης]	Τ.α.γ.: Βοηδρομιώνος ζ', 1544
37 (f.67)	Άλέξανδρος Νερούλης	Έρμόδωρος Λήσταρχος	11 Ιανουαρίου 1544
38 (f.68)	Άλέξανδρος Νερούλης	Έρμόδωρος Λήσταρχος	26 Νοεμβρίου 1543

39 (f.69)	Ἀλέξανδρος Νερούλης	Ἰωάννης [Μινδώνιος]	-
40 (f.69-70)	Ἀνδρέας Λήσταρχος	Ἰάκωβος Διασωρινός	15 Ιουνίου 1545
41 (f.71)	Ἀνδρέας Λήσταρχος	Ἰανος	-
42 (f.72-76)	Ἀλέξανδρος Νερούλης	Ἀνδρέας Τελουντᾶς	1 Οκτώβρη 1545
43 (f.77-79)	Ἀνδρέας Λήσταρχος	Μιχαήλ	-
44 (f.79-85)	Ἰουστίνος Δεκάδους	Νικήτας Φαύστος	Τ. π. ρ.: 16 Οκτωβρίου 1518
45 (f.86-90)	Ἰωάννης Ζυγομαλάς	Ἱερέας	5 Σεπτεμβρίου 1549
46 (f.91-93)	Ἀλέξανδρος Νερούλης	Ἰωάννης Ζυγομαλάς	1 Οκτώβρη 1549
47 (f.93-95)	Ἀλέξανδρος Νερούλης	Ἰωάννης [Ζυγομαλάς]	9 Αυγούστου 1530
48 (f.95-97)	Ἀλέξανδρος Νερούλης	Ἰωαννίκιος αρχιερέας	-
49 (f.98-107)			
50 (f.108)			

Πίνακας 3: Αναταξινόμηση επιστολών

Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση	Επιστολή
Άλέξανδρος Νερούλης (28 επιστολές)	Ίωάννης <Ζυγομαλάς>	Βενετία 9 Αυγούστου 1530	1 [=47] σελ.1 [f.93-95]
	Ερμόδωρος Λήσταρχος	Χίος 26 Νοεμβρίου 1543	2 [=38] σελ.2 [f.68]
	Ίάκωβος Διασωρινός	Ζάκυνθος 11 Ιανουαρίου 1544	3 [=18] σελ.3 [f.27-29]
	Έρμόδωρος Λήσταρχος	Χίος 11 Ιανουαρίου 1544	4 [=37] σελ.4 [f.67]
	Ματθαίος Δεβαρής	Vicenza 12 Ιανουαρίου 1544	5 [=10] σελ.5 [f.15-16]
	Ίάκωβος Διασωρινός	T.a.q: Τέλη Αυγούστου 1544	6 [=29] σελ.6 [f.52-53]
	Ίωάννης [Μινδώνιος;]	Ζάκυνθος 21 Νοεμβρίου 1544	7 [=15] σελ.7 [f.22-23]
	Ίάκωβος Διασωρινός	19 Φεβρουαρίου 1545	8 [=7] σελ.8-9 [f.8-11]
	Ίάκωβος Διασωρινός	Ζάκυνθος 3 Μαΐου [1545]	9 [=12] σελ.10 [f.18-19]
	Ίάκωβος Διασωρινός	Ζάκυνθος 16 Ιουνίου [1545]	10 [=25] σελ.11-12 [f.43-46]
	Έρμόδωρος Λήσταρχος	T.p.q.: 16 Ιουνίου [1545]	11 [=27] σελ.13-14 [f.49-51]
	Άνδρέας Τελουντᾶς	Ζάκυνθος 1 Οκτωβρίου 1545	12 [=42] σελ.15-16 [f.72-76]
	Ίάκωβος Διασωρινός	Ζάκυνθος 9 Νοεμβρίου <1545>	13 [=26] σελ.17-18 [f.46-49]
	Έμμανουήλ Καντακουζηνός	Βενετία Τέλη Νοεμβρίου 1545	14 [=9] σελ.19 [f.14-15]
	Ιωάννης Ζυγομαλάς	Ζάκυνθος 1 Οκτωβρίου 1549	15 [=46] σελ.20 [f.91-93]
	Γεώργιος Κορίνθιος	Βενετία 3 Ιουλίου 1550	25 [=1] σελ.32 [f.1]
	Γεώργιος Κορίνθιος	Βενετία 6 Ιουλίου 1550	26 [=2] σελ.33 [f.1]
	Γεώργιος Κορίνθιος	Βενετία 24 Ιουλίου 1550	27 [=3] σελ.33 [f.2]
	Ίάκωβος Διασωρινός	-	16 [=11] σελ.20 [f.17-18]
Ίωάννης Μινδώνιος	-	17 [=13] σελ.21 [f.20]	

Ἰάκωβος Διασωρινός	Τρ.γ.: 7 Μαΐου	18 [=21] σελ.22 [f.32-33]
Ἰάκωβος Διασωρινός	1 Οκτωβρίου	19 [=22] σελ.23-25 [f.33-39]
Ἰάκωβος Διασωρινός	-	20 [=32] σελ.26 [f.57-58]
Ἰάκωβος Διασωρινός	Ζάκυνθος	21 [=33] σελ.27 [f.58-59]
Λάζαρος [Buonamici]	-	22 [=34] σελ.28 [f.59-61]
Ἰωάννης	-	23 [=39] σελ.29 [f.69]
Ἀρχιερέας Ἰωαννίκιος	-	24 [=48] σελ.30-31 [f.95-97]

Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση	Επιστολή
Ίάκωβος Διασωρινός (12 επιστολές)	Άλέξανδρος Νερούλης	Βενετία 23 Ιανουαρίου 1544	28 [=16] σελ.35 [f.23-25]
	Άλέξανδρος Νερούλης	[Βενετία] 20 Μαΐου 1544	29 [=31] σελ.36 [f.55-56]
	[Ίανος Μινδώνιος]	Βενετία 6 Ιουλίου 1544	30 [=35] σελ.37-38 [f.61-66]
	Άλέξανδρος Νερούλης	Τ.α.γ.: Τέλη Αυγούστου 1544	31 [=30] σελ.39 [f. 54-55]
	[Άλέξανδρος Νερούλης]	Βενετία Τ.α.γ.: Βοηδρομιώνος ζ', 1544	32 [=36] σελ.40 [f.66-67]
	Άλέξανδρος Νερούλης	25 Αυγούστου 1544	33 [=23] σελ.41 [f.39-41]
	Άλέξανδρος Νερούλης	15 Σεπτεμβρίου [1544]	34 [=24] σελ.42 [f.41-42]
	Άλέξανδρος Νερούλης	15 Σεπτεμβρίου 1544	35 [=14] σελ.43 [f.20-22]
	Άλέξανδρος Νερούλης	Βενετία 26 Οκτωβρίου 1544	36 [=4] σελ.44-45 [f.3-5]
	Άλέξανδρος Νερούλης	Τ.ρ.γ.: 19 Φεβρουαρίου 1545	37 [=8] σελ.46 [f.11-14]
	Άλέξανδρος Νερούλης	Τ.ρ.γ.: 3 Μαΐου [1545]	38 [=19] σελ.47 [f.30-31]
	Άλέξανδρος Νερούλης	-	39 [=20] σελ.48 [f.31]

Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση	Επιστολή
Άνδρέας [Λήσταρχος;]	Ίάκωβος Διασωρινός	Ρώμη 15 Ιουνίου 1545	40 [=40] σελ.49 [f.69-70]
Άνδρέας [Λήσταρχος;]	Ίανος [;]	-	41 [=41] σελ.50 [f.71]
Άνδρέας Λήσταρχος	Μιχαήλ [Έρμόδωρος Λήσταρχος;]	-	42 [=43] σελ.51 [f.77-79]

Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση	Επιστολή
Φράγκος Τελουντᾶς	-	-	43 [=6] σελ.52 [f.7-8]

Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση	Επιστολή
Άνδρέας Τελουντᾶς	Ἀλέξανδρος Νερούλης	Βενετία 7 Φεβρουαρίου 1544	44 [=17] σελ.53 [f.26-27]

Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση	Επιστολή
Έρμόδωρος Λήσταρχος	Ἀλέξανδρος Νερούλης	13 Ιουνίου 1544	45 [=28] σελ.54 [f.51-52]

Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση	Επιστολή
Ίουστίνος Δεκάδυος	Νικήτας Φάυστος	Τ. ρ. ρ.: 16 Οκτωβρίου 1518	46 [=44] σελ.55-57 [f.79-85]

Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση	Επιστολή
Ιωάννης Ζυγομαλάς	Ιερέας	Ναύπλιο 5 Σεπτεμβρίου 1549	47 [=45] σελ.58-59[f.86-90]

Πίνακας 4: Η αλληλογραφία Αλέξανδρου Νερούλης – Ιάκωβου Διασωρινός

Επιστολή	Αποστολέας	Παραλήπτης	Χρονολόγηση
4 [f.27-29]	Αλέξανδρος Νερούλης	Ιάκωβος Διασωρινός	11 Ιανουαρίου 1544
28 [f.23-25]	Ιάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	23 Ιανουαρίου 1544
29[f.55-56]	Ιάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	20 Μαΐου 1544
31[f. 54-55]	Ιάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	Τ.α.α.: Τέλη Αυγούστου 1544
6 f.52-53]	Αλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	Τ.α.α.: Τέλη Αυγούστου 1544
32 [f.66-67]	Ιάκωβος Διασωρινός	<Άλέξανδρος Νερούλης>	Τ.α.α.: τέλη Αυγούστου 1544
33[f.39-41]	Ιάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	25 Αυγούστου 1544
34 [f.41-42]	Ιάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	15 Σεπτεμβρίου <1544>
35 [f.20-22]	Ιάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	15 Σεπτεμβρίου 1544
36 [f.3-5]	Ιάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	26 Οκτωβρίου 1544
8 [f.8-11]	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	19 Φεβρουαρίου 1545
37 [f.11-14]	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	Τ.ρ.α.: 19 Φεβρουαρίου 1545
9 [f.18-19]	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	3 Μαΐου <1545>
38 [f.30-31]	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	Τ.ρ.α.: 3 Μαΐου <1545>
10 [f.43-46]	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	16 Ιουνίου <1545>
16 [f.17-18]	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	-
18 [f.32-33]	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	Τρ.α.: 7 Μαΐου
19 [f.33-39]	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	1 Οκτωβρίου
20 [f.57-58]	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	-
21 [f.58-59]	Άλέξανδρος Νερούλης	Ίάκωβος Διασωρινός	-
39 [f.31]	Ίάκωβος Διασωρινός	Άλέξανδρος Νερούλης	-

Πιν. 5: Ευρετήριο ονομάτων του κώδικα

Όνομα	Επιστολή / στίχος
Αλέξανδρος Νερούλης	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 1-27 (αποστολέας) • Επ. 28, 29, 31-39, 44, 45 (παραλήπτης)
Αλόγιζος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ.7 στ. 9 • Επ.14 στ. 10
Αμβρόσιος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 37 στ. 10
Ανδρέας	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 39 στ. 2 • Επ. 48 (Αποδημίας)
Ανδρέας Λήσταρχος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 24 στ. 21
Αντώνιος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 12 στ. 13 • Επ. 13, στ. 24
Αντώνιος Έπαρχος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 12 στ. 7 (ή 19) • Επ. 44 στ. 11
Βιτζέντζος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 47 στ. 38
Γάγας Φραγκίσκος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 24 στ. 18
Γερμανός	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 39 στ 5
Γεώργιος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 2 στ. 6
Γεώργιος Βλακούδης	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 5 στ. 2
Δημήτριος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 7 στ. 9 • Επ. 14 στ. 10 • Επ. 34 στ. 13 • Επ. 35 στ. 10
Διοσκουρίδης	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 20 στ. 7
Εμμανουήλος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 6 στ. 5
Ερμόδωρος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 11 στ. 9 • Επ. 37 στ. 19 • Επ. 47 στ. 35
Ερμόδωρος Πασκίνος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 29 στ. 14
Θεοδόσιος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 12 στ. 13
Θεόδωρος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 28 στ. 9, 14
Ιάκωβος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 2 στ. 6 • Επ. 11 στ. 12 • Επ. 12 στ. 15 • Επ. 17 στ. 4 • Επ. 45 στ. 7
Ιγνάτιος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 6 στ. 3 • Επ. 42 στ. 19

Ιερώνυμος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 47 στ. 6 • Επ. 48 (Αποδημίας)
Ιωάννης/Ιανος Μινδώνιος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 3 στ. 19 (Ιωάννης) • Επ. 9 στ. 11 (Ιανος) • Επ. 10 στ. 20 (Ιωάννης) • Επ. 11 στ. 14 (Ιωάννης) • Επ. 13 στ. 25 (Ιανος)
Ιωάννης	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 2 στ. 6 • Επ. 12 στ. 27 • Επ. 34 στ. 9 • Επ. 35 στ. 10
Κοσμάς	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 2 στ. 8
Κοτρονάς	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 47 στ. 37
Κωνσταντίνος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 7 στ. 9 • Επ. 12 στ. 27 • Επ. 14 στ. 10
Καλλιέργης	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 10 στ. 19
Κάρλος Καστελάνος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 47 στ. 32
Λάζαρος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 19 στ. 22
Μανοήλος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 32 στ. 7
Μανασσής	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 28 στ. 9
Μαρίνος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 19 στ. 33
Μάρκος Άντώνιος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 39 στ. 6-7 • Επ. 47 στ. 29
Μάρκος Σαμαριάρης	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 28 στ. 11-12
Ματθαίος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 6 στ. 4 • Επ. 30 στ. 25 • Επ. 32 στ. 6
Ματθαίος Πικρολάδης	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 2 στ. 5
Μεγακλής	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 30 στ. 4 (ή 27)
Μιχαήλος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 7 στ. 9
Μιχαήλος Πετροκόκκινος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 14 στ. 10-11
Νείλος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 2 στ. 7
Νικόλαος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 4 στ. 5 • Επ. 8 στ. 3 • Επ. 37 στ. 3, 24
Νικόλαος, υιός Βενεδίκτου	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 24 στ. 22-23

Ντονάδος Σαλβιάτης	• Επ. 47 στ. 31
Ονούφριος	• Επ. 47 στ. 36
Πελοπίδης	• Επ. 30 στ. 4 (ή 27)
Πέτρος	• Επ. 30 στ. 2 (ή 25)
Ράλλης	• Επ. 2 στ. 7
Ρωσαίτος	• Επ. 36 στ. 14
Τανταλίδης	• Επ. 30 στ. 4 (ή 27)
Τριζέντος	• Επ. 1 στ. 11
Φίλιππος	• Επ. 47 στ. 35
Χρυσίνους	• Επ. 18 στ. 8

Πιν. 6: Κατάλογος συγγραφέων που εντοπίζονται στις επιστολές

Συγγραφέας	Επιστολή / στίχος
Αισχίνης	• Επ. 30 στ. 3 (ή 26) • Επ. 31 στ. 12
Αισχύλος	• Επ. 10 στ. 28 • Επ. 36 στ. 23
Αντώνιος Έπαρχος	• Επ. 12 στ. 7 (ή 19) • Επ. 44 στ. 11
Αριστοτέλης	• Επ. 25 στ. 3
Αριστοφάνης	• Επ. 36 στ. 20
Αστυδάμας	• Επ. 3 στ. 10
Αφθόνιος	• Επ. 46 στ 7 (ή 30)
Γαληνός	• Επ. 31 στ. 12
Γρηγόριος	• Επ. 12 στ. 7 (ή 19)
Διονύσιος Περιηγητής	• Επ. 30 στ. 20 (ή 43)
Ερμογένης	• Επ. 10 στ. 29
Ευριπίδης	• Επ. 27 στ. 5
ΗΣίοδος	• Επ. 46 στ. 25
Ισοκράτης	• Επ. 36 στ. 20 • Επ. 28 στ. 3
Ιωάννης Δαμασκηνός	• Επ. 16 στ. 3
Κικέρων	• Επ. 31 στ. 12
Λυκόφρων	• Επ. 36 στ. 22

Μέγας Βασίλειος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 15 στ. 9
Οππιανός	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 10, στ. 29
Πίνδαρος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 46 στ. 23 (ή 46)
Πλάτων	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 19 στ. 18 (ή 41)
Σολομών	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 12 στ. 4
Στέφανος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 10 στ. 25 • Επ. 13 στ. 27
Φρύνιχος	<ul style="list-style-type: none"> • Επ. 27 στ. 5

Πιν. 7: Κατάλογος βιβλίων και επιμέρους έργων που αναφέρονται στις επιστολές

Επιστολή	Βιβλίο / έργο
Επ. 2	<ul style="list-style-type: none"> • Πράξεις Αποστόλων • Κατά Λατίνων
Επ. 10	<ul style="list-style-type: none"> • Ελληνικές τάξεις • Περί πόλεων, Στέφανου Βυζάντιου • Επιγράμματα • Ιλιάδα, Ομήρου • Οδύσσεια, Ομήρου • Αλιευτικά, Οππιανού • Ρητορική Ερμογένους • Πράξεις Αποστόλων • Παλαιά Διαθήκη
Επ. 11	<ul style="list-style-type: none"> • Βιβλίο Συντάξεων
Επ. 12	<ul style="list-style-type: none"> • Τραγωδία, Γρηγορίου • Θρήνος της Ελλάδος, Αντωνίου Επάρχου
Επ. 25	<ul style="list-style-type: none"> • Ρητορική, Αριστοτέλους • Λέξεις αυσονίων
Επ. 26	<ul style="list-style-type: none"> • Ιταλών και Ελλήνων λεζικόν
Επ. 27	<ul style="list-style-type: none"> • Τραγωδία, Ευριπίδου • Εκλογή Φρυνίχου
Επ. 30	<ul style="list-style-type: none"> • Οικουμένης Περιήγησις, Διονυσίου Περιηγητή • Μετεωρολογικά, Αριστοτέλους
Επ. 44	<ul style="list-style-type: none"> • Τραγωδία, Γρηγορίου • Θρήνος για την Ελλάδα καταστροφής, Αντωνίου Επάρχου

Πιν. 8: Κατάλογος τόπων που αναφέρονται στα κείμενα των επιστολών

Τόπος	Επιστολή
Αιγαίο	Επ. 10
Άσκη	Επ. 46
Αχαΐα	Επ. 48 (Αποδημίες)
Βενετία	Επ. 3, 12, 24, 26, 27, 28, 30, 34, 36, 44, 46
Βιτσέντζα	Επ. 5
Γάδαιρα	Επ. 46
Ελλάδα	Επ. 48 (Αποδημίες)
Έφεσος	Επ. 4
Ζάκυνθος	Επ. 3, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 21, 44, 47
Ιβηρία	Επ. 48 (Αποδημίες)
Ιταλία	Επ. 19, 46, 48 (Αποδημίες)
Κέρκυρα	Επ. 10, 34
Κνωσός	Επ. 14, 30
Κορώνη	Επ. 48 (Αποδημίες)
Κρήτη	Επ. 14, 19, 30, 48 (Αποδημίες)
Κυδωνία	Επ. 37
Κωνσταντινούπολη	Επ. 15
Μεσσηνία	Επ. 48 (Αποδημίες)
Ναύπλιο	Επ. 15, 47
Νεάπολη	Επ. 48 (Αποδημίες)
Πάδοβα	Επ. 19, 20, 22, 30, 45
Πάτρα	Επ. 48 (Αποδημίες)
Πελοπόννησος	Επ. 12, 48 (Αποδημίες)
Ρώμη	Επ. 7, 14, 29, 30, 39, 40
Σικελία	Επ. 48 (Αποδημίες)
Τουρκία	Επ. 48 (Αποδημίες)
Τυρρηνία	Επ. 48 (Αποδημίες)
Φερράρα	Επ. 22
Χίος	Επ. 4, 10, 23

9. Ενδεικτικές εικόνες του χειρογράφου

F. 30

réponse de la
 lettre p. 18. 30
 Γάβριος Μεξάνδρω.
 Τὸ γλαφυρὸν καὶ δάλορον τῶν σῶν λόγων,
 πρὸς ἕκαστον δὲ καὶ τὸ σεμνὸν τῶν λόγων, πρὸς
 ἡθικὴν γὰρ φιλοσοφίαν ἡμᾶς προσκαλεῖς, ἢ
 πρὸς ἀμίδας * καὶ σωραμίδας μὴ καταγι-
 νομένη, ἀλλὰ εὐγμᾶτα ψυχῶν καὶ νόων ἰω-
 μένη τοῖς σοῖς δευόμενος γράμμασι ~~σου~~
~~μεῖος γράμμασι~~ μεγαλύτερον σοὶ τῷ θεῷ ἴην
 χάριν ἀποδόξασα καὶ σὲ ἡς ἐκζητητῆς
 ζῶσαν ὄντα παιδείας εὐδαιμόνησα, οὐχ
 ἕλλον δ' ὅτι σοὶ μέττω οἶδα ἴην χάριν, ἀλλ'
 ὡς καὶ λάμπει ἰσοερωαίων δαλετῆς, τῷ τῶν
 σοφῶν με κατατόξω συναειδμεῖς, μηδ' οὐλο
 τοῦ ἀριμυπέτου δαλετοῦντος, ἀλλ' ὡς εἰδικρι-
 νῆ ἔχον ἴην πρὸς ἐπὶ δάδεον, καὶ βοῦτό-
 μενος ὁ γὰρ καὶ ἡς βοῦτῆλαι τοῦτ' ἐκείνο
 καὶ οἶται καίτωρ τοῦ πράγματος μὴ αὐτῷ
 περιεχῆλος, ταῦτα γράφεις, ὥστε με ποροῦτε
 ἀλλὰ πάντας τοὺς θεοὺς ἐπιβοῶμενος εὐόχη-
 μοι

F. 21

ἡλικίος οὐ, τὰ Ῥοδίων ὑπερσυνίων τῷ γένει
 λαμπρὸν καὶ τὰ , τῷ δ' ἀπε-
 τῷ τὸ γένος Μανσομῶν, λόγον το δευτέρον
 ἐπισημαίνων οἷα καὶ ἐπεδείξω, εἶναι οὐ δέ, ὡ
 βέλτοτε, καθὰ το τῷ Δία, εἴπωσι τις, ἴδι
 με Δυρεναῖς τὰ μάκροτά σοι ἔλομεν ὄντα
 εὐαγγελίαν. Περὶ τοῦ μὲν ὁ ἐπιός καὶ καθυγ-
γυλὸς χρονὸς τῶν Κερκυραίων ἑάσας ἐρραμῆρας
τῶν Ἐνελῶν ἔχει τῶν οὐ τὸ καὶ Ἰωάννη
τοῦσδε ἀποδείξωσι ἀσπάζεσθαι. Δημήτριος δέ
ὁ ἐπιός συγγενὴς ἀπέκλει οὗτος ἡμέρα αὐτῶ
ἀνάγει καὶ τῶν οὐν ποσοσφάσει γενναίολογῶ
τὰ λαλιὰ ὁ τὰ γέφυρα τὰ σοι κομίζων
ἀποδείξει, καὶ τῶν τῶν ἄλλου τῶν ἡμῶν
δουρῶν δέ, γράφει καὶ ἀσπάζεσθαι. τῶν
ἑστέθα οὐδ' ὄλι πῶσπορας, ποτὸς γὰρ
χρόνος, εἰ δὲ μὴ τῶν λαχίολων μετὰ τῶν
ἑστέολων τῶν ἐν τῷ οὐν ἀπὸς τῶν παλῶν
τῶν ἐπιόν ἐπιγεγραμμένον ἀμφοῖν. τῶν

à examiner
 à cause de
 ce Démétrius
 qui pourrait
 bien être le
 même que
 celui de
 Basilicos
 Héraclide.

F. 68

importante
 et la note sur
 l'archevêque

Ἀλέξανδρος πρὸς Ἐμμανουήλ
 ἐπίσκοπον Ἀποστόλων ἐν πρὸς χαίρειν.

68

Σοφάλα καὶ προσημύλα αὐθέντα, χείρονος οὐ
 μνηστὸς παρῶνδεν ἐξ ὀλοουσι οὐδ' ἡμῶν ἐδεξάμεθα
 γράμματα, οὐδ' ὑμῶν· τὸν δὲ σοὶ μνηστὸν καὶ
 πάντων ὀκίαν νέμων, ἵππει' ὁ προσκομίζων λαὸν
 Ἰῶνα καὶ σαφρολάτῃ λοχάρου ἐπιστολῆς, ὡς κατὰ
 πάντα ἡμέτερος. Ἄνησόν μοι τὰ ἀποστολικὰ
 βιβλία, - τὴν φιλίαν. τὴν δ' ἄνησον κίβριος
 Μαλδαῖος ὁ Πιπρὸς ἀποστόλου. τὰ δ' ἐν
 πρὸς τῷ θῷ Ἰάνα ἀγαθῶν Ἰδκῶνον, Ἰωάννην
 καὶ Γεώργιον ἐν πρὸς ἀσπάζομαι. τὸ κατὰ
 Λαλίων βιβλίον κυρίου Νείκου, ὅσον ὁ
 Πάλλης ἔγραψε, ἀποδοκίμως ἐποίησε· εἰς
 δὲ τὸ ἐπίλοιπον ὅπερ ὁ μακαρίτης Κοσμάς
 ἔγραψεν, ἀποπερὸς τὸν ἐκείνου
 μιλῆρα πρὸς τὸν οἱ οὐν ἐμοὶ πάντες ἐν πρὸς
 ὑμῶν ἀσπάζομαι. Ἐρωθε.

Ἀπὸ Χίου, ἀφ' ἡμῶν νοσηθῆς κτ'.

Βιβλιογραφία

Εκδόσεις και σχολιασμός των επιστολών:

- E. Legrand, *Bibliographie Hellenique des XV et XVI siecles ou description raisonnee des ouvrages publies en grec par des Grecs au XV et XVI siecles*, t. 1-2, Paris 1885
- E. Legrand, *Notice biographique sur Jean et Theodose Zygomalas*, Paris 1889
- Bibliothèque nationale (France). Département des manuscrits, *Catalogue des manuscrits grecs. Troisième partie, Le supplément grec. Tome III, n ° 901-1371*, Paris 1960, cod. Suppl. Gr. 1311, p. 585-589.
- Φ. Μπουμπουλίδης, “Το Επιστολάριον του Cod. Taurin. Gr. LXIV. C. III 7”, *ΕΕΒΣ* 32 (‘75-‘76), σελ. 298-319
- J. A Foucault, *Nicandre de Corcyre Voyages*, Paris 1962

Λοιπή βιβλιογραφία, σχετική με τα πρόσωπα και την εποχή:

- P. Canart, “Les épigrammes de Thomas Trivizanos”, *Θησαυρίσματα* 8 (1971), σελ. 205-248.
- E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos, seigneur de Samos, marquis de Paros, comte Palatin et prince de Moldavie, l'une par Jean Sommer, l'autre par A.-M. Graziani, suivies de pièces rares et inédites*, Paris 1889.
- I. Βελούδης, *Ελλήνων ορθοδόξων αποικία εν Βενετία. Ιστορικόν υπόμνημα*, Βενετία 1893.
- Λ. Ζώης, “Αλέξανδρος ο Νερούλης”, *ΕΕΒΣ* 15 (1939), σελ. 79-84
- Στ. Κακλαμάνης, *Μιχαήλ Ροσέτος: Κορωναίος κωδικογράφος του 16ου αιώνα (ανάτυπο από το “Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα”)*
- Στ. Κακλαμάνης, *Το επιστολάριο του κρητικού λογίου Αντωνίου Καλλέργη (1542 Μαρτ. 25 – 1543 Ιαν. 10)*, Πεπραγμένα του Ε’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ανάτυπο από τον Β’ τόμο, Ηράκλειο Κρήτης, 1986
- Στ. Κακλαμάνης, *Ειδήσεις για τη διακίνηση του έντυπου δυτικού βιβλίου στον Βενετοκρατούμενο Χάνδακα (μέσα Ιστ’ αιώνα)*, Ανάτυπο από τον κστ’ τόμο των “Κρητικών Χρονικών”, 1986

- Στ. Κακλαμάνης, «Τρεις πρώτες εκδόσεις (1548-1549) από το τυπογραφείο του Βασιλείου Βαρέλη και ο Μητροφάνης Καισαρείας», *Θησαυρίσματα*, τ. 20 (1990)
- Ι. Ε. Καλλιτσούνακας, «Ματθαίος Δεβαρής και το εν Ρώμη Ελληνικόν Γυμνάσιον», *Αθηνά* 26 (1914), σελ. 81-102.
- Α. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της τουρκοκρατίας 1538-1699*, Αθήνα 1991
- Ε. Λιάτα, «Ιερείς των Ελλήνων της Βενετίας από 1412-1558 (κατάλογος και έγγραφα)», *Θησαυρίσματα* 13 (1976), σελ. 85-110
- Μ. Μανούσακας, «Η παρουσίαση από τον Ιανό Λάσκαρη των πρώτων μαθητών του Ελληνικού Γυμνασίου της Ρώμης στον πάπα Λέοντα Γ' (15 Φεβρουαρίου 1514)», *Ο Εραμιστής* (1963), σελ. 161-172
- Φ. Μαυροειδή, *Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής αδελφότητας βενετίας στο ιστ' αιώνα, έκδοση του β' μητρώου εγγραφών (1533-1562)*, Αθήνα 1976
- Φ. Μπουμπουλίδης, «Τα επιγράμματα του Ιακ. Διασσωρίνου. Εκδεδομένα, προσγραφόμενα και ανέκδοτα κείμενα», *ΕΕΒΣ* 37 ('69-'70), σελ. 365-373.
- Φ. Μπουμπουλίδης, «Μιχαήλ-Ερμόδωρος Λήσταρχος, Έλληνας λόγιος του Ιστ' αιώνα», *Παρνασσός* 1 (1959), σελ. 283-300.
- Ε. Σαρμάνης, *Παίσιος, Μητροπολίτης Ρόδου, Αγιαποστολίτης. Συμβολή στη μελέτη του έργου ενός λόγιου του ΙΣΤ αιώνα*, Α. Π. Θ. 2002
- Κ. Σπ. Στάικος, *Οι ελληνικές εκδόσεις του Άλδου και οι Έλληνες συνεργάτες του*, Αθήνα 2015
- Ι. Συκουτρής, *Αρχαία επιστολογραφία*, Αθήνα 1988
- Ν. Τωμαδάκης, *Βυζαντινή επιστολογραφία ήτοι Εισαγωγή εις την βυζαντινήν φιλολογίαν*, Θεσσαλονίκη 1993
- Π. Χιώτης, *Ιστορικά απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου*, Κέρκυρα 1858